

Patronizer :

H. VENKATARAO PANTULU GARU

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః

ఉత్తర రామ చరిత్రమ్

(ప్రతిపదార్థ తాత్పర్యసహితమ్)

ప్ర స్తా వ నా

శ్లో॥ ఇదం కవిభ్యః పూర్వేభ్యో నమోవాకం ప్రశాస్మహే
విందేమ దేవతాం వాచ మమృతా మాత్మనః కలాం ॥ ౧

అర్థః:- పూర్వేభ్యః = పూర్వీకులైన, కవిభ్యః = (వాల్మీకి మొదలగు) కవులకొఱకు, నమః = ' నమః ' అనెడి + వాకం = ఉచ్చారణ కల్లునట్లుగా (నమస్కారపురస్కరముగా) ఆత్మనః = బ్రహ్మయొక్క, అమృతాం = అమృతరూపమగు, కలాం = పోడశభాగాత్మకమగు, దేవతాం = దేవతాస్వరూపిణియగు, వాచం = వాక్కును, విందేమ = పొందుదుముగాక; ఇదం = దీనిని, ప్రశాస్మహే = ప్రార్థించుచున్నాము.

తా॥ ఆదికవియగు పూర్వీకులను, దదితరకవులకును గురుభక్తియుతులమై కేల్తోడ్చి, అనపాయనియు, పోడశభాగాత్మకయైనగు బ్రహ్మయొక్క వాగ్దేవి మాకుఁ బ్రత్యక్షమై వర్తిలుఁగాక యని ప్రార్థించుచున్నాము.

(నాన్వ్యస్తే.)

సూత్రధారః:- అల మతివిస్తరేణ; అద్య ఖలు భగవతః
కాలప్రియనాథస్య యాత్రాయాం ఆర్యమిశ్రా విజ్ఞాప

యామి. ఏవ మత్త్రభవంతో విదాంకుర్వంతు. అస్తి తత్త్రభవాన్
కాశ్యపః శ్రీకంఠపదలాంఛనః పదవాక్యప్రమాణతత్వజ్ఞః
భవభూతిర్నామ జాతుకర్తృపుత్రః.

(నాన్దీ=మంగళక్రియకు, అంతే=అవసానమందు.)

సూత్రధారుడు:- అతి-విస్తరేణ=మిక్కిలి-విస్తరించుటచే, అలం=
మాలను, అద్య + ఖలు = నేడే, భగవతః = పూజ్యుడగు, కాలప్రియ
వాదస్య = కాలప్రియవాదుడను శివలింగముయొక్క, యాత్రాయాం =
యాత్రయందు, (సమవేతాన్ = కూడిన) ఆర్యమిశ్రాన్ = పూజ్యులగు
మిమ్ముగూర్చి, విజ్ఞాపయామి=మనవిచేయుచున్నాను. అత్రభవంతః=తమరు,
ఏవం=ఇట్లు, విదాంకుర్వంతు=అవధరింతురుగాక. తత్త్రభవాన్=పూజ్యు
లైనట్టియు, కాశ్యపః = కశ్యపగోత్రమునఁ బుట్టినట్టియు, శ్రీకంఠ =
'శ్రీకంఠ' యను + పద=పదము + లాంఛనః=గుర్తు గాఁగలట్టియు, పద=
అసోచితములగు పలుకులయొక్కయు + వాక్య = (అర్థగాంభీర్యాదిక
యొక్కయు) వాక్యములయొక్కయు + ప్రమాణ = అనుశాసనముల
యొక్క + తత్వ = మర్మములను + జ్ఞః=గుర్తెఱిగినట్టి, భవభూతిః + నామ =
భవభూతియని ప్రసిద్ధిచెందిన, జాతుకర్తృ=జాతుకర్తవ్యగోత్రమున జన్మించిన
యొక బ్రాహ్మణికి + పుత్రః=కుమారుడు, అస్తి=కలఁడు.

శ్లో॥ యం బ్రహ్మణ మియం దేవీ వా గ్వశ్చై వానువర్తతే
ఉత్తరం రామచరితం తత్ప్రణీతం ప్రయుజ్యతే ॥ ౨

అర్థ:- యం + బ్రహ్మణం = (బ్రహ్మదేవుని) ఏబ్రాహ్మ
ణోత్తముడగు భవభూతిని, ఇయం = ఈ, దేవీ + వాక్ = సరస్వతీదేవి,
వాక్య + ఏవ=ఎఱుకొలగుచునే, అనువర్తతే=సేవించుచున్నదో; తత్ =
ఆభవభూతిచే + ప్రణీతం=రచింపఁబడిన, ఉత్తరం = (రావణసంహారానం

తర మయోధ్యాప్రవేశమొనర్చిన) తరువాతి, రామ—చరితం = శ్రీరామ చరిత్ర, ప్రయుజ్యతే = అభినయింపబడఁబోవుచున్నది.

తా॥ సరస్వతీదేవి వశ్యురాలై బ్రహ్మదేవుని ననువర్తించినటుల, బ్రహ్మణోత్తముండగు నే భవభూతినిగూడ ననువర్తించెడినో; అట్టి మహాకవిచే రచింపబడిన ఉత్తరరామచరిత్ర యభినయింపఁ బడఁబోవు చున్నది.

సూత్రీధారః— ఏషోఽస్మి, కార్యవశా దాయోధ్యక స్తదానీంతనశ్చ సంవృత్తః. (సమంతా దవలోక్య) భో భోః యదా తావత్ తత్రభవతః పౌలస్త్యకులధూమకేతోః మహా రాజరామస్య అయ మభిషేకసమయః రాత్రిందివ మసం హృతాన్తదానాందీకః, త త్క్రిమితి విశ్రాంతచారణాని చత్వర స్థానాని ?

సూత్రీధారుడు:—ఏషః = (ఇదుగో) ఈనేను, కార్య—వశాత్ = ఒకపనిమీఁద, ఆయోధ్యకః = ఆయోధ్యాపట్టణమునకు సంబంధించిన వాడను, తదానీంతనః + చ = ఆశ్రీరాముని కాలమునకు సంబంధించిన వాడను, సంవృత్తః + అస్మి = ఐతిని. (సమంతాత్ = నలువంకలను, అవ లోక్య = చూచి) భోః + భోః = ఓపురుషులారా ! యదా + తావత్ = ఎపు డైతే, పౌలస్త్య = రావణాసురునియొక్క + కుల = వంశమునకు, ధూమ కేతోః = తోకచుక్కయై ప్రవర్తించినట్టియు, తత్రభవతః = పూజ్యుడై నట్టియు, మహారాజస్య = మహారాజైనట్టి, రామస్య = రామచంద్రమూర్తికి, అయం = ఇది, అభిషేక + సమయః = అభిషేకసమయమై, రాత్రిందివం = రేయింబవళ్ళు, అసంహృత = అవిచ్ఛిన్నమైన + నాందీకః = ఉత్సవతూర్య ఘోషముకలదగుచు, (వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నదో) తత్ = అప్పుడు, కిం + ఇతి = ఎందువలన, చత్వర—స్థానాని = ముంగిళ్ళు, విశ్రాంత = శాంతిఁ జేరిన + చారణాని = నటులుగలవిగా, లక్ష్యంతే = కనబడుచున్నవి ?

(ప్రవిశ్య) నటః—భావ ! ప్రేషితా హి స్వగృహాన్
మహారాజేన లంకాసమరసుహృదః మహాత్మానః ప్లవంగ
రాక్షసాః, సభాజనోపస్థాయినశ్చ నానాదిగంతపావనా బ్రహ్మ
ర్షయో రాజర్షయశ్చ యదారాధనాయ ఇయతో దివసాన్
ఉత్సవ ఆసీత్.

(ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి) నటుడు:— భావ = విద్వాంసుడా !
లంకా=లంకాపట్టణమందు, (జరిగిన) సమర=యుద్ధమందు + సుహృదః=
ఉపకారకులైనట్టియు, మహాత్మానః = మహాత్ములైనట్టియు, ప్లవంగ =
(సుగ్రీవాది) వానరులును + రాక్షసాః = (విభీషణాది) రాక్షసు
లును, తథా=అట్లే, సభాజన = (అభిషేకకర్మయందు) అభినందించుట
కై + ఉపస్థాయినః + చ = వచ్చినట్టియు, నానా=సమస్తమైన + దిక్ = దిక్కుల
యొక్క + అంత=కొనలను + పావనాః = పవిత్రముచేయునట్టియు, బ్రహ్మ-
ఋషయః = బ్రహ్మఋషులును, రాజ-ఋషయః + చ = రాజర్షులును,
మహాత్—రాజేన=మహారాజగు రామునిచే, స్వ=తమయొక్క + గృహాన్=
ఇండ్లనుగూర్చి, ప్రేషితాః+హి = పంపబడినారు గదా. యత్=ఏమైన
తెప్పబడినవారియొక్క + ఆరాధనాయ=సత్కారముకొఱకు, ఇయతః+
దివసాన్=ఇన్ని + రోజులను, (వ్యాప్య=వ్యాపించి) ఉత్సవః = ఉత్స-
వము, ఆసీత్ = ఆయెనో.

సూత్రధారః— ఆ, అ స్త్యేతన్నిమిత్తం.

సూత్రధారుడు:— ఆ = అ, (జ్ఞాపకమువచ్చినది,) ఏతత్ = దీనికి +
నిమిత్తం=కారణము, అస్తి=కలదు.

నటః— సంప్రతి హి.

శ్లో॥ వశిష్ఠాధిష్ఠితా దేవ్యో గతా రామస్య మాతరః

అరుంధతీం పురస్కృత్య యజ్ఞే జామాతు రాశ్రమమ్॥ 3

నటుడఁడు:- సంప్రతి + హి = ఇదిగో యిప్పుడు.

అర్థ:- రామస్య = రామనియొక్క, మాతరః = తల్లిలైన, దేవ్యః = కౌసల్యాది దశరథపత్నులు, వశిష్ఠ = (కులగురువగు) వశిష్ఠునిచే + అధిష్ఠితాః = తీసికొనిపోఁబడినవారై, అరుంధతీం = (గురుపత్నియగు) అరుంధతీ దేవిని, పురస్కృత్య = ముందుంచుకొని, యజ్ఞే = యాగసందర్భమున, జామాతః = అల్లుడగు ఋష్యశృంగునియొక్క, ఆశ్రమం = ఆశ్రమమునుగూర్చి గతాః = వెళ్ళిరి.

తా॥ వశిష్ఠ యాజమాన్యంబున నరుంధతీదేవిని బురస్కరించుకొని, రామచంద్రుని తల్లిలు, తమయల్లుడగు ఋష్యశృంగుఁడు యజ్ఞ మొనర్పఁ దలపెట్టియుంటుండే నాతని యాశ్రమంబునకుఁ జనిరి.

సూ:- వే దేశికోఽస్మితి పృచ్ఛామి; కః పునః స జామాతా.

సూ:- వేదేశికః + అస్మి + ఇతి = పరదేశమువాడను, యున్నాను గనుక, పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను, కః + పునః + సః + జామాతా = అల్లుడనుచున్నావే, ఆయన యెవరు ?

న:- శ్లో॥ కన్యాం దశరథో రాజా శాంతాం నామ వ్యజీజనత్ (6)

అపత్యకృతికాం రాజ్ఞేలోమపాదాయ యాం దదౌ॥ ౮

న:- అర్థ:- రాజా = ప్రభువగు, దశరథః = దశరథుఁడు, శాంతాం + నామ = శాంతయను, కన్యాం = కన్యను, వ్యజీజనత్ = కనెను; యాం = ఆశాంతను, లోమపాదాయః = లోమపాదుడను, రాజ్ఞే = రాజుకొఱకు, అపత్యకృతికాం = పెంపుడుకూతురుగా, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా॥ దశరథమహారాజు శాంత యనునొక చిన్నదానిని గని, యామెను బెంచుకొనుటకు లోమపాదమహారాజున కొసంగెను.

న:- విభండకసుత స్తా మృష్యశృంగ ఉపయేమే. తేన ద్వాదశవార్షికం సత్ర మారబ్ధం. తదనురోధా త్కరోరగరాభి మపి జానకీం విముచ్య గురుజన స్త్రత్ర యాతః.

నః- తాం = ఆశాంతాదేవిని, విభండక = విభండకునియొక్క +
 సుతః = కుమారుడగు ఋష్యశృంగుడు, ఉపయేమే = వివాహమాడెను.
 తేన + చ = ఆఋష్యశృంగునిచేత, ద్వాదశ-వార్షికం = పండ్రెండు-సంవత్స
 రములకుఁబూర్తియయ్యెడి, సత్రం = యాగము, ఆరబ్ధం = ప్రారంభింపఁ
 బడినది; తత్ = ఆఋష్యశృంగునియొక్క, అనురోధాత్ = బలవంతము
 వలన, కతోర-గర్భాం + అపి = నిండుచూలాలైనను, వధూం = కోడలగు
 జానకిని, విముచ్య = విడిచి, గురు-జనః = గురుజనము (మువ్వరత్తులు) తత్ర =
 అచ్చటికి, గతః = చనినది.

సూ:- త త్కి మనేన. ఏహి. రాజద్వారమేవ స్వజాతి
 సమయే నోపతిష్ఠావః.

సూ:- అనేన = దీనిచే (ఈయుత్సవ మాగిపోవుటకుఁగల కారణ
 చింతచే) కిం = ఏమిప్రయోజనము; స్వ = స్వీయమైన + జాతి = జాతియొక్క +
 సమయేన = ఆచారముచేతనే (మనచారణజాతి ధర్మముచేతనే) రాజ-
 ద్వారం + ఏవ = రాజద్వారమునే, ఉపతిష్ఠావః = సేవించుము; తత్ = కాన,
 ఏహి = రమ్ము.

నః- తేన హి నిరూపయతు రాజ్ఞః సుపరిశుద్ధా ముప
 స్థానస్తోత్రపద్ధతిం భావః.

నః- తేన + హి = అటులైనచో, భావః = భూజ్యుడవగు నీవు, రాజ్ఞః =
 రాజాగారియొక్క, సుపరిశుద్ధాం = మిక్కిలిపరిశుభ్రమగు, ఉపస్థాన = సేవ
 యొక్క + స్తోత్ర = స్తుతియొక్క + పద్ధతిం = విధానమును, నిరూపయతు =
 నిరూపింపుమా.

సూ:- మారిష !

శ్లో॥ సర్వథా వ్యవహర్తవ్యం కుతో హ్యవచసీయతా

యథా స్త్రీణాం తథా వాచాం సాధు త్వే దుర్జన్ జనః॥గీ॥

సూ:- మారిష = మారిషా !

అర్థః— సర్వథా=అన్నివిధములచేతను, వ్యవహారక్తవ్యం=వ్యవహారింపఁ జెల్లియున్నది; అవచనీయతా=నింద, కుతః=ఎందులకు ? హి=అదియుక్త మేగదా, జనః = జనము, యథా=యెట్లు, స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క, సాధుత్వే=యోగ్యతయందు, దుర్జ్జనః=దుర్జ్జనముగ (వర్తతే=ప్రవర్తించు చున్నదో) తథా=అలాగుననే, వాచాం=వాక్కులయొక్క, సాధుత్వే= మంచియందును, దుర్జ్జనః=దుర్జ్జనమై (వర్తించుచున్నది.)

తా॥ ఓ మారిషా ! ఇచ్చట మన ముఖ్యకర్తవ్యమెద్దియన రాజవంశం బును స్తోత్రమొనర్చుటయే గాని యందలిదోషంబుల నుగడించుటకాదు. అందలి దోషంబులఁగూర్చి మనకేల; ఇంతకును స్త్రీలఁగూర్చియు, వాక్సా భుత్వమును గూర్చియు జనులు ప్రసంగించువేళ సాధారణముగ దోషముల నాఠోపించుటకే చూచుచుందురుగాని, గుణంబుల నెన్నఁజూడరు గదా.

నః— అతిదుర్జ్జన ఇతి వక్తవ్యం.

శ్లో॥ దేవ్యామపి హి వై దేహ్యాం సాపవాదో యతో జనః
రక్షోగృహస్థితి ర్ముల మగ్నిశుద్ధౌ త్వనిశ్చయః ॥ ౬

నః— అతి=మిక్కిలి+దుర్జ్జనః=చెడ్డది, ఇతి = అని, వక్తవ్యం = చెప్పవలెను.

అర్థః—యతః=ఏలయన, జనః = జనము, దేవ్యాం = దేవియగు, వై దేహ్యాం+అపి=విదేహరాజపుత్రి (సీత) యందుఁగూడ, సాపవాదః + హి = అపవాదతోఁగూడియున్నది గదా; మూలం=(దీనికి) ప్రధాన కారణము, రక్షః-గృహ = రాక్షస-గృహమునందు+స్థితిః = ఉనికియే; అగ్ని = అగ్నిహోత్రమునందు + శుద్ధౌ + తు = శుద్ధియందైతే, అని శ్చయః=నిశ్చయములేనిది.

తా॥ భూసుతయందుననే జనము నిందమోపుచుండఁ దక్కినవారి విషయమున లోటులెన్నునన్న, నిం దాశ్చర్యమేమున్నది ? ఇంతకు జను

లాసీతాదేవి రక్షోగృహవాసంబున నపవిత్రమైనదని తప్పులెన్న సంకల్పించు
చున్నవారు గాని, అతల్లి అన్ని శుద్ధమైన సంగతినిగూర్చి యందొక్కడైనను
బ్రకింపించుచున్నవాడేమో చూడుము.

నూ:- యది పున రియం కింవదంతీ మహారాజం స్మృశేత్
తతః కష్టం స్యాత్.

నూ:- పునః=అదిగాక, ఇయం=ఈ, కింవదంతీ = లోకాపవాద,
మహారాజం = మహారాజగు రాముని, స్మృశేత్ + యది = తాకినట్లైన
(చెవిసోకిన) తతః=అపక్షన, కష్టం=కష్టము, స్యాత్=అగును.

న:- సర్వథా ఋషయో దేవతాశ్చ శ్రీయో విధాన్యన్తి.
(పరిక్రమ్య) భో భోః క్వేదానీం మహారాజః ? (ఆకర్ణ్య)
ఏవం జనాః కథయంతి

న:- సర్వథా=అన్ని విధముల, ఋషయః=ఋషులును, దేవతాః +
చ=దేవతలును, శ్రీయః=శ్రీయస్సును, విధాన్యన్తి=కూర్పగలరు. (పరి
క్రమ్య=ఇటునటు నడచి) భోః + భోః = ఓహోహో, మహారాజః =
మహారాజు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, క్వ=ఎక్కడ? (ఆకర్ణ్య=విని, వినుటనటించి.)
ఏవం=ఇట్లు, జనాః=జనులు, కథయంతి=చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ స్నేహోత్సభాజయితు మేత్య దినా న్యమూని
నీత్వోత్సవేన జనకోఽద్య గతో విదేహాన్
దేవ్యాస్తతో విమవసః పరిసాంత్యనాయ
ధర్మాసనా ద్విశతి వాసగృహం నరేంద్రః ॥ 2

అర్థ:- స్నేహాత్=ప్రేమవలన, సభాజయితుం=మన్ననచేయుటకు,
ఏత్య=నచ్చి, అమూని=ఇన్ని, దినాని=రోజులు, ఉత్సవేన=ఆనందముతో,
నీత్వా=గడచి, అద్య=నేడు, జనకః = (జానకితండ్రియగు) జనకమహా
రాజు, విదేహాన్=విదేహదేశమునుగూర్చి, గతః=వెళ్లెను; నరేంద్రః =

జనాధిపుడగు రాముడు, తతః=ఆకారణమువలన, విమనసః=చిత్తవైకల్యము
నెందిన, దేవ్యాః=సీతాదేవియొక్క, పరిసాంత్యనాయ=ఓదార్చుటకొఱకు,
ధర్మ-ఆసనాత్=రాజసీతమునుండి, వాస = నివసించెడి + గృహం=ఇంటిని
గూర్చి, విశతి=ప్రవేశించుచున్నాడు.

తా॥ జనకమహారాజు తనకుమార్తెయందుఁ గల మక్కువచే, నిన్ని
దినములు నయోధ్యాపట్టణంబుననే బహువిఠోదంబులఁ గాలము గడపి,
నేడే విదేహదేశంబునకరిగినాడు. తండ్రిగారు తనను విడిచి స్వదేశంబున
కరుగుట వలనఁ జిత్తవైకల్యమున నొప్పుచున్న సీతాదేవి నోదార్చుటకై
శ్రీరామచంద్రుడు సింహాసనము విడిచి నివాసగృహంబున కరిగె.

(నిష్క్రొంత)

(నిష్క్రొంత = ఇరువురు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ప్రస్తావనా.

ఇతి=ఈవైకల్యబడినది, ప్రస్తావనా=ప్రస్తావన.

ప్రథమోఽంకః

(తతః ప్రవిశ త్యుపవిష్టో రామః సీతా చ.)

(తతః=తరువాత, ఉపవిష్టః=కూరుచున్న, రామః = రాముడు, ప్రవిశతి=ప్రవేశించుచున్నాడు, సీతా+చ=సీతాదేవియు, (ప్రవిశతి=ప్రవేశించుచున్నది.)

రామః:- దేవి వేదేహీ ! సమాశ్వసిహి. తే హి గురవో
న శక్నువంతి విమోక్షు మస్మాక్.

శ్లో॥ కిం త్వనుష్ఠాననిత్యత్వం స్వాతంత్ర్య మపకర్షతి ।

సంకటా హ్యహితాగ్నినాం ప్రత్యవాయై గృహస్థతా॥ ౧

రాముడు:- దేవి=దేహీ ! వైదేహీ = విదేహరాజకుమారి ! సమాశ్వ
సిహి=ఊరడిల్లము. తే=ఆ (అట్టిస్నేహముతోఁ గూడుకొన్న) గురవః =
గురువులు (తండ్రిమొదలగువారు) అస్మాక్=మనలను, విమోక్షుం=విడు
చుటకు, న+శక్నువంతి+హి=శక్తులుగాకుందు రనుమాట నిశ్చయమే.

అర్థ:- కింతు=కాని, అనుష్ఠాన=కర్తవ్యవిధులయొక్క + నిత్యత్వం=
ఉల్లంఘింపఁదగకుండుట, స్వాతంత్ర్యం=స్వాతంత్ర్యమును, అపకర్షతి=లాగి
వేయును; (కుతః = ఎందుచేనన) ప్రత్యవాయైః = అడ్డుపాట్లచే (విధివిహి
తానుష్ఠానవిఘాతజన్యములగు పాతకములచే) ఆహితాగ్నినాం = ఆహితా
గ్నులయొక్క గృహస్థతా = గృహస్థధర్మము, సంకటా+హి = ఆపత్తును
గూర్చునదియేగదా.

తా. సీతండ్రిగారికి మనపై నెంతప్రేమానుబంధ మున్నను నిత్యనైమి
త్తికకర్మకలాపానుష్ఠానము వారు యథేచ్ఛముగానుండుట కవకాశము నొసం

గదుగదా; ఇత విహితకర్మాచరణలోప మయ్యేనా పాపము సంభవించును గాన నాహితాగ్నులగృహస్థధర్మము మిక్కిలి సంకటమైనదినుమా!

‡ సీ:— జానామి ఆర్యపుత్ర! జానామి; కింతు సంతాప కారిణో బంధుజనవిప్రయోగా భవన్తి.

సీ:— ఆర్యపుత్ర=స్వామి; జానామి=ఎఱుఁగుదును, జానామి=ఎఱుఁగుదును; కింతు = కాని, బంధు—జన = బంధు—జనులతోడి + విప్రయోగాః=ఎడబాట్లు, సంతాప = దుఃఖమును + కారిణః = కల్పించునవి, భవన్తి=అగుచున్నవి.

రామః— ఏవ మేతత్; ఏతే హి హృదయమర్మచ్ఛిదః సంసారభావాః యేభ్యో బీభత్సమానాః సంత్యజ్య సర్వాః కామా నరణ్యే విశ్రామ్యన్తి మనీషిణః.

రా:— ఏతత్ = ఇది (బంధుజన వియోగాదికము) ఏవం = ఇట్లే (సంతాప జనకమేయగు) హృదయ=హృదయమునందలి + మర్మ=మర్మస్థానములను + శ్చిదః=భేదించెడి, సంసార=సంసారసంబంధముగు + భావాః=ధర్మములు, ఏతే + హి = ఇవియే గదా; యేభ్యః = వేనినుండి, బీభత్సమానాః=వెఱుగుపడుచున్నవారై, మనీషిణః=బుద్ధిమంతులు, సర్వాః=సమస్తమైన, కామాః=కోర్కెలను, పరిత్యజ్య=విడిచి, అరణ్యే = అడవియందు, విశ్రామ్యన్తి=శ్రమదీర్చికొనుచున్నారో.

(ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి)

కంచుకీ:—రామభద్ర!—(ఇత్యర్థోక్తే సాశంకం) మహారాజ!

కంచుకీ:— రామభద్ర=రామభద్రుడా (ఇతి=ఆని, అర్థ—ఉక్తే=సగముచెప్పబడఁగానే) మహారాజ=మహారాజా.

‡ జానామి అజ్ఞ ఉక్త జానామి. కిందు సందావఆరిణో బంధుజనవిప్రవిప్రహాన్తి.

రామః:- (సస్మితం) ఆర్య ! నను రామభద్ర ఇత్యేవ
మాం ప్రతి ఉపచారః శోభతే తాతపరిజనస్య. త ద్యథా
భ్యస్త మభిధీయతాం.

రా:- (సస్మితం = చిర్నగవుతోఁగూడునట్లు) ఆర్య = బాబూ,
నను = ఎంచిచూచిన, తాత = నాయనగారియొక్క + పరిజనస్య = నేవకా
జనంబునకు, మాం + ప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, రామ-భద్ర + ఇతి = ' రామ
భద్ర ' యనియే, ఉపచారః = ఆమంత్రణమొనర్చుపదము, శోభతే =
ప్రకాశించుచున్నది, తత్ = అందువలన, యథా-అభ్యస్తం = అలవాటు
పడియున్న పద్ధతినే, అభిధీయతాం = పిలువఁబడుఁ గాక.

కం:- దేవ ! ఋష్యశృంగాశ్రమా దప్తావక్ర స్సంప్రాప్తః.

కం:- దేవ = ప్రభూ ! ఋష్యశృంగ-ఆశ్రమాత్ = ఋష్యశృంగుని
యొక్క-ఆశ్రమమునుండి, అప్తావక్రః = అప్తావక్రుఁడు, సంప్రాప్తః = దయ
చేసినాఁడు.

† సీ:- ఆర్య ! తతః కిం విలంబ్యతే.

సీ:- ఆర్య = పూజ్యుఁడా, తతః = అట్లేన, కిం + విలంబ్యతే = ఆలస్య
మొందులకుఁజేయఁబడుచున్నది, (ప్రవేశపెట్టుట కాలస్యమేల ?)

రామః:- త్వరితం ప్రవేశయ.

• రా:- త్వరితం = త్వరగా, ప్రవేశయ = ప్రవేశపెట్టుము.

(కంచుకీ నిష్కాంతః పునః ప్రవిశ్య.)

(కంచుకీ = కంచుకి, నిష్కాంతః = వెళ్ళెను. పునః = తిరిగి, ప్రవిశ్య =
ప్రవేశించి.)

అప్తావక్రః:- స్వస్తి వాం.

అప్తా:- వాం = మీయిర్వరకొఱకు, స్వస్తి = నేమమగుఁ గాక.

† అజ్ఞ తదో కిం విలంబితది.

రామః:- భగవన్ ! అభివాదయే. ఇత ఆస్యతాం.

రా:- భగవన్=స్వామి ! అభివాదయే=నమస్కరించుచున్నాడె;
ఇతః=ఈవైపున, ఆస్యతాం=కూర్చుండుదురు గాక.

* సీ:- భగవన్ ! నమస్తే. అపి కుశలం సజామాత్య
కస్య గురుజనస్య; ఆర్యాయా శాంతాయాశ్చ.

సీ:-భగవన్=స్వామి, తే=తమకొఱకు, నమః = నమస్కారము;
సజామాత్యకస్య = అల్లనితోసహ, గురు-జనస్య = గురుజనంబునకును,
ఆర్యాయా=పూజ్యురాలగు, శాంతాయాః+చ=శాంతాదేవికిని, అపి+
కుశలం=నేమమేనా.

రామః:- నిర్విఘ్నః సోమపీఠీ భావుకో మే భగవాన్
ఋష్యశృంగః ఆర్యా చ శాంతా.

రా:- మే=నాయొక్క, భావుకః = బావగారైనట్టియు, సోమ-
పీఠీ=సోమరసపానమొనర్చినట్టియు, (సోమయాజిగారైనట్టియు) భగవాన్
=పూజ్యుడగు, ఋష్యశృంగః=ఋష్యశృంగుడు, నిర్విఘ్నః = (సత్ర
హగమున) ఆటంకములు లేకున్నాడా? ఆర్యా=ఆర్యురాలగు, శాంతా+
చ=శాంతాదేవియు, (నిర్విఘ్నా?)

* సీ:- అస్మా నపి స్మరతి ?

సీ:- అస్మాన్=మమ్ములను, అపి+స్మరతి=తలచునా ?

అష్టావక్రీ:- (ఉపవిశ్య) ఆథ కిం, దేవి భగవాన్ వశిష్ఠ
స్య మాహ.

శ్లో॥ విశ్వంభరా భగవతీ భవతీ మసూత

రాజా ప్రజాపతిసమో జనకః పితా తే

* భరివం ణమో దే అవి కుశలం సజామాతుఅస్స గురుఅణస్స
జ్ఞానీ సంతాపిత. ♦ అంహే వి సుమరేది.

తేషాం వధూ స్త్వ మసి నందిని ! పార్థి వానాం
యేషాం కులేషు సవితా చ గురు ర్వయం చ ॥

తత్ కి మస్య దాశాస్మహే కేవలం వీరప్రసవా భూయాః.

అః— (ఉపవిశ్య = కూర్చుండి) అథ + కిం = అవును; దేవి=దేవీ!
భగవాన్=పూజ్యుడగు, వశిష్ఠః=వశిష్ఠమహర్షి, త్వం=నిన్నుగూర్చి,
అహ=పల్కెను.

అర్థః— నందిని=బిడ్డా ! భగవతీ = పూజ్యుడగు, విశ్వంభరా=
భూదేవి, భవతీం=నిన్ను, అనూత=కనినది; ప్రజాపతి=బ్రహ్మదేవునితో +
సమః=సమానుడగు, జనకః + రాజా=జనక + చక్రవర్తి, తే=నీకు, పితా=
తండ్రి; యేషాం=ఏ, పార్థి వానాం = (నూర్యవంశమునఁబుట్టిన) రాజుల
యొక్క, కులేషు=వంశములయందు, సవితా=నూర్యుడు, గురుః=గురువో,
వయం + చ=మేము—(గురవః=గురువులమో,) తేషాం = వారియొక్క,
వధూః=కోడలివి, త్వం=నీవు, అసి=అగుచున్నావు.

తా॥ బిడ్డా ! నిన్నుఁగడుపారఁగనిన తల్లియన్ననో, షష్ఠ్యంబరి
పూర్ణయగు విశ్వంభరాదేవి; నీతండ్రిగారన్ననో, స్వాధ్యాయమాహాత్మ్య
దులచే బ్రహ్మదేవునితోఁ దులతూఁగునట్టి జనకచక్రవర్తి; నీవు మెట్టినశ్వ
శురగృహ సంపత్తియన్ననో, నూర్యభగవానులును మేమును గురువులుగాఁ
గల్గి విరాజిల్లుచున్నది. (పితృమాతృశ్వశురకులమాహాత్మ్యముచే విరాజిల్లునీ
కితరము పునరుక్తభూతము.)

తత్=అందువలన, అన్యత్=వేఱు, కిం + ఆశాస్మహే=ఏమియా
శీర్వదెందుము ? వీర=వీరుల + ప్రసవా + కేవలం=కనుదానవే, భూయాః=
కావలసినది, (ఇతి=అని, ఆశాస్మహే=ఆశీర్వదెందుము.)

రామః—అనుగృహీతాః స్మః.

శ్లో॥ తాకికానాం హి సాధూనా మర్థం వా గనువర్తతే
ఋషీణాం పున రాద్యానాం వాచ మర్థోఽనుధావతి॥ ౧౦

రా:- ఆనుస్మహితాః = అనుగ్రహింపఁబడినవారము, స్మః = అగుచున్నాము.

అర్థ:- లోకకానాం = లోకవిదితులైన, సాధూనాం = సత్పురుషుల యొక్క, (పా) కృతులగు మునులయొక్క (వాక్ + హి = వాక్యమైతే, అర్థం = వస్తువును, అనువర్తతే = వెంబడించును, పునః = వెండియు, (పక్షం తరమున) ఆద్యానాం = మొదటివారగు (పురాతనులగు) ఋషీణాం = (వశిష్ఠాది) ఋషులయొక్క, వాచం = మాటను, అర్థః = వస్తువు, అనుధావతి = అనుసరించును.

తా|| లోకమందలి పెద్దలు, కార్యసిద్ధినిగూర్చి మున్ముందుగ గమనించి లేదనుసారమగు భాషణం బొనర్చెదరు, గాని, సనాతనులగు ఋషీశ్వరులన్ననో యట్లుగాక యదృచ్ఛగా నెట్టి భాషితములాడినను వానిని గాఢ్య సిద్ధియే యనువర్తించుచుండును.

అష్టావక్ర:- ఇదం చ భగవత్పాఠాంధత్యా దేవీభిః శాంతయా చ భూయో భూయః సందిప్తం. యఃకశ్చి గర్భదౌహృదోదయో భవత్యస్యాసోఽవశ్య మచిరా న్మానయితవ్య ఇతి.

అ:- ఇదం + చ = (క్రిందఁజెప్పఁబడఁబోవు) ఈసంగతియు, భగవత్పాఠ = పూజ్యురాలగు, అంధత్యా = అంధతీ దేవిచేతను, దేవీభిః = (కాసల్యాది) గాణులచేతను, శాంతయా + చ = శాంతాదేవిచేతను, భూయః + భూయః = తిరిగి తిరిగి, సందిప్తం = బాగుగ నుడువఁబడినది; మదా = ఎప్పుడైతే, యః + కః + చిత్ = ఏదైననొక, గర్భ-దౌహృద + ఉదయః = గర్భ హేతుకవాంఛయొక్కయుత్పత్తి, అస్యాః = ఈసీతాదేవికి, సవతి = కలుగుచో, సః = ఆవాంఛోదయము, అవశ్యం = తప్పక, అచిరాత్ = క్షణమే, మానయితవ్యః = ఆమోదింపఁబడఁదగినది; ఇతి = అని.

రామః:- క్రియతే య ద్యేషా కథయతి.

రా:- ఏషా = ఈమె, కథయతి + యది = (మనోవాంఛ) చెప్పునెడల, క్రియతే = పానరింపబడును.

అష్టావక్రీ:- ననాందుః పత్యా చ దేవ్యాః సందిష్ట మ్ముష్యశ్చంగేణ. ' వత్సే! కఠోరగచ్ఛేతి నానీతాసి. వత్సోఽసి రామభద్ర స్త్వద్విద్యోదార్థమేవ స్థాపితః. తత్ పుత్రపూర్ణోత్సంగా మాయుష్మతీం ద్రక్ష్యామః ' ఇతి.

అ:- ననాందుః = వదినెగారియొక్క, పత్యా = పెనిమిటియగు, ఋష్యశ్చంగేణ + చ = ఋష్యశ్చంగునిచేతను, వత్సే = బిడ్డా! కఠోరగచ్ఛా + ఇతి = నిండుచూలాలవని, న + ఆనీతా + అసి = తీసికొనిరాబడలేదు. వత్సః = కుఱ్ఱవాడగు, రామః + అపి = రాముడుగూడ, త్వత్ = నీయొక్క + విద్యోదార్థం + ఏవ = విద్యోదముకొఱకే, స్థాపితః = (అయోధ్యయందే) ఉంచబడినాడు. తత్ = అందువలన, పుత్ర = కుమారునిచే + పూర్ణ = అక్రమింపబడిన + ఉత్సంగాం = ఒడిగల, ఆయుష్మతీం = దీర్ఘాయుష్మంతురాలవగునిమ్మ, ద్రక్ష్యామః = చూడగలము, ఇతి = అని.

రామః:- (సహర్షస్మితం) తథాస్తు. భగవతా వశిష్ఠేన న కించి దాదిష్టోఽస్మి?

రా:- (సహర్ష - స్మితం = ఆనందమువలనఁ గల్గిన - చిఱునగవుగల్లునట్లుగా) తథా = అట్లు, అస్తు = అగుఁగాక. భగవతా = పూజ్యుడైన, వశిష్ఠేన = వశిష్ఠమహర్షి చే, న + కించిత్ + ఆదిష్టః + అస్మి = ఏమియును ఆజ్ఞాపింపబడినవాడఁగానా?

అష్టావక్రీ:- శూర్యతాం.

శ్లో॥ జామాతృయజ్ఞేన వయం నిరుద్ధా

స్త్వం బాల ఏవాసి నవం చ తాజ్యం

యుక్తః ప్రజానా మనురంజనే స్యా

స్తస్మా ద్యశో య త్వరమం ధనం వః.

౧౧

అః- శూయతాం=వినఁబడుఁగాక. (వినవలసినది)

అథః- వయం=మేము, (వశిష్ఠుఁడు) జామాతృ = అల్లునియొక్క, (ఋష్యశృంగునియొక్క) + యజ్ఞేన=యాగముచే, నిరుద్ధాః = అపఁబడితిమి; త్వం=నీవు, బాలః + ఏవ=అర్భకుఁడ వేయై, అసి=ఉన్నావు, రాజ్యం + చ=రాజ్యమున్ను, నవం=కొత్తది; ప్రజానాం=ప్రజలయొక్క, అనురంజనే=ఆనందింపఁజేయుటయందు, యుక్తః=నిరతుఁడవు, స్యాః=కావలసినది; తస్మాత్=దానివలన (ప్రజారంజనవలన) యశః=కీర్తి, భవతి=కలుగును; యత్ = ఏకీర్తి, వః = మీకు (ఇత్వాకువంశస్థులకు) పరమం = శ్రేష్ఠమైన, ధనం=ధనమో.

తా॥ నాయనా! రామా! అల్లుని (ఋష్యశృంగుని) యజ్ఞపరిసమాప్తి కానందున మేమిటు నింకను నిలచియుండక తప్పినదికాదు; నీవా, పసివాఁడవు; రాజ్యాధికారమా, కొత్తది; కాన మిగుల జాగరూకత గలిగి సర్వస్వమునకంటెను యశోధనమే మీవంశమునకు ముఖ్యధనంబుగా గ్రహించి సర్వదా ప్రజానురంజనపరుఁడవైయుండవలసినది.

రామః:-యథా సమాదిశతి భగవాన్ మైత్రావరుణిః.

శ్లో॥ స్నేహం దయాం చ సౌఖ్యం చ యది వా జానకీమపి
ఆరాధనాయ లోకస్య ముంచతో నాస్తి మే వ్యధా ॥

రాః- భగవాన్ = పూజ్యుఁడగు, మైత్రావరుణిః = వశిష్ఠుఁడు, (మిత్రావరుణుల అపత్యము) యథా + సమాదిశతి=ఆజ్ఞాపించి నటులే (చేసెద.)

అథః- లోకస్య = లోకముయొక్క, ఆరాధనాయ = సేవకొఱకు, స్నేహం=స్నేహమునుగాని, దయాం + చ=దయనుగాని, యది + వా=అంతి

యేకాక వలయునేని, జానకీం + అపి = సీతనైనగాని, ముంచతః = విడిచెడి,
మే = నాకు, వ్యధా = బాధ, న + అస్తి = కానరాదు.

తా॥ లోకారాధనానుస్థానమునకు నే నెన్నడు వెనుదీయువాడఁ
గాను. దానికొఱకై సర్వస్వము వినియోగించెద; దయనుగాని, సౌఖ్యమును
గాని, వెయ్యెల, తుదకు నా జీవితేశ్వరి యగు సీతను గాని వదిలివేసెద.

‡ సీ: - అత ఏవ రాఘవధురంధర ఆర్యపుత్రః.

సీ: - అతః + ఏవ = దానజేసియే, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుడగు
రాముడు, రాఘవ = రఘువంశజులలో + ధురంధరః = శ్రేష్ఠుడు.

రామః - కః కోఽత్ర భో? విశ్రామ్యతాం భగవా
నష్టావకః.

రా: - కః + కః + అత్ర + భో = ఎవడురా అచ్చట? భగవాన్ =
పూజ్యుడగు, అష్టావకః = అష్టావకుడు, విశ్రామ్యతాం = విశ్రమింపఁ
జేయఁబడు గాక.

అష్టావకః - (ఉత్థాయ పరిక్రమ్య చ) ఆయే; కుమార
లక్ష్మణః ప్రాప్తః (ఇతి నిష్కాంతః.)

అ: - (ఉత్థాయ = లేచి, పరిక్రమ్య + చ = ఇటునటు దిరిగి)
ఆయే = ఓయీ, కుమార-లక్ష్మణః = లక్ష్మణకుమారుడు, ప్రాప్తః = వచ్చి
యున్నవాడే. (ఇతి = అని, నిష్కాంతః = వెడలె.)

(ప్రవిశ్య) లక్ష్మణః - జయతి జయత్యార్యః. అర్జునేన
చిత్రీకరేణాస్మదుపదిష్ట మార్యస్య చరిత మస్యాం వీధ్యా
మాలిఖతం; తత్పశ్య త్వార్యః.

‡ అదో జేవ్య రాఘవధురంధరో అజ్ఞఉత్తో.

(ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి) లక్ష్మణుడు:- అర్యః=స్వామి, జయతి + జయతి=జయశీలుడగుచున్నాడు, జయశీలుడగుచున్నాడు; అర్జునేన=అర్జునుడను, చిత్ర-కరేణ=బొమ్మలువేయువానిచే, అస్మత్ = మనచే + ఉద్దిప్తం=ఉద్దేశింపబడినరీతి, ఆర్య = ఆర్యపుత్రునియొక్క + చరితం = చరిత్ర, అస్యాం=ఈ, వీధ్యాం=పలకయందు, ఆలిఖితం=చిత్రింపబడినది; తత్=దానిని, ఆర్యః=ఆర్యపుత్రుడు, పశ్యతు=దర్శించుగాక.

రామః:- జానాసి వత్స ! దుర్మనాయమానాం దేవీం వినోదయితుం. తత్కియా నవధిః ?

రా:- వత్స = నాయనా ! దుర్మనాయమానాం = వికలహృదయురాలైన, దేవీం=సీతాదేవిని (మీవదినెను) వినోదయితుం = వినోదపఱచుటకు, జానాసి=ఎఱుగుదువు. తత్ = ఆపలకపైవ్రాయబడిన విషయముయొక్క, అవధిః=హద్దు, కియా=ఎంతవఱకు ?

లక్ష్మణః:- యావ దార్యాయాః హుతాశనే విశుద్ధిః.

లక్ష్మ:- ఆర్యాయాః = పూజ్యురాలగు సీతాదేవికి, హుతాశనే=అగ్నిహోత్రమునందు, శుద్ధిః + యావత్=శుద్ధియగుటయే. (అవధిః=హద్దు.)

రామః:- శాంతం పాపం. (ససాంత్యవచనం)

రా:- శాంతం + పాపం=పాపముశాంతించుగాక. (ససాంత్యవచనం=అనునయమధురభాషణములతోఁ గూడునటుల.)

శ్లో॥ ఉత్పత్తిపరిపూతాయాః కి మస్యాః పావనాంతరైః

తీర్థోదకం చ వహ్నిశ్చ నాన్యతః శుద్ధి మర్హతః !

అర్థ:- ఉత్పత్తి = పుట్టుకచేతనే + పరిపూతాయాః=పవిత్రురాలైన, మస్యాః = ఈసీతాదేవికి, పావనాంతరైః=ఇతరశోధనలచేత, కిం = ఏమియోజనము ? తీర్థం+ఉదకం+చ = (గంగాది) పుణ్యోదకమున్ను,

వహ్నిః + చ = అగ్నిహోత్రమున్ను, అన్యతః = మఱొకకోధనచే, శుద్ధిం = శుద్ధిని, న + అర్హతః = (పొంద) తగవు.

తా॥ స్మరణమాత్రముచేతనే జనులఁ బునీతులఁజేయుగంగాది సరి జలంబును, అగ్నిహోత్రంబును నితరవస్తువు లెట్లు శుద్ధిచేయఁజాలవో, అటులనే ఆయోనిజయై జన్మచేతనే పరమపవిత్రురాలగు నీసీతాదేవిని గూడ నన్యసాధనములేవియుఁ బవిత్రురాలుగాఁ జేయఁజాలవు.

దేవి ! దేవయజనసంభవే ! ప్రసీద. ఏష తే జీవితావధిః ప్రవాదః.

దేవి = ఓదేవీ ! దేవ = దేవతలయొక్క + యజన = యజ్ఞభూమియే + సంభవే = ఉత్పత్తిస్థానముగాఁగలదానా, ప్రసీద = ప్రసన్నురాలవుగమ్ము. ఏషః = ఇది, తే = నీకు, జీవిత-అవధిః = జీవితమే హద్దుగాఁగల (బ్రతికి యున్నంతకాలము) ప్రవాదః = నింద.

శ్లో॥ క్షిప్తా జనః కిల జనై రనురంజనీయ

స్తన్నో య దుక్త మశుభం న హి త త్తమం తే
నై సర్గిణీ సురభిణః కుసుమస్య సిద్ధా
మూర్ధ్నిస్థితి ర్న చరణై రవతాడనాని ॥ ౧౪

అర్థః:- యత్ = ఏకారణమువలన, క్షిప్తః = దుఃఖపెట్టుబడిన, జనః = జనము, జనైః = (స్వ) జనులచే, అనురంజనీయః = లాలింపఁదగినదో, తత్ = ఆకారణమువలన, అశుభం = అశుభము, తే = నీవిషయమున, నః = మావలన, యత్ = ఏది, ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో, తత్ = అది, న + తమం = తమింపఁ దగినదికాదు. హి = అదియుక్తమేకదా, సురభిణః = సువాసనగల, కుసుమస్య = పుష్పమునకు, మూర్ధ్ని = కిరస్సునందు, స్థితిః = ఉనికి, నై సర్గిణీ + సిద్ధా = స్వభావసిద్ధమైనది; చరణైః = పాదములచే, అవతాడనాని + చ = త్రొక్కుటతై తే, న (+ సిద్ధాని = ప్రసిద్ధములు) గావు.

తా॥ దుఃఖితులగువారిని బంధుజనులు లాలించి, తద్దుఃఖోపశమనము గావించుట లోకాచారము; అట్టియెడ నిన్నుఁగూర్చిన యమంగళకరమగు నొక దుర్భాషణము మేమే స్మరింపఁజేసి మరల నీకు ఖేదముగల్గించుట సహింపఁదగినది కాదు; గుమగుమ పరిమళించు కుసుమరాజముల శిరస్సున కలంకారముగ ధరింపఁదగుఁగాని నేలఁబెట్టి కాలరాయఁ దగునా.

♦ సీతా:- భవ త్వార్యపుత్ర భవతు. ఏహి ప్రేక్షామహే తావ త్తే చరితం. [ఇత్యుత్థాయ పరిక్రమాతి]

సీత:- ఆర్యపుత్ర=స్వామి, భవతు + భవతు=కానిమ్మ కానిమ్మ (నాథా ! అటులఁజింతింపకుఁడు. నే నన్యథా భావించుదానఁగాను. మీ హృదయము నేగు రైలుంగుదు) ఏహి=రమ్మ, తే=తమయొక్క, చరితం=చరిత్రను, తావత్=ఇపుడు, ప్రేక్షామహే=చూతము.

(ఇతి=అని, ఉత్థాయ=లేచి, పరిక్రమాతి=నడచుచున్నది)

లక్ష్మణ:- ఇదం త దాలేఖ్యం.

ల:- తత్=ఆ, ఆలేఖ్యం=చిత్తరువు, ఇదం=ఇదిగో.

† సీతా:- (నిర్వర్ణ్య) క ఏతే ? ఉపరినిరంతరస్థితా ఉప స్తువన్తి వార్యపుత్రం.

సీత:- (నిర్వర్ణ్య=పరీక్షించిచూచి) ఏతే=వీరు, కే = ఎవ్వరు ? ఉపరి=పైన, నిరంతర=సందులేక + స్థితా=ఉన్నవారై, ఆర్యపుత్రం=ఆర్య పుత్రుని, ఉపస్తువన్తి + ఇవ=స్తోత్రము చేయుచున్నవారివలె నున్నారు.

ల:- దేవి ! ఏతాని తాని సరహస్యాని జృంభకాస్త్రాణి; యాని భగవతః భృశాశ్వా త్కౌశిక ముపసంక్రాంతాని. తేన

♦ హోదు అజ్ఞాత హోదు. ఏహి వేళ్ళమ్మ దావ దే చరితం.

† కే ఏదే ఉపరినిరంతరస్థితా ఉపస్తువన్తి వితి అజ్ఞాతం.

చ తాటకానధే ప్రసాదీకృతా న్యార్యస్యః.

ల:- దేవి = ఓ దేవీ ! సహస్యాని = హస్యముతోఁగూడినట్టి, తాని = ఆ ప్రసిద్ధములైన, జృంభక-అస్త్రాణి = జృంభకాస్త్రములు, ఏతాని = ఇవియే ; యాని = ఎవ్వి (జృంభకాస్త్రములు) భగవతః = పూజ్యుడగు, భృశాశ్వాత్ = భృశాశ్వునివలన, కాశికం = కుశికనందనుని, ఉపసంక్రాంతాని = సంక్రమించినవో; తేన + చ = వానిచేతనున్న, తాటకా = తాటకయొక్క + వధే = చంపుటయందు, ఆర్యస్య = పూజ్యుడగు మాయన్నగారికి, ప్రసాదీకృతాని = అనుగ్రహింపబడినవో

రామ:- వందస్య దేవి ! దివ్యాస్త్రాణి.

శ్లో॥ బ్రహ్మాదయో బ్రహ్మహితాయ తప్త్వా
పరస్సహస్రాః శరదస్తపాంసి
ఏతా న్యపశ్యేత్ గురవః పురాణాః
స్వాన్యేవ తేజాంసి తపోమయాని ॥

౧౫

రా:- దేవి = ఓ దేవీ ! దివ్య-అస్త్రాణి = దివ్యాస్త్రములగుర్చి, వందస్య = నమస్కరింపుము.

అర్థ:- బ్రహ్మ = బ్రహ్మదేవుఁడు + ఆదయః = మొదలగు, పురాణాః = ఆద్యులగు, గురవః = ఆచార్యులు, బ్రహ్మ = వేదముయొక్క + హితాయ = తేమముకొఱకు (వేదాపహరకులగు దుష్టరాక్షస నిగ్రహంబు కొఱకు) పరఃసహస్రాః = వేలకొలది, శరదః = సంవత్సరముల పర్యంతమును, తపాంసి + తప్త్వా = తపములనొనర్చి, స్వాని = తమసంబంధమగు, తపోమయాని = తపోమూర్తులైన, తేజాంసి + ఏవ = తేజస్సులనే, ఏతాని = ఈ యస్త్రములుగా, అపశ్యేత్ = చూచిరి.

తా॥ ఆనాది పరమగురువులగు బ్రహ్మప్రభృతులు, వేదాపహరకు రాక్షసులఁ బరిమార్చి లోకహితం బొనర్ప బహుదివ్య సహస్రాబ్ద

ములు తపంబొనరించి మూర్తీభవించిన తమతపస్తేజఃబులనందగు నీ దివ్యా
స్త్రంబుల సందర్శించిరి.

† సీతా: - నమ ఏతేభ్యః.

సీత:- ఏతేభ్యః = ఈయస్త్రములకొఱకు, నమః = నమస్కారము.

రామః:- సర్వ ధేదానీం త్వత్ప్రసూతి ముపస్థాస్యన్తి.

రా:- ఇదానీం = ఇపుడు, సర్వథా = అన్నివిధములచేతను, త్వత్ =
వీయొక్క, ప్రసూతిం = సంతతిని, ఉపస్థాస్యన్తి = సంక్రమింపఁగలవు.

* సీతా:- అను గృహీతాస్మి.

సీత:- అనుగృహీతా + అస్మి = అనుగ్రహింపఁబడినదాననై తి.

లక్ష్మణః:- ఏష మిథిలావృత్తాంతః.

ల:- ఏషః = ఇది, మిథిలా-వృత్తాంతః = మిథిలాపట్టణమునకు
సంబంధించిన, వృత్తాంతము.

† సీతా:- అహోహా ! దళన్నవసీలోత్పలశ్యామలస్నిగ్ధమ
స్పృణశోభమానమాంసలేన దేహసౌభాగ్యేన విస్మయస్తిమిత
తాతదృశ్యమానసౌమ్య సుందరశ్రీః అనాదరఖండిత శంకర
శరాసనః శిఖండకముగ్ధముఖమండలః ఆర్యపుత్రః ఆలిఖితః.

సీత:- ఆహో = ఏమి ఆశ్చర్యము ! దళత్ = వికసించుచున్న + నవ =
నూతనమగు + నీల + ఉత్పల = నల్లకలువవలె + శ్యామల = నల్లనైనట్టియు +

† అమో ఏదాణం.

* అనుగ్రహీదమ్మి.

† అహ్మహే ! దలంతణవణీలుప్పలసామలసిణిద్ధమపిణసోహమాణ
మంసలేన దేహసౌభాగ్యేన విహ్మఅత్థిమిదతాదదీసన్తసోమ్మమన్దరసిరీఆణాద
రత్తుడిదసంకరసరాసణో సిహండముద్ధముహమండలో అజ్జఉత్తోఆలిహిదో.

స్నిగ్ధ=కోమలమును + చుస్పృణ=ఉజ్జ్వలము నగునట్లుగా + శోభమాన=ప్రకాశించుచు + మాంసలేన=బాగుగ బలసిన, దేహ = దేహముయొక్క + సౌభాగ్యేన=ప్రకర్ష చే, శిఖండ=కాక పక్షములచే + మృగ=మనోహరమైన + ముఖమండలః=ముఖబింబముగల్గియు, అనాదర=అవలీలగా + త్రుటిత = విరుగఁ గొట్టుబడిన + శంకర-శర-ఆసనః=శివధనుస్సుగలవాఁడుగనుకనే, విస్మయ=ఆశ్చర్యముచే + స్తిమిత = నిశ్చలుడైన + తాత = నాయనగారిచే + దృశ్యమాన=చూడఁబడుచున్న + సౌఖ్య=సుఖగమైనట్టియు + సుందర = సుందరమైనట్టియు + శ్రీః=కాంతిగల, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుఁడు, ఆలిఖితః = చిత్రింపఁబడినాఁడు.

ల:- ఆర్యే ! పశ్య పశ్య.

శ్లో॥ సంబంధినో వశిష్టాదీ నేష తాత స్తవార్చిత

గౌతమశ్చ శతానందో జనకానాం పురోహితః ॥ ౧౬

ల:- ఆర్యే=పూజ్యురాలా ! పశ్య + పశ్య=చూడు, చూడు.

అర్థ:- ఏషః=ఇడుగో, తవ=నీయొక్క, తాతః = తండ్రియగుజనకుఁడు, సంబంధినః=వివాహార్థ మరుదెంచిన దశరథాదులను, తథా=అట్లే, జనకానాం=జనకవంశస్థులయొక్క, పురోహితః=పురోహితుడైనట్టియు, గౌతమః + చ=గౌతమునిపుత్రుడైనట్టియు, శతానందః + చ = శతానందుఁడును, వశిష్టాదీక = వశిష్ఠుఁడుమున్నగువారిని, అర్చయతి = పూజించుచున్నాఁడు.

తా॥ తల్లీ ! ఇదిగో, ఇటుఁజూడుము; ఒకవైపు మీతండ్రిగారు (జనకుఁడు) వివాహమునకై వచ్చిన దశరథాదిరాజబంధువుల మర్యాద చేయుచున్నారు; మఱొకవైపున, జనకులపురోహితులును, గౌతమపుత్రులునగు శతానందులవారు వశిష్ఠ మునీంద్రులఁ బూజించుచున్నారు.

రామః:- ద్రష్టవ్య మేతత్,—

శ్లో॥ జనకానాం రఘూణాంచ సంబంధః కస్య న ప్రియః
యత్ర దాతా గ్రహీతా చ స్వయం కుశికనందనః ॥

రా:- ఏతత్=ఇది, ద్రష్టవ్యం=చూడదగినది.

అర్థ:- జనకానాం=జనకవంశోద్భవులకు, రఘూణాం+చ = రఘు
వంశోద్భవులకున్న, సంబంధః=బాంధవ్యము, కస్య=ఎవనికి, న+ప్రియః=
ప్రియమైనదికాకుండు ? యత్ర=ఏసంబంధమున, స్వయం = స్వయముగా,
దాతా=ఇచ్చువాడు, గ్రహీతా + చ = పుచ్చుకొనువాడును, కుశిక-
నందనః=కుశికునియొక్క—కుమారుడో (విశ్వామిత్రుడో.)

తా॥ మనపరిణయమున జనక రఘువంశసంబంధ నిబంధనయందు
స్వయముగా విశ్వామిత్రమహర్షి యే దాతయుఁ బ్రతిగ్రహీతయు నగుటచే
నది జనులకెల్లరకును ముదావహమే. (దాతృత్వప్రతిగ్రహీతృత్వము లొకని
యందుంటు.)

సీతా :- ఏతే ఖిలు తత్కాలకృతగోదానమంగలా
శ్చత్వారో భ్రాతరః, వివాహదీక్షితా యూయం. అహో !
జానామి తస్మిన్నేవ ప్రదేశే తస్మిన్నేవ కాలే వర్తే.

సీత:- తత్=కాల=ఆసమయమందు + కృత = చేయఁబడిన + గో-
దాన=కేళ-ఖండనమే + మంగలాః = శుభకర్మగాఁగలవారై, వివాహ =
వివాహముచే + దీక్షితాః=దీక్షగొన్నవారైన, యూయం+చత్వారః +
భ్రాతరః=మీరునల్వరుసోదరులు, ఏతే+ఖిలు=వీరేకదా. అహో=ఓహో!
తస్మిన్ + ప్రదేశే + ఏవ=ఆప్రదేశమునందుననే, తస్మిన్ + కాలే + ఏవ=

ఏదే ఖి తత్కాలకిదగోదానమంగలా చత్వారో భ్రాతరో వివా
హదిక్ష్విదా తుష్మా అష్మాజానామి తస్మిన్ జేష్ఠ ప్రదేశే తస్మిన్ జేష్ఠ
కాలే వర్తామి.

ఆకాలంబుననే, వర్తే = ఉన్నదాన, (ఇతి = అని) జానామి = తలంచుచున్నాను.

రామః:- ఏవం.

శ్లో॥ సమయ స్స వర్తత ఇవైష యత్ర మాం

సమనందయ త్సుముఖి ! గౌతమార్పితః

అయ మ్నాగ్నీహితకమనీయకంకణ

స్తవ మూర్తిమానివ మహాత్మవః కరః ॥ ౧౨

అర్థః:- సుముఖి = ఓ సుముఖురాలా ! యత్ర = ఏ సమయమందు, అయం = ఈ, తవ = నీయొక్క, కరః = చెయ్యి, ఉద్గ్రహీత = ధరింపఁబడిన + కమనీయ = అందమైన + కంకణః = కంకణముగలదగుచు, గౌతమ = గౌతమ పుత్రునిచే + అర్పితః = (నాచేతియందు) ఉంచఁబడినదై, మూర్తిమాన్ = మూర్తిభవించిన, మహత్ - ఉత్సవః + ఇవ = విశేషానందమువలెనే, మాం = నన్ను, సమనందయత్ = సంతోష పెట్టెనో; సః + సమయః = ఆ సమయము, ఏవః = ఇదిగో, వర్తతే + ఇవ = (మరల) ప్రవర్తించినటులఁగానఁబడుచున్నది.

తా॥ ఓ సుముఖీ ! కంకణముచేఁ బ్రకాశించెడి నీకరంబును గౌతమ పుత్రులగు శతానందులు నాహస్తంబున నిడిననాఁడు, నాకుఁగల్గిన యా మూర్తిభవించిన సంతసంబునకు మేర యింతింతయని నుడువ వీలులేకుండె. నే నానందపడిన యానాఁటి సమయము నిందిష్టుడు ననుభవించుచున్నటుల నున్నది.

లక్ష్మణః:- ఇయ మార్యా. ఇయమ ప్యార్యా మాండవీ; ఇయమపి వధూః శ్రుతకీర్తిః.

ల:- ఇయం = ఈమె, ఆర్యా = ఆర్య (పూజ్యురాలగు మావదినె) ఇయం + అపి = ఈమెయు, ఆర్యా = ఆర్యురాలగు, మాండవీ = మాండవి; ఇయం + అపి = ఈమెయు, వధూః = వధువగు, శ్రుతకీర్తిః = శ్రుతకీర్తి.

♦ సీతా:- వత్స ! ఇయమ ప్యపరా కా ?

సీత:- వత్స=ఓయివత్సా (కుష్టుడా లేక నాయనా) అపరా = ఇంకొకతే, ఇయం=ఈమె, కా=ఎవరు.

లక్ష్మణ:- (సలజ్జస్మితం) అయే ఊర్మిలాం పృచ్ఛ త్యార్యా. భవతు. అన్యతః సంచారయామి. (ప్రకాశం) ఆర్యే దృశ్యతాం ద్రష్టవ్య మేతత్. అయం చ భగవాన్ భార్గవః.

ల:- (సలజ్జస్మితం = సిగ్గు, చిర్నగవులతోఁగూడుకొన్నట్లుగా,) అయే = ఓహో ! ఆర్యా=ఆర్యురాలు (మావదినెగారు) ఊర్మిలాం = ఊర్మిళను, పృచ్ఛతి = అడుగుచున్నది. భవతు = బౌగాక, అన్యతః = మఱొకవైపునకు, సంచారయామి = జరపెదను. (ప్రకాశం = ప్రకాశముగా) ఆర్యే = ఆర్యా ! దృశ్యతాం=చూడఁబడుఁగాక (చూడుమా) ఏతత్=ఇది, ద్రష్టవ్యం=చూడఁదగినది. అయం = ఇడుగో, భగవాన్ = పూజ్యుడైన, భార్గవః+చ=పరశురాముఁడున్ను.

‡ సీతా:- (ససంభ్రమం) కంపితాస్మి.

సీత:- (ససంభ్రమం=భయముతోఁగూడునట్లు) కంపితా+అస్మి=చకితురాల నగుచున్నాను.

రామ:- ఋషే నమ స్తే.

రా:- ఋషే=ఋషీశ్వరా ! తే=నీకొఱకు, నమః=నమస్కారము.

లక్ష్మణ:- ఆర్యే ! పశ్య. అయ మా ర్యేణ. (ఇత్యర్థోక్తే)

ల:- ఆర్యే = ఆర్యురాలా ! పశ్య=చూడుము. అయం=ఈతఁడు, ఆర్యేణ=పూజ్యుడగునన్నచే (ఇతి=అని, అర్థ-ఉక్తే=సగము నుడువఁబడఁగా.)

♦ వచ్చ ఇఅం వి అవరా కా ? ‡ కంపిదప్తి.

రామః:- (సాక్షేపం) అయి ! బహుతరం ద్రష్టవ్యం
అన్యత్ దర్శయ.

రా:- (సాక్షేపం=నిరాదరణపూర్వకముగా) అయి = ఓయీ !
ద్రష్టవ్యం=చూడదగినది, బహుతరం=చాలగలదు. అన్యతః = మరొక
చోట, దర్శయ=చూపుము.

† సీతా:- (సన్నేహబహుమానం నిర్వర్ణ్య) సుష్మ శోభనే
ఆర్యపుత్ర ఏతేన వినయమాహాత్మ్యేన.

సీత:- (సన్నేహబహుమానం=స్నేహాదరభావంబులు గల్గునటులు,
నిర్వర్ణ్య=చూచి) ఆర్యపుత్ర=ఆర్యపుత్రుడా ! ఏతేన=ఈ, వినయ=
వినయముయొక్క + మాహాత్మ్యేన=మహిమచే, సుష్మ=బాగుగా, శోభనే=
ప్రకాశించుచున్నావు.

లక్ష్మణః:- ఏతే వయం అయోధ్యాం ప్రిప్తాః.

ల:- ఏతే=ఇదే, వయం=మనము, అయోధ్యాం = అయోధ్యానగ
రముఁ గూర్చి, ప్రిప్తాః=చేరినాము.

రామః:- (సాసం) స్మరామి, హంత ! స్మరామి.

రా:- (సాసం=కన్నీటితోఁగూడునట్లు) స్మరామి = స్మరించు
చున్నాఁడ, హంత=అయ్యో, స్మరామి=స్మరించుచున్నాఁడ.

శ్లో॥ జీవత్సు తాతపాదేషు నూతనే దారసంగ్రహే

మాతృభి శ్చింత్యమానానాం తే హి నో దివసా గతాః॥

అర్థ:- తాతపాదేషు=తండ్రిగారు, జీవత్సు=జీవించియుండ, దార-
సంగ్రహే=భార్యాప్రీతికారము (వివాహము) నవే=కొత్తగా సంప్ర
ప్తింపఁగా, మాతృభిః=తల్లిలచే, చింత్యమానానాం=ధ్యానింపఁబడుచున్న,

† సుష్మ సోహసి అజ్ఞాతై ఏదితా విణమహాత్మ్యేణ.

నః=మనయొక్క, తే=ఆపూర్వోక్తములైన, దివసాః=రోజులు, గతాః + హి=గడచినవి గదా.

తా॥ పూజ్యులగు తండ్రిగారు జీవించియుండ, మాతనవైవాహిక మహోత్సవమునఁ దేలుచున్న మనలను గని తల్లులు మువ్వరును సంబరపడుచుండిన యట్టి దివసములన్నియు నెన్నడో గడచిపోయినవి గదా

రామః:- ఇయమపి తదా జానకీ.

శ్లో॥ ప్రతనువిరలైః ప్రాంతోన్మీల న్మనోహరకుంతలైః
ర్దశనకుసుమైర్దుగ్ధాలోకం శిశు ర్దధతీ ముఖం
లలితలలితై ర్జ్యోత్స్నప్రాయై రకృత్రిమవిభ్రమైః
రకృత మధురై రంగానాం మే కుతూహల మంగకైః ॥

రా:-అర్థ:-తదా=అప్పుడు (పూర్వోక్తమౌత్సవంతాసమకాలమునందే) ప్రతను=నూత్నములున్న + విరలైః=విరళములు నొటచేతనే, మనోహర=మనోహరములైన + కుంతలైః=కేశములచే, ప్రాంత (గండస్థలములయొక్క) ప్రాంతములయందు + ఉన్మీలత్=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, దశన=దంతములయొక్క + ముకులైః=మొగ్గలచే, మద్ధ-అలోకం = మనోహరమగు దర్శనముగలట్టియు, ముఖం=ముఖమును, దధతీ=ధరించుచు, శిశుః=కుష్టుదియగు, ఇయం=ఈ, జానకీ + అపి = సీతకూడ, లలిత-లలితైః = మిక్కిలి మనుహరములైనట్టియు, జ్యోత్స్న-ప్రాయైః = వెన్నెలలతోసాటియైనట్టియు, అకృత్రిమ=కృత్రిమములుకాని (సహజములైన) విభ్రమైః = విలాసములతోఁగూడినట్టియు, మధురైః=మధురములైనట్టియు, అంగకైః=మతిమెత్తనగు నవయవములచే, మే=నాయొక్క, అంగానాం=అవయవములకు, కుతూహలం=ఆనందంబును, అకృత=కలుగఁజేసెను.

తా॥ ఓ ప్రేయసీ! నూత్నములును విరళములు నగుటచే నతిమనోహరములైన కేశంబులు గండభాగంబుల వ్రేలుటచే మిగులఁ బ్రకాశించు

చున్నట్టియు, మొగ్గలవంటి దంతములచే నతిసుందరమై దర్శనీయంబై నట్టియు, నీపసితనమునాఁటిముఖమున్ను, - అత్యంతలలితములును, బండు వెన్నెలలవలె ననుభోగ్యంబులును, బహుసుందరములును, స్వభావసిద్ధచేష్టా కలితములు నగు నీముద్దులయవయవములున్ను, - నాకు సర్వాంగానందమును గూర్చెను.

లక్ష్మణః:- ఏషా మంథరా !

ల:- ఏషా=ఈమె, మంథరా=మంథర.

రామః:- (సత్వర మన్యతో దర్శయన్) దేవి ! నై దేహి ! శ్లో॥ ఇంగుదీపాదప స్సోయం శృంగి బేరపురే పురా

నిషాదపతినా యత్ర స్నిగ్ధే నాసీ త్సమాగమః ॥

రా:- (సత్వరం=త్వరగా, అన్యతః=మఱొకస్థలమున, దర్శయన్=చూపుచు) దేవి=దేవీ, నై దేహి=జానకీ.

ఆర్థ:- యత్ర = ఏయింగుదీవృక్షమాలమున, పురా = పూర్వము, స్నిగ్ధేన=సాహగ్దముతోఁగూడుకొనిన, నిషాద-పతినా=నిషాద-భర్తతో, సమాగమః=పోండిక, ఆసీత్=ఆయెనో, సః=ఆ, శృంగిబేర-పురే=శృంగి బేరపట్టణమందలి, ఇంగుదీపాదపః=ఇంగుదీవృక్షము, అయం=ఇదే.

తా॥ ఓ కాంతా ! తొట్టి శృంగిబేరపురమున స్నేహపాత్రుఁడును, నిషాదాధిపతియునగు గుహుండును మనమును సమావేశమైనది యీయింగు దీపాదప సమీపముననే.

లక్ష్మణః:- (విహస్య, స్వగతం) అయే మధ్యమాంబా వృత్తాంత అంతరిత ఆర్యేణ.

ల:- (విహస్య=నవ్వి, స్వగతం=తనలో) అయే=ఓహో, ఆర్యేణ=ఆర్యుఁడునుచే, మధ్యమ-అంబా = మధ్యమాంబయొక్క (మువ్వరు

తల్లలలో మధ్యనెన్నఁబడిన) వృత్తాంతః = వార్త, అంతరితః = మరుగు
పఱపఁబడినది.

‡ సీతాః— అహో ఏష జటాసంయమనవృత్తాంతః.

సీతః— అహో = ఓహో ! ఏషః = ఇది, జటా—సంయమన=జడలఁ
దాల్చుటకు సంబంధించిన + వృత్తాంతః=వార్త.

లక్ష్మణః— పుత్రసంక్రాంతలక్ష్మీకై ర్యద్వృద్ధేక్షాకుభి ర్ధృతం
ధృతం బాల్యే త దార్యేణ పుణ్య మారణ్యకవ్రతం ||

లః—అర్థః— పుత్ర=కుమారునియందు + సంక్రాంత=సంక్రమించిన +
లక్ష్మీకై = రాజ్యలక్ష్మిగల, వృద్ధ=వృద్ధుల + ఇక్షాకుభిః = ఇక్షాకువంశస్థుల
రాజులచే, యత్ = ఏయారణ్యకవ్రతము, ధృతం = ధరింపఁబడినదో, తత్ =
ఆ, పుణ్యం = పవిత్రమైన, ఆరణ్యక = వనవాసరూపముగు + వ్రతం =
వ్రతము, ఆర్యేణ = ఆర్యపుత్రునిచే, బాల్యే = బాల్యమందే, ధృతం =
ధరింపఁబడినది.

తా॥ పూర్వులగు నిక్షాకు వంశమునఁబుట్టిన నృపాలురు, చిర
కాలము రాజ్యపాలనమొనర్చి, వార్ధకదశయందుఁ బుత్రులకు రాజ్యలక్ష్మి
నొసంగి, తాపసవృత్తి నూనెడివారు. పూజ్యులగు మాయన్నగారన్ననో,
బాల్యమునందుననే తదారణ్యకవ్రతము నవలంబించినారు.

* సీతాః— ఏషా ప్రసన్నపుణ్యసలిలా భగవతీ భాగీరథీ.

సీతః— ఏషా = ఇదే ! ప్రసన్న = నిర్మలమైనట్టియు + పుణ్య = పవిత్ర
మైనట్టియు + సలిలా = నీరుగల, భగవతీ = పూజ్యురాలగు, భాగీరథీ = గంగ.

రామః— రఘుకులదేవతే నమస్తే.

‡ అహో ఏషా జటాసంజమణవుత్తనో.

* ఏసా పసన్ణపుణ్యసలిలా భగవతీ భాగీరథీ.

శ్లో॥ తురగవిచయవ్యగా) నుర్వీభిదః సగరాధ్వరే
 కపిలమహాసా రోషాత్ ప్లుష్టా నితుశ్చ పితామహాః
 అగణితతనూతాప స్తప్తా తపాంసి భగీరథో
 భగవతి ! తవ స్పృష్టా నద్భి శ్చిరా దుదతీతరత్ ॥

రా:- రఘు-కుల-రఘువంశజులకు + దేవతే = దేవతవై నభాగీరథీ,
 తే=నీకొఱకు, నమః=నమస్కారము.

అర్థ:- భగవతి = ఓమహిమమయురాలా ! భగీరథః = భగీరథుడు,
 అగణిత=లెక్కనేయఁబడని + తనూ-తాపః=దేహతాపము గలుగునట్లుగా,
 తపాంసి+తప్తా=తపంబులొనర్చి, తవ=నీయొక్క, అద్భిః=ఉదకములచే,
 స్పృష్టా=తాకఁబడినట్టియు, సగర = సగరచక్రవర్తియొక్క + అధ్వరే=
 యాగమందు, తురగ = (యాగ) అశ్వముయొక్క+విచయే = వెదకుట
 యందు + వ్యగ్రాః=అనర్తులై, ఉర్వీ-భిదః=భూమిని బ్రద్దలొనర్చినట్టియు,
 రోషాత్ = కోపమువలన, కపిల=కపిలమహర్షియొక్క + మహాసా = తేజ
 స్సుచే, ప్లుష్టా=భిస్మమొనర్పఁబడినట్టియు, పితామహాః=తండ్రియగుదిలీపునకు,
 పితామహాః = తాతలైనట్టివారిని, చిరాత్ = చాలకాలముతరువాత,
 ఉదతీతరత్=తరింపఁజేసెను.

తా॥ తల్లీ ! గంగాభవానీ ! తొల్లిసగరచక్రవర్తి యశ్వమేధ యాగ
 మొనర్ప నిందుడు కుపితుడై గోప్యముగ యాగాశ్వమును వారించి
 పాతాళమున నుంచఁదదన్వేషణావేశపరులై తత్పుత్రులగు మాముత్తాతలు,
 భూమిని బగులద్రొవ్వి పాతాళమునకేగి, అటు దపోనివ్వనున్న కపిల
 మహర్షిని గలంప నాతఁడు మండిపడి తన తేజోఽగ్ని వారల భస్మీభూతులఁ
 గావించి దుర్గతింగూలద్రోయఁ జిరకాలమునకు భగీరథుఁ డఘోరతపం
 బొనర్చి నిన్ను స్వర్గమునుండి గొనివచ్చి నీపావనోదక స్పృశ్యచే వారల
 నుత్తరింపఁజేసె.

రామః:- సా త్వ మంబ, స్నుషాయా మరుంధతీవ సీతా
యాం శివానుధ్యానా భవ.

రా:- అంబ=ఓజననీ, సా+త్వం=అట్టినీవు, స్నుషాయాం=కోడ
లగు, సీతాయాం=సీతయందు, అరుంధతీ + ఇవ=అరుంధతీదేవి చందమున,
శివ = మంగళమునందు + అనుధ్యానా = అనుచింతనముగలదానవు, భవ=
కమ్ము.

లక్ష్మణః:- ఏష భరద్వాజవేదిత శ్చిత్రకూటయాయని
వర్తమాని వనస్పతిః కాలిందీతతే వటః శ్యామోనామ.

ల:- ఏష=ఇది, భరద్వాజ = భారద్వాజమునిచే, వేదితః=నివేదింపఁ
బడిన, చిత్రకూట=చిత్రకూటపర్వతమునుగూర్చి+యాయని=కొనిపోయెడి,
వర్తమాని=మార్గమందు, కాలిందీ = కాలిందీ నదియొక్క+తతే = ఒడ్డున,
శ్యామః+నామ = 'శ్యామ' అని ప్రసిద్ధిచెందిన, వటః+వనస్పతిః =
మట్టిచెట్టు.

(రామః సస్పృహ మవలోకయతి.)

(రామః=రాముడు, సస్పృహం = కాంతతోఁగూడుకొన్నటుల,
అవలోకయతి=చూచుచున్నాడు.)

* సీతా:- స్మరతి వా తం ప్రదేశ మార్యపుత్రః.

సీత:- ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుడు, తం+ప్రదేశం=ఆస్థానమును,
స్మరతి + వా=జ్ఞప్తిగొనుచున్నాడా ?

రామః- అయి ! కథం విస్మర్యతే.

రా:- అయి = అసీ (ప్రేయసీ) కథం=ఎట్లు, విస్మర్యతే=మఱపు
నబడు ?

* నుమరేది వా తం ప్రదేశం అజ్ఞాత్.

శ్లో॥ అలసలలితముగ్ధా న్యధ్వసంపాతభేదా
 దశిధిలపరిరంభై ర్దత్తసంవాహనాని
 పరిమృదితమృణాలీదుర్బలా న్యంగకాని
 త్వ మరసి మమ కృత్వా యత్ర నిద్రా మవాప్తాః

అర్థః:- యత్ర=ఏప్రదేశమందు, త్వం=నీవు, అధ్వ = మార్గప్రయా
 ణమువలన + సంపాత=సనుకూరిన + భేదాత్ = ఆయాసమువలన, అలస =
 స్తిమితములైనను (కాలుతీసి కాలునెట్టి వీలుకానట్టియు) + లలిత=మృదు
 వులైనట్టియు + ముగ్ధాని = సుందరములైనట్టియు, పరిమృదిత = నలపఁ
 బడిన + మృణాలీ=తామరతూండ్లవలె + దుర్బలాని=బలహీనములైనట్టియు,
 అశిధిల=గాఢములైన + పరిరంభైః = ఆలింగనములచేత, దత్త = ఒసఁగఁ
 బడిన + సంవాహనాని=అంగమర్దనములుగల, అంగకాని=హ్రస్వాంగములను
 మమ=నాయొక్క, ఉరసి + కృత్వా=వక్షఃస్థలమందుంచి, నిద్రాం=నిద్రను,
 అవాప్తా=పొందితివో.

తా॥ ప్రేయసీ ! నీవు మార్గమున మాకంటె వెనుకఁబడకుండఁ గూడి
 రావలయునని వడివడిగా నడచుటచే మిగులడస్సిపోయి, వాడివత్తలైన
 తామరతూండ్లవలె దుర్బలములయ్యాను సుకుమారములును సుందరములు నగు
 నీయంగకములను మాటిమాటికి గట్టిగఁ గొగలించుకొనుటలోనే సంవాహన
 మొనరింపఁగా నీవు నావక్షముపై నిద్రానుఖం బనుభవించిన దీప్రదేశమందు
 ననేకదా ? అట్టి యీ ప్రదేశమును మఱపుచెందుటెట్లు ?

లక్ష్యణః:- ఏష వింధ్యాటవీముఖే విరాధసంవాదః.

లక్ష్యః:- ఏషః=ఇది, వింధ్యా-అటవీ=వింధ్యారణ్యముయొక్క +
 ముఖే=ప్రవేశమార్గమున, విరాధ=విరాధుఁ డను రాక్షసునిచే + సంవాదః =
 పోరాటము.

1 సీతా:-అలం తావ దేతేన. పశ్యామి తావ దార్యపుత్ర
స్వహస్తధృతతాలవృంతాతపత్ర మాత్మనో 2 త్యాహితం
దక్షిణారణ్యప్రవేశం.

సీత:- అలం + తావత్ + ఏతేన = ఈసంగతియింతటితోఁ జాలును,
ఆర్యపుత్ర=ఆర్యపుత్రునియొక్క + స్వ-హస్త = స్వహస్తముచే + ధృత =
ధరింపఁబడిన + తాల-వృంత = తాలవృంతమే + ఆతపత్రం=గొడుగుగాఁ
గలదై, ఆత్మనః=నాకు, అత్యాహితం=బహుప్రయాసకరమగు, దక్షిణ-
అరణ్యం=దక్షిణారణ్యమందలి + ప్రవేశం = ప్రవేశించుటను, పశ్యామి =
చూచెద.

రా:- శ్లో॥ ఏతాని తాని గిరినిర్ఘరిణీతటేషు

వైఘానసాశ్రితతరూణి తపోవనాని

యే స్వాతిథేయపరమా యమినో భజంతే

నీవారముష్టిపచనా గృహిణో గృహాణి॥ ౨౫

రా:-అర్థ:- యేషు=ఏతపోవనములయందు, యమినః=నియమముగల
వారు కనుక నే, నీవార=నివ్వరిధాన్యముయొక్క + ముష్టి = (ఒక్క) పిడికిలి
యొక్కయే + పచనాః=పాకముగలట్టియు (నియతాహారులౌటచే నొక్క
పిడికెఁడు నివ్వరిధాన్యముచే మాత్రమే వంటకముచేయువారు) ఆతిథేయ=
అతిథిసత్కారము + పరమాః = ప్రధానముగాఁ గలట్టియు, గృహిణః=
గృహస్థులౌమునులు, గృహాణి = కుటీరములను, భజంతే = ఆశ్రయించు
చున్నారో, తాని=ఆ, గిరి-నిర్ఘరిణీ=కొండ-వాగులయొక్క + తటేషు =
తీరములయందు, వైఘానస=వానప్రస్థులౌయతులచే + ఆశ్రిత=ఆశ్రయింపఁ

1 అలం దావ ఏదితా. పశ్యామి దావ అజ్ఞుడై స్వహస్తధరిత తాత
వృన్తాదవత్తం అత్తణో అచ్చహేదం దక్షిణారణ్యపహితత్తణం.

బడిన + తరూణి = వృక్షములుగల, తపః - వనాని = తపోవనములు,
ఏతాని = ఇవిగో.

తా॥ ఓ ప్రేయసీ, నియమ వ్రతావలంబులై, పిడికెడు నివ్వరి
ధాన్యము చేతనే జీవయాత్రచేయుచుండియు నతిథిపూజాతత్పరులగు
గృహస్థులౌ మనుల కుటీరంబులతోఁగూడుకొనినట్టియు, నెలయేళ్ళయిరు
లంకులను దట్టముగఁబెదిగి వై ఘానసవాసయోగ్యంబులగు వృక్షములచేఁ
గూడుకొనినట్టియుఁ దపోవనంబు లివిగో; కనుగొనుచున్నావా ?

లక్ష్మణః:- అయ మవిరళానోకహనివహ నిరంతరస్నిగ్ధనీల
పరిసరారణ్యపరిణాద్ధగోదావరీముఖరకందరః సంతత మభిష్యంద
మాన మేఘమేదురితనీలిమా జనస్థానమధ్యగో గిరిః ప్రస్ర
వణో నామ.

ల:- సంతత = ఎల్లప్పుడు + అభిష్యందమాన = వర్షించుచున్న +
మేఘ = మేఘములచే + మేదురిత = దట్టముగాఁ జేయఁబడిన + నీలిమా = నైల్యము
గల్గినట్టియు, అవిరళ = దట్టములైన + అనోకహ = వృక్షములయొక్క +
నివహ = సమూహముచే + నిరంతర = అవిచ్ఛిన్నములును + స్నిగ్ధ = దట్ట
ములును + నీల = నల్లనివియునై నట్టి + పరిసర = సమీపమందలి + అరణ్య =
అడవులచే + పరిణాద్ధ = క్రమ్ముకొనఁబడిన + గోదావరీ = గోదావరీప్రవాహ
ముచే + ముఖర = శబ్దాయమానములగు + కందరః = గుహలుగల్గినట్టియు,
జనస్థాన = జనస్థానమను నరణ్యమునకు + మధ్య = మధ్యను + గః = పొంది
నట్టియు, ప్రస్రవణః + నామ = ప్రస్రవణమను, గిరిః = పర్వతము, అయం = ఇది.

రామః:- శ్లో॥ స్మరసి సుతను ! తస్మి న్పర్వతే లక్ష్మణేన
ప్రతివిహితసపర్యాసుస్థయో స్తా న్యహాని

స్మరసి సరసనీరాం తత్ర గోదావరీం వా

స్మరసి చ తదుపాంతే ష్వావయో ర్వర్తనాని॥౨౬

రా:-అర్థ:- సుతను = ఓ మనోహరగాత్రీ ! తస్మిన్=ఆ, పర్వతే= పర్వతమందు, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచే, ప్రతివిహిత = బాగుగనొనర్పఁ బడిన + సపర్యా = పరిచర్యచే + స్వస్థయోః = సుఖమొందియున్న మన యొక్క, తాని=ఆ, అహాని = రోజులకు, స్మరసి + కిం = తలఁచెదవా ? తత్ర=ఆపర్వతమున, సరస=రుచిగల + నీరాం=నీరుగల, గోదావరీం + వా=గోదావరీనదినిగాని, స్మరసి + కిం=తలఁచెదవా ? తత్ = ఆగోదావరీ నదియొక్క + ఉపాంతేషు=సమీపముల, ఆవయోః=మనయిర్వరియొక్క, వర్తనాని=చర్యలను, స్మరసి + కిం=తలఁచెదవా ?

తా॥ ఓ శూభాంగీ ! మా లక్ష్మణుడు విహితసపర్యలొనర్చుచుండ, బహుసుఖముగా మన మీప్రస్రవణగిరింద్రమునఁ బెక్కుదినంబులు గడపి తిమి. మధురజలాపూర్ణయగు గోదావరీనదియు నచటనే కదా యుండును; తదుపాంతదేశంబులయందే కదా మనము రహఃకీర్దలఁ బ్రవర్తించితిమి. నీ కలఁనాటిదినంబులును, ఆనాటిచర్యలును జ్ఞప్తియందున్నవా ?

కించ - కిమపి కిమపి మన్దం మన్ద మాసక్తియోగా

దవిరలితకపోలం జల్పతో రక్రమేణ

అశిథిలపరిరంభవ్యాప్తతైకైకదోష్టా

రవిదితగతయామా రాత్రిరేవ వ్యరంసీత్ ॥౨౭॥

అర్థ:- అశిథిల=సడలిపోని (గాఢమైన) + పరిరంభ=ఆలింగన ములయందు + వ్యాప్తత = ప్రవర్తించిన + ఏక = (నాయొక్క) ఒకటై నట్టియు + ఏక = (నీయొక్క) ఒకటైనట్టియు + దోష్టాః = బాహులుగల వారముగనుకనే, ఆసక్తి = (ఒండొరుల) సన్నిధానముయొక్క +

యోగాత్ = కూడికవలన, అవిరతి = ఒండొంటితోఁగలసిన + కపోలం = చెక్కి
 శ్లోగ్గనటుల, మందం + మందం = మెల్లమెల్లగా, కిమ్ + అపి + కిమ్ + అపి =
 ఏమేమియో, అక్రమేణ = వరుసలేక (ఇష్టమువచ్చినట్లు) ఆవయోః = మన
 మియ్యరము, జల్పతోః = గుసగుసలాడుచుండఁగా, రాత్రిః + ఏవ = రాత్రియే,
 వ్యరంసీత్ = గడచెను.

తా॥ ఓప్రేయసీ ! అత్యాసక్తిచే నామాట ముగియకమున్నే నీవును,
 నీమాట ముగియకమున్నే నేనును చెక్కిశులు చెక్కిశులఁజేర్చి విధివిరామము
 లేక, యేమేమో గుసగుసలాడుచు నొండొరుల బాహువులఁ బెనవైచుకొని
 గాఢాలింగనములతో మసలుచుండ మనము దెలియకుండఁగనే యిట్టే
 భల్లనఁ దెల్లవారిపోయె.

లక్ష్మణః - ఏషా పంచవత్యాం శూర్పణఖా.

లః - ఏషా = ఈమె, పంచవత్యాం = పంచవటియందు, శూర్పణఖా =
 శూర్పణఖ.

• సీతాః - హా ఆర్యపుత్ర ! ఏతావ త్తే దర్శనం

సీతః - హా = అయ్యో, ఆర్యపుత్ర = ఓఆర్యపుత్రుడా, తే = నీయొక్క,
 దర్శనం = చూచుట, ఏతావత్ = ఇంతవఱకే (ఇంతవఱకే మిమ్ము నేఁ
 జూడఁగల్గితి)

రామః - అయి ! విప్రయోగత్రస్తే ! చిత్ర మేతత్

రాః - అయి = ఓసీ, విప్రయోగ = ఎడబాటువలన + త్రస్తే = భయ
 మొందినదానా, ఏతత్ = ఇది, చిత్రం = చిత్తరువు.

• సీతాః - యథా తథాభవతు దుర్జనః అసుఖముత్పాదయతి.

• హా అజ్ఞాత ఏతి అం దే దరిసణం.

+ జహ తహ హోదు. దుర్జణో అసుఖం ఉత్పాదేఇ.

నీతః— యథా + తథా + ఫవతు = ఎట్టి లెననుగానిండు, (చిత్తరు
వగుట నిశ్చయమైనను సరియే) దుర్జ్జనః = దుర్జ్జనుఁడు, అనుఖం = సుఖము
లేమిని, ఉత్పాదయతి = కలిగించును.

రామః— హంత ! వర్తమాన ఇవ మే జనస్థానవృత్తాంతః
ప్రతిభాతి.

రాః— హంత = ఏమి యాశ్చర్యము, జనస్థాన = జనస్థానమందలి +
వృత్తాంతః = వృత్తాంతము, మే = నాకు, వర్తమానః + ఇవ = ఇప్పుడు జరుగుచున్న
టులే, ప్రతిభాతి = కనఁబడుచున్నది.

లక్ష్మణః— శ్లో॥ అథేదం రక్షోభిః కనకహరిణచ్ఛద్మనిధినా

తథా వృత్తం పాపై ర్వ్యధయతి యథా త్కాలితమాపి

జనస్థానే శూన్యే వికలకరణై రార్యచరితై

రపి గ్రావా రోది త్యపి దళతి వజ్రస్య హృదయం ॥ 2

లః— అథః— అథ = పిదప, పాపైః = పాపులగు, రక్షోభిః = రాక్షసులచే,
కనక = బంగారువికారమైన + హరిణ = లేడియను + శద్మ = మిషయొక్క +
నిధినా = అనుష్ఠానముచే, ఇదం = ఇది (ఈచిత్తరువునఁగనఁదగు వస్తువు)
తథా = ఆప్రకారముగా, వృత్తం = ప్రవర్తించినదై, యథా + త్కాలితం +
అపి = పూర్తిగఁగడుగఁబడినదై నను (కనకహరిణముయొక్క వృత్తాంతమునకుఁ
దగిన ప్రతికియచేయఁబడినను) వ్యధయతి = బాధించుచునేయున్నది;
శూన్యే = (ఘానుష సంచారముచే) శూన్యమైన, జనస్థానే = జనస్థానం
బున, వికల = అవశములైన + కరణైః = ఇంద్రియములుగల, ఆర్య = ఆర్య
పుత్రునియొక్క + చరితైః = చరితములచే, గ్రావా + అపి = గండళిలయైనను,
రోదితి = కన్నీరు విడుచును; వజ్రస్య = (అన్నింటిలో మిగుల కఠినమైనదని
పేర్కొనఁబడు) వజ్రముయొక్క, హృదయం + అపి = హృదయముగూడ,
దళతి = పగులును.

తా॥ పాపాశ్ములగు రాక్షసులు తమమాయచే బంగరులేడి నొక
దానినిగల్పించి కావించిన చండగము లెట్లోనిశ్శేషముగ నివర్తింపఁబడినను
దలఁపునకువచ్చునపుడెల్ల నవి వ్యధ నెట్టుచునేయున్నవి. ఆదినములలో
శూన్యచుగు ఒనగ్గినమున మాయన్నగా రవయవస్వాస్థ్యములేక పడినబన్న
ములకు గండశీలలు నైతము గన్నీరు విడుచుచున్నవి. వజ్రములేనియు
బ్రద్దలుగఁ బగులుచున్నవి.

♦ సీతా:- (సాస్ర మాత్మగతం) అహో దినకరకులాన
న్దన ! ఏవ మపి మమ కారణాత్ క్షాంత ఆసీః.

సీత:- (సాస్రం = కన్నీటితోఁగూడునట్లు; ఆత్మగతం = తనలో)
అహో = ఓయీ, దిన-కర-కుల = నూర్యవంశమును + ఆనందన = ఆనందింపఁ
జేయువాడా ! మమ = నామొక్క, కారణాత్ = కారణమువలన, ఏవం =
ఇట్లు, క్షాంతః = అలసటనొందినవాడవు, ఆసీః + అపి = ఎదివిగా.

ల:- (రామం నిర్వర్ణ్య సాకూతం) ఆర్య ! కిమేతత్.

శ్లో॥ అయం తావ ద్బాష్ప స్తృప్తిత ఇవ ముక్తామణిసరో

విసర్ప ధారాభి ర్ముత తి ధరణీం జర్జరకణః

నిరుద్ధోఽప్యవేగః స్ఫురదధరనాసాపుటతయా

పరేషా మున్నేయో భవతి చిర మాధ్మాతహృదయః ॥

ల:- (రామం = రాముని, నిర్వర్ణ్య = చూచి, సాకూతం = అభిప్రాయ
పూర్వకముగా) ఆర్య = ఆర్యా, ఏతత్ + కిం = ఇదేమి !

అర్థ:- ధారాభిః = ధారలచే (గా) విసర్పక = ప్రాకుచు, అయం = ఈ,
తే = నీయొక్క, బాష్ప-ఓఘః = కన్నీటి-ప్రవాహము, జర్జర = (కిందఁబడి)

♦ ఆహో దినకరకులానందనో ఏవం హి మనా కాలకాదో
కిలంతో ఆసి.

శిథిలమైన + కణః = బిందువులు గలదగుచు, తృటితః = తెగిన, ముక్తా-
మణి-సరః + ఇవ = ముత్యాలహారమువీరిగనే, ధరణీం = భూమిని (భూమి
యందు) లురతి = పొరలుచున్నది. చిరం = చాలనేపు, ఆధ్మాత = గద్గదికతోఁ
గూడిన + హృదయః = హృదయముగల (కంఠముగల) ఆవేగః = దుఃఖవేగము,
నిరుద్ధః + అపి = ఆపుకొనఁబడినదైనను, స్ఫురత్ = అదరుచున్న + అధర-
నాసా-పుటతయా = క్రిందిపెదవియు - నాసికాపుటములునుగల్గియుంటచే,
పరేషాం = ఇతరులకు, ఉన్నేయః = ఊహింపఁదగినది, భవతి = అగుచున్నది.

తా॥ ముక్తామణిసరము పెరిగిపోయినపుడు జలజలరాలుముత్యము
లట్లు బిందువువెంట బిందువుగా నేలపైఁబడు నీకన్నీరు ధారలుకట్టిపోవు
చున్నది. ఎంతబిగియఁబట్టినను నాసాపుటంబులు నధరోష్ఠము నదరుటచేతను,
గంఠము గద్గదస్వరముతోఁ గూడుటచేతను దుఃఖావేగము బయటఁబడుచునే
యున్నది.

రామః:- వత్స !

శ్లో॥ తత్కాల ప్రియజన విప్రయోగజన్మా
తీవ్రోఽపి ప్రతికృతివాంఛయా విసోధః
దుఃఖాగ్ని ర్మనసి పున ర్విపచ్యమానో
హృన్మర్మవ్రణ ఇవ వేదనాం కరోతి ॥

రా:- వత్స = పుట్టఁడా ! అగ్ధః = తత్ = కాల = ఆకాలమున + ప్రియ =
ప్రియురాలితోడి + విరహ = ఎడబాటువలని + జన్మా = పుట్టక కలది
గనుకనే, తీవ్రః + అపి = భయంకరమైనదైనను, ప్రతికృతి = ప్రతిక్రియ
చేయుటయందలి + వాంఛయా = కోర్కెచే, విసోధః = ఎక్కువగా
సహించఁబడిన, దుఃఖ-అగ్నిః = శోకాగ్ని హోత్రము, పునః = చురల, మనసి =
మనస్సునందు, విపచ్యమానః = పరిపాకము నొందినదై, హృత్ = హృదయ

మందలి + శక్త = శక్త్యలమునందలి + వ్రణః + ఇవ = పుండువలెనే, వేద
నాం = బాధను, కరోతి = చేయుచున్నది.

తా. నాడు ప్రియురాలి వియోగము వలన హృదయమునఁగల్గిన
శోకాన్ని దుర్భరమైనదైనను, శత్రువి నాశనోద్యేకముచే నెట్లో భరించితిని
గాని, మరల నది యిప్పుడు పరిపాకదశనొందినదై గుండెలమరుగున నెడ
గట్టిఁ ప్రణయవలె మిక్కిలి బాధపెట్టుచున్నది.

‡ సీతా:— హం ధిక్ హం ధిక్. అహం పృతిభూమింగ తేన
రణరణకేన ఆర్యపుత్రశూన్యమి వాత్మానం పశ్యామి.

సీత:— హం = అయ్యో ! ధిక్ = ఛీ, హం = అయ్యో ! ధిక్ = ఛీ. అహం +
అపి = నేనుగూడ, అతిభూమిం = హద్దుమీతినస్థానమును, గతేన = పొందిన,
రణరణకేన = ఉద్యేగముచే (మితిమీతిన విరహదుఃఖముచే) ఆత్మానం =
నన్ను, ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రునిచే + శూన్యం = శూన్యమైన దానినిగా,
పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

లక్ష్మణః:— (స్వగతం) భవతు ఆక్షిపామి. (చిత్రం
విలోక్య ప్రకాశం) అథైత స్మన్వంతరపురాణస్య తత్రభవత
స్తతజటాయుష శ్చరిత్రవిక్రమోదాహరణం.

ల:— (స్వగతం = తనలో) భవతు = కానిమ్ము, ఆక్షిపామి =
వీరిదృష్టి తొలగఁదీసెద. (చిత్రం = చిత్రమును, విలోక్య = చూచి,
ప్రకాశం = ప్రకాశముగా) మన్వంతర = మన్వంతర కాలము + పురాణస్య =
ప్రాచీనుడైన (అత్యంతవృద్ధుడైన,) తత్రభవతః = పూజ్యుడగు, తాత-
జటాయుషః = ప్రభువౌ జటాయువుయొక్క, చరిత్ర = (తన) చరిత్రకు
సంబంధించిన + విక్రమ = పరాక్రమమునకు + ఉదాహరణం = ఉదాహరణము.

‡ హద్దీ, హద్దీ, అహంవి అతిభూమిం గదేణ రణరణవీణ అజ్ఞాత్త
సుణ్ణ విఅ ఆత్మానం పేక్షామి.

† సీతాః - హా ! తాత ! నిర్వ్యాఘ్ర స్తేఽపత్యస్నేహాః.

సీతః - హా = అయ్యో, తాత = తండ్రీ ! తే = నీయొక్క, అపత్య-
స్నేహాః = పుత్రవాత్సల్యము, నిర్వ్యాఘ్రః = నిర్వహింపఁబడినది.

రామః - హా తాత కాశ్యప ! శకుంతరాజ ! క్వను ఖిలు
పున స్వాదృశస్య మహత స్తీర్థభూతస్య సాధో సంభవః.

రాః - హా = అయ్యో ! తాత = తండ్రీ ! కాశ్యప = కశ్యపపుత్రా !
శకుంత-రాజ ! = పక్షిరాజా ! మహతః = గొప్పవాడవై నట్టియు, తీర్థ-
భూతస్య = హితోపదేశకుడవై నట్టియు, స్వాదృశస్య = నీవంటి, సాధో =
సాధువుయొక్క, సంభవః = పొందిక, పునః + క్వ + ను + ఖిలు = మరల
నెచ్చటఁ గలుగు.

లక్ష్మణః - అయ మసౌ జనస్థానస్య పశ్చిమతః కుంజవా
న్నామ పర్వతో దనుకబంధాధిష్ఠితో దండకారణ్యభాగః.
తదిద మృష్యమూకపర్వతే మతంగాశ్రమపదం. తత్రేయం శ్రీ
మణీనామ సిద్ధా శబరతాపసీ. తదేతత్పంపాభిధానంపద్మసరః.

లః - అయం = ఇదిగో, అసౌ = ఇది, జనస్థానస్య = జనస్థానమును మహావన
మునకు, పశ్చిమతః = పడమటగా, దను = దనువను + కబంధ = తలలేని రక్క-
సునిచే + అధిష్ఠితః = నివాసముచేయఁబడిన, కుంజవాన్ + నామ = కుంజవంత
మని ప్రసిద్ధిఁజెందిన, దండక-అరణ్య-భాగః = దండకారణ్యమందలి ప్రదేశ
శము. ఇదం = ఇదిగో, తత్ = అది, ఋష్యమూక-పర్వతే = ఋష్యమూక
పర్వతమందలి, మతంగ = మతంగమునియొక్క + ఆశ్రమ-పదం = ఆశ్రమ
స్థానము; ఇయం = ఇదిగో, తత్ర = అక్కడ, శ్రీమణీ + నామ = శ్రీమణి

† హా తాద ణివృథో దే అపచ్చసిణేహా.

యను, శబర-తాపసీ=శబర-తపస్విని; ఏతత్=ఇదిగో, తత్=అది, పంపా-
అభిధానం=పంపయను పేరుగల, పద్మ-సరః=పద్మసరస్సు.

* సీతా:- అతః కిల ఆర్యపుత్రేణ విచ్ఛిన్నామర్షధీరత్వం
ప్రముక్తకంఠం ప్రరుదిత మాసీత్.

సీత:- అతః + కిల = ఇచటనేగదా, విచ్ఛిన్న = విడువబడిన +
అమర్ష = (రావణుని విషయమున) కోపమును + ధీరత్వం = ధైర్యమును
గల్గునటులనున్నా, ప్రముక్త = విడువబడిన (ఉచ్చైస్స్వరమున) కంఠం =
కంఠస్వరము గల్గునటులను, ఆర్యపుత్రేణ = ఆర్యపుత్రునిచే, ప్రరుదితం +
ఆసీత్ = విలపింపబడినది.

రాము:- దేవి ! పరం రమణీయ మేత త్సరః.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ మదకలమల్లి కాక్షపక్ష

వ్యాధూతస్ఫురదురుదండపుండరీకాః

బాష్పాంభఃపరిపతనోద్గమాంతరాలే

సందృష్టా కువలయినో మయా విభాగాః ॥ 30

గా:- దేవి = ఓ ప్రేయసీ ! ఏతత్ = ఈ, సరః = పద్మసరోవరము,
పరం = ఎక్కువ, రమణీయం = అందమైనది.

అర్థ:- ఏతస్మిన్ = ఈసరస్సునందు, మద = ఆనందముచే + కల =
అవ్యక్తమధుంధ్వనికలట్టి + మల్లికాక్ష = హంసలయొక్క + పక్ష =
రెక్కలచే + వ్యాధూత = కదల్పబడినవి కనుకనే + స్ఫురత్ = చలించు
నట్టియు + ఉరు = గొప్పవై నట్టియు + దండ = నాశములుగల + పుండరీకాః =
తెల్ల దామరలు గలట్టియు; కువలయినః = కలువపూదీగలు గలట్టియు,

* అర్థ కిల అజ్ఞతేణ విచ్ఛిన్నామరిసధీరత్తణం పముక్తకంఠం
పరుణం ఆసి.

విభాగాః=విభాగములు, (పంపా జలప్రదేశములు) బాష్ప-అంభః=కన్నీటి
యొక్క + పరిపతన = క్రిందపడుటకును + ఉద్గమ = (మరల నా కన్నీటి
యొక్క) ఆవిర్భావమునకును + అంతరాళే = మధ్య, మయా = నాచే,
సందృష్టాః=చూడఁబడినవి.

తా॥ ఓ సుందరీ ! ఈ సరోవరము దీర్ఘనాళవత్కమలములచేతను,
గలువలచేతను, సందులేకుండఁ గప్పఁబడియుండినను, అం దీదులాడు మదకల
హంసంబులు వానిని దమరెక్కలచేఁ ద్రోసికొని పోవుచున్నపుడు కొన్ని
సందు లేర్పడుచుండెను. ఆసుందరములగు జలభాగంబులను గంటినుండి
త్వద్వియోగజబాష్పాంబువులు పుడమివైఁబడి, మరలఁ గంట నావిర్భవించు
నీ మధ్యసమయమున నపుడపుడు కనుగొనఁజొచ్చితిని.

లక్షణః:- అయ మార్యో హనూమాన్.

ల:- అయం=ఈతఁడు, ఆర్యః=పూజ్యుడగు, హనూమాన్ = హను
మంతుఁడు.

1 సీతా:- ఏష స చిరనిర్వ్యాఢజీవలోకప్రత్యుద్ధరణ
గురూపకారీ మహానుభావో మారుతిః.

సీత:- చిర = చాలకాలమునుండి + నిర్వ్యాఢ = దుఃఖించిన + జీవ-
లోక = ప్రాణిసమూహముయొక్క + ప్రత్యుద్ధరణ = ఉద్ధరించుటయందు +
గురు = ఎక్కువగు + ఉపకారీ = ఉపకారకుఁడును, మహత్ - అనుభావః =
మహానుభావుఁడును, సః = ఆప్రసిద్ధుఁడునగు, మారుతిః = వాయుపుత్రుఁడు,
షష్ఠః = ఐదుగో.

రామః:- దిప్త్యా సోఽయం మహాబాహు రంజనానందవర్ధనః
యస్య వీర్యేణ కృతినో వయం చ భువనాని చ॥

1 ఏసో సో చిరణిర్వ్యాఢజీవలోకప్రత్యుద్ధరణ గురుఁడవతరీ మహాను
భావో మారుదీ.

నాః—అక్షః— దిప్త్య=ఏమాశ్చర్యము ! యస్య = ఏవాయుపుత్రుని యొక్క, సీత్యేణ=పరాక్రమముచే, వయం + చ=మనమున్ను, భువనాని + చ = చతుర్దశలోకములున్ను, కృతినః = కృతకృత్యములై నవియో, సః = ఆప్రసిద్ధుఁడును, మహత్—బాహుః = గొప్పబాహువులుగల, అంజన = అంజనాదేవియొక్క + ఆనంద = సంతసమును + వర్ధనః = వృద్ధిపఱచెడి వాఁడు, ఆయం=ఇతఁడే.

తా॥ సంతోషము ! సంతోషము ! అంజనానందవర్ధనుఁడగు మాను మంతుఁ డీతఁడే; ఈ మహానుభావుని పరాక్రమముచేతనేగదా, చతుర్దశ భువనములును మనమును గృతార్థతఁ గంటిమి.

♦ సీతాః— వత్స ! ఏష స కుసుమితకదంబతాండవిత బద్ధిణః కిం నామధేయో గిరిః, యత్రానుభావసౌభాగ్య నూత్రపరిశేషధూసరశ్రీ ధూర్భంస్త్యయా ప్రిరుదితే నావ లంబిత స్తరుతల ఆర్యపుత్ర ఆలిఖితః .

సీతః— వత్స=నాయనా ! కుసుమిత=వికసించిన + కదంబ=కడిమి చెట్టుపై + తాండవిత=నాట్య మొనర్చు + బద్ధిణః = నెమళ్ళుగల, సః= ఆప్రసిద్ధమగు, ఏషః + గిరిః=ఈపర్వతము, కిం + నామధేయః = ఏమి పేరు గలది. యత్ర=ఏప్రదేశమునందు (ఈకదంబవృక్ష సమీపమున) అనుభావ = ప్రభావముయొక్క + సౌభాగ్య — మాత్ర = సౌందర్యమే + పరిశేష = మిగులుటగల + ధూసర = ధూసరవర్ణమగు + శ్రీః = శోభగల్గినట్టియు, ధూర్భం=ధూర్భంతుండై నట్టియు, ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుఁడు, ప్రిరుది

♦ వచ్చ ! ఏసో సో కుసుమిదకదంబతాండవిఅబంహిణో కిం తామహేఽగిరీ జత్త అనుభావసోహృగ్మే త్తపరిసేనదూసరసిరీ ముచ్చందో తువ పరుణ్ణేణ ఓలంబిఓ తరులలే అజ్ఞాత్తో ఆలిహిదో.

శేన=మిక్కిలివిలపించెడు, త్వయా=నీచే, ఆలంబితః=ధరింపఁబడినవాఁడై, తను=వృక్షముయొక్క + తలే=మూలప్రదేశమందు, ఆలిఖితః=వ్రాయఁబడి యున్నాఁడు.

లక్షణః:-

శ్లో॥ సోఽయః శైలః కకుభసురభిర్మాల్యవాన్నాను యస్మిన్
నీలః స్నిగ్ధః శ్రీయతి శిఖరం నూతన స్తోయవాహః ।

ఆర్యేణాస్మిన్ ... —

ల:-అర్థ:- యస్మిన్ = ఏపర్వతమునందు, నీలః = నల్లనైనట్టియు, స్నిగ్ధః=నేత్రానందంబొసంగునట్టియు, నూతనః=కొత్తదియగు, తోయ-వాహః=జలధరము, శిఖరం=శిఖరమును, శ్రీయతి=ఆశ్రయించుచున్నదో, సః=ఆ, కకుభ=సాలపుష్పములయొక్క + సురభిః=సువాసనగల, అయం=ఈ, శైలః=పర్వతము, మాల్యవాన్ + నాచు=మాల్యవంతమునది.

ఆర్యేణ=ఆర్యపుత్రునిచే, అస్మిన్=ఇందు ... —

తా॥ మెండుకొన్న సుందరములొ నల్లనిక్రొక్కారు మబ్బులచే నావరింపఁబడిన శిఖరములుగల్గి కకుభసుమములచేఁ బరిమళించు నీపర్వతము మాల్యవంతముసుమా ; ఇచట మాత్రము గారిచే

రామః:- ... విరమ విరమాతఃపరం న క్షమోఽస్మి

ప్రత్యావృత్తః స పునరివ మే జానకీవిప్రయోగః॥

రా:-అర్థ:- విరమ+విరమ = ఆగుము ఆగుము; ఆతః+పరం = దీనికిఁదరువాతినంగతి, న + క్షమః = (వినుటకు) సమర్థుడఁగాను, సః=ఆ, జానకీ=సీతాదేవియొక్క + విప్రయోగః=విరహము, మే = నాకు, పునః = మఱుద, ప్రత్యావృత్తః + ఇవ=ప్రాప్తించినటులనున్నది.

తా॥ తమ్ముడా ! అంతటితో నాగుము; పైసంగతి నుడువకుము; దాని వినజాలవన్నాను; జానకీవియోగావస్థ మరలఁ దటస్థించినంతగా విషాద మేర్పడుచున్నది.

లక్షణః:- అతఃపర మార్యస్య తత్రభవతాం కపీనాం రాక్షసానాం చాపరిసంఖ్యా న్యుత్తరోత్తరాణి కర్తాశ్చర్యాణి. పరిశ్రాంతా చేయమార్యా; త ద్విజ్ఞాపయామి విశ్రామ్యతామితి.

లక్షణుడు:- అతః + పరం = పిదప, ఆర్యస్య = ఆర్యపుత్రుని యొక్కయు, తత్రభవతాం = పూజ్యులగు, కపీనాం = వానరులయొక్కయు, రాక్షసానాం + చ = రాక్షసులయొక్కయు, అపరిసంఖ్యాని = లెక్కకు మిరిస, ఉత్తర - ఉత్తరాణి = ఒకదానికన్న .నింకొకటి ప్రకృష్టమైనట్టి, కర్మ-ఆశ్చర్యాణి = చిత్రకృత్యములు, (సన్తి = కలవు.) ఇయం + ఆర్యా + చ = ఈయార్యురాలగు సీతయు, పరిశ్రాంతా = అలసియున్నది. తత్ = అందువలన, విశ్రామ్యతాం = విశ్రమింపఁజేయఁబడును గాక; ఇతి = అని, విజ్ఞాపయామి = మనవిచేయుచున్నాఁడ.

‡ సీతా:- ఆర్యపుత్ర ఏతేన చిత్రదర్శనేన ప్రత్యుత్పన్న దోహాలాయా మమ విజ్ఞాపనీయ మస్తి.

సీత:- ఆర్యపుత్ర = ఓ ఆర్యపుత్రా ! ఏతేన = ఈ, చిత్ర = చిత్రరువు యొక్క + దర్శనేన = చూచుటచే, ప్రత్యుత్పన్న = ఉద్భవించిన + దోహాలాయాః = మనోరథముకల, మమ = నాకు, విజ్ఞాపనీయం = మనవి సేయఁదగిన సంగతి, అస్తి = కలదు.

రామః:- న న్విజ్ఞాపయ.

‡ అజ్ఞఉత్త ఏదిణాచిత్తదంసణేణ పచ్చుప్పణ్ణదోహలావ మవ విణ్ణావణిజ్జం అత్థి.

రా:- నను=మంచిది, ఆజ్ఞాపయ=ఆజ్ఞాపింపుము.

† సీతా:- జానే పునరపి ప్రసన్నగంభీరాసు వనరాజిషు
విహృత్య పవిత్రనిర్మల శిశిరసలిలాం భగవతీం భాగీరథీం
అవగాహిష్య ఇతి.

సీత:- పునః + అపి = మరల, ప్రసన్న = ప్రశాంతములైనట్టియు + గంభీ
రాసు = గంభీరములైనట్టియు (చొరనలవికానట్టియు) వన-రాజిషు =
వనవీధులయందు, విహృత్య = విహరించి, పవిత్ర-నిర్మల-శిశిర = పవిత్రమైన
నట్టియు-నిర్మలములైనట్టియు-చల్లనైనట్టియు + సలిలాం = ఉదకములుగల,
భగవతీం = భూజ్యయగు, భాగీరథీం = గంగానదిని, అవగాహిష్యే = అవ
గాహనస్సానమొనర్తు, ఇతి = అని, జానే = తెలియుచున్నాను.

రామ:- వత్స లక్ష్మణ !

రాముడు:- వత్స = కుష్టుడా ! లక్ష్మణ = లక్ష్మణా

లక్ష్మణ:- ఏహోఽస్మి

ల:- ఏవః + అస్మి = ఇదిగో సిద్ధముగానున్నాను.

రామ:- వత్స ! ' అచిరాదేవ సంపాదనీయో దౌహృద'
ఇతి సంప్రత్యేస గురుభి స్సందిప్తం ; త దస్థలితసంపాతం రథ
ముపస్థాపయ.

రాముడు:- వత్స = వత్సా ! దౌహృదః = అభిలాష, (వేవిళ్ళు)
అచిరాత్ + ఏవ = వెను వెంటనే, సంపాదనీయః = నెఱవేర్పడగినది ; ఇతి =
అని, సంప్రతి + ఏవ = ఇపుడే, గురుభిః = గురుజనంబుచే, సందిప్తం =
సందేశింపబడినది. తత్ = అందువలన, అస్థలిత = తొట్రుపాటులేని + సం
పాతం = గమనముగల, రథం = రథమును, ఉపస్థాపయ = కొనిరమ్ము.

† జాణే పుణోవి పసన్ణగంభీరాసు వనరాశిషు విహరిత పవిత్ర
ణిన్ములసిశిరసలిలం భావదిం భాశరహిం ఓగాహిస్సంతి.

♦ సీతా:- ఆర్యపుత్ర యస్మాభి ర వ్యాగంతవ్యం.

సీత:- ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రా, యస్మాభిః + అపి + ఆగంతవ్యం = తాముగూడ రావలయు.

రామ:- అతికఠినహృదయే ఏతదపి వక్తవ్యం.

రామః:- అతి-కఠిన=మిగులకఠినమైన + హృదయే = హృదయముగలదానా, ఏతత్ + అపి=ఇదికూడ, వక్తవ్యం=చెప్పవలయునా ?

† సీతా:- తేన హి ప్రియం మే ప్రియం.

సీత:- తేన + హి=అటులైనచో, ప్రియం=ఇష్టమే, మే = నాకు, ప్రియం=ఇష్టమే.

లక్ష్మణ:- యదాజ్ఞాపయ త్యార్యః (ఇతి నిష్క్రాంతః)

ల:- ఆర్యః=ఆర్యులగుతమరు, యత్ + ఆజ్ఞాపయతి=ఆజ్ఞాపించినట్లే (ఇతి=అని, నిష్క్రాంతః=మరలిపోవును)

రామ:- ప్రియే ! వాతాయనోపకంఠే సంవిష్టా భవ.

రా:- ప్రియే=ప్రియురాలా ! వాతాయన = గవాక్షముయొక్క + ఉపకంఠే=సమీపమందు, సంవిష్టా + భవ=శయించుదానవుకమ్ము.

† సీతా:- ఏవం భవతు అపహృతాస్మి పరిశ్రమనిద్రయా.

సీత:- ఏవం=ఇట్లు, భవతు=కానిమ్ము, పరిశ్రమ=ప్రయాసవలని + నిద్రయా=నిద్రచే, అపహృతా + అస్మి=అపహరింపబడుచుంటి.

రామ:- తేన హి నిరంతర మవలంబస్వ మా మను గమనాయ.

♦ అజ్ఞాత తుష్కహిం వి ఆలందవ్యం † తేన హి ప్రియం మే ప్రియం. † ఏవం హోమ ఓహరిదహ్ని పరిస్సమణిద్వా.

శ్లో॥ జీవయన్నివ ససాధ్వసశ్రమ
 స్వేదబిందు రధికంత మర్వ్యతాం
 బాహు రైందవమయూఖ చుంబిత
 స్యందిచంద్రమణిహారవిభ్రమః ॥

38

(తథా కారయన్ సానందం) ప్రియే ! కిమేతత్ ?

రా:- తేన + హి = అటులైన, అనుగమనాయ = (నిద్రయొక్క)
 ప్రాప్తికొఱకై, మాం = నన్ను, నిరంతరం = గాఢముగా, అవలంబస్వ = ఆలిం
 గన మొనర్చుము.

అర్థ:- సాధ్వస = (శూర్పణఖాది చిత్రప్రతిమాదర్శనముచేగల్గిన)
 భయమువలని + శ్రమ = శ్రమచే (కలిగిన) + స్వేద-బిందుః = ఘర్మబిందు
 వులు కలదికనుక నే, ఐందవ = చంద్రసంబంధమగు + మయూఖ = కిరణము
 లచే + చుంబిత = స్పృశింపఁబడినదై + స్యంది = స్రవించుచున్న + చంద్ర-
 మణి = చంద్ర కాంతమణులయొక్క + హార = మాలయొక్క + విభ్రమః = శోభ
 వంతిశోభగల, బాహుః = (నీయొక్క) భుజము, జీవయన్ + ఇవ = జీవింపఁ
 జేయుచున్నదివలెనున్నది; అధికంతం = నాకంతమున, అర్వ్యతాం = ఉంచఁ
 బడుఁగాక.

తా॥ భయముచేతను, బడలికచేతను జెమర్చి, చంద్రకిరణస్పర్శచే
 జెమ్మగిలిన చంద్రకాంతమణిహారమా యనఁదగియుండు నీబాహువును నా
 ప్రాణములు లేచివచ్చునట్లు కొంచెము నామెడ్డపైఁ బడవేయుము.

(తథా = అట్లు, కారయన్ = చేయించుచు, సానందం = ఆనంద
 మతోఁగూడునటుల) ప్రియే = ప్రేయసీ ! కిం + ఏతత్ = ఇదేమి ?

రామః:- శ్లో॥ వినిశ్చేతుం శక్యో న సుఖమితి వా దుఃఖమితి వా
 ప్రమోహో నిద్రా వా కిము విషవిసర్పః కిము మదః

తవ స్పర్శే స్పర్శే మమ హి పరిమూఢేంద్రియగణో
వికార శ్చైతన్యం భ్రమయతి చ సంమీలయతి చ॥

రాః—అర్థః— (ఏతత్ = ఇది = నాచేఁ బ్రస్తుత మనుభవింపఁబడు చున్నది) సుఖం+ఇతి+వా=సుఖమనిగాని, దుఃఖం+ఇతి+వా = దుఃఖ మనిగాని; ప్రమోహః+వా=మైకమనిగాని, నిద్రా+వా=నిద్రయనిగాని; విష=విషముయొక్క+విసర్పః+కిము=ప్రసారమనిగాని, మదః+కిము = (మద్యసంబంధమా) మత్తుఅనిగాని; వినిశ్చేతుం = నిశ్చయించుటకు, న + శక్యః = శక్యముగాకున్నది; తవ = నీయొక్క; స్పర్శే+స్పర్శే+హి = ప్రతిస్పర్శయందునను, పరిమూఢ=నిశ్చేష్టమగు + ఇంద్రియ—గణః=ఇంద్రియ సమూహముగల, వికారః=అంతరావస్థ, మమ = నాయొక్క, చైతన్యం = చిత్తవృత్తిని, భ్రమయతి = (ప్రతికూలమైనదై) త్రిప్పివైచుచున్నది, సంమీలయతి+చ = (అనుకూలమై) ఉల్లాసముగూర్చుచున్నది.

తా॥ ఓప్రేయసీ ! నీస్పర్శ మొదలైనపుడెల్ల నాకేదియో సర్వేంద్రియ సమ్మూర్ఘనొందించు నొకయనిర్వాచ్యవికార ముదయించుచున్నది. అది సుఖమో దుఃఖమో, మోహపారవశ్యమో నిద్రయో, విషప్రసారణమో, మైకమో, యిదమిత్థమని నిర్ణయింపరాక నాయంతరాత్మ నంతలో భ్రమపఱచుచు, నంతలో నుల్లాసపఱచుచు నున్నది.

♦ సీతాః— ధీరప్రసాదా యూయ మత్రేదానీం కి మపరం ?

శీతః— యూయం=మీరు, ధీర=ధీరమగు+ప్రసాదాః=అనుగ్రహము గలవారు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, అత్ర=ఈవిషయమున, కిం+అపరం=వేరేమి యుండు ?

రామః— శ్లో॥ మ్లానస్య జీవకుసుమస్య వికాసనాని
సంతర్పణాని సకలేంద్రియమోహనాని

♦ ధీరప్రసాదా తుష్కేతి ఏత్థ దాణిం అచ్చరిఅమ్.

ఏతాని తే సువచనాని సరోరుహాక్షి !

కర్ణాన్మృతాని మనసశ్చ రసాయనాని ॥ 3౬

రా:-అర్థ:- సరోరుహాక్షి = పద్మములవంటి కన్నులుగలదానా
 ఏతాని=ఈవిధములగు, తే=నీయొక్క, కర్ణ = చెవులకు + అమృతాని =
 అమృతతుల్యములై న (శ్రీవణసుఖంబులై న) వచనాని=పల్కులు, సకల-
 ఇంద్రియ=సమస్తేంద్రియములకు + మోహనాని=మోహముగూర్చునట్టివియు,
 సంతర్పణాని = తృప్తిపఱచునవియు, మనసః = మనస్సునకు, రసా-
 యనాని + చ=రసాయనమైనట్టివియు, గనుకనే, వ్లానస్య = (సంసార
 దుఃఖతాపముచే) వాడబారిన, జీవ-కుసుమస్య = జీవితపుష్పముయొక్క,
 వికాసనాని=వికసింపజేయునవియు, (భవంతి=ఆగుచున్నవి.)

తా॥ ఓ పద్మాక్షీ ! నీ యీమధురోక్తులు సంసారదుఃఖ తాపం
 బుచే వాడబారినజీవితపుష్పంబును వికసింపజేయుచు జెవుల నమృతముఁ
 జిలుకుచు, మనస్సునకు రసాయనములై సర్వేంద్రియానందమును గూర్చుచు
 మిక్కిలి తృప్తిపఱచుచున్నవి.

‡ సీతా:-ప్రియంవద ! ఏహి, సంవిశావః (ఇతి శయ
 నాయ సమంతతో నిరూపయతి.)

సీత:- ప్రియంవద = ప్రియమగుదానిని + వద = పల్కువాడా !
 ఏహి=రమ్మ, సంవిశావః = విశ్రమింతము (ఇతి = అని, శయనాయ =
 పొన్నుకొనుచు, సమంతతః=అంతట, నిరూపయతి=పరికించుచున్నది.)

రామః:- అయి ! కి మన్వేష్టవ్యం ?

శ్లో॥ ఆవివాహసమయా ద్దృహే వనే

శైశవే తదను యావనే పునః

స్వాపహేతు రనుపాశ్రితోఽన్యయా

రామబాహు రుపధాన మేష తే ||

32

రా:- అయి = ఓపిరియురాలా ! అన్వేష్టవ్యం = వెదుకఁదగినది, కిం = ఏమియున్నది.

అర్థ:- ఆవివాహ - సమయాత్ = వివాహమైన కాలమునుండియు, శైశవే = బాల్యమున, గృహే = గృహమందునను, తదను = అటువై, పునః = మరల, యశావసే = పడుచుఁదనమున, వసే = అడవియందునను, తే = నీకు, స్వాప = నిద్రకు + హేతుః = కారణభూతమైనట్టియు, అన్యయా = పరకాంతచే, అనుపాశ్రితః = నేవింపఁబడనట్టియు, రామ-బాహుః = రాముని యొక్క బాహువు, ఏషః = ఇదిగో; ఉపధానం = దిండుగా, (వర్తతే.)

తా|| ఓప్రేయసీ ! పెండ్లియైనదిమొదలుకొని, చిన్నతనమున నింటి యందునను, బిడప యశావసమున నరణ్యమునందునను శయనోపకరణమె ఆన న్యాశ్రితమైన యీరామబాహువుండఁగా నీకు వేటొకదిండుకావలయునా ?

♦ సీతా:- (నిద్రాం నాటయతి) అన్వేతత్ ఆర్యపుత్ర! అన్వేతత్ (ఇతి స్వపితి)

సీత:- (నిద్రాం = నిద్రపోవుటను, నాటయతి = నటన సేయుచున్నది) ఏతత్ = ఈసంగతి, అస్తి = కలదు; ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుడా ! ఏతత్ = ఇది, అస్తి = కలదు (నాథా ! మీరుచెప్పినమాట వాస్తవమే) (ఇతి = అని, స్వపితి = నిద్రించుచున్నది)

రామః:- కథం ప్రియవచనైవ మే వక్షసి ప్రిసుప్తా

(నిర్విణ్ణః)

రా:- కథం=ఎట్లు! ప్రియ=ప్రియమగు + వచనా = పలుకులుగల
యీమె, మే = నాయొక్క, వక్షసి = వక్షస్థలమున, ప్రసుప్తా + ఏన =
నిద్రపోనేపోయినదే (నిర్వర్ణ్య=నిదానించిచూచి)

శ్లో॥ ఇయం గేహే లక్ష్మీ రియ మమృతవర్తి ర్నయనయో

రసా వస్యాః స్వర్ణో వపుషి బహుల శ్చందనరసః

అయం బాహుః కంఠే శిశిరమస్పృశో మాక్తికసరః

కి మస్యా న ప్రేయో యది పర మసహ్యాస్తు విరహాః ॥

అర్థ:- ఇయం = ఈమె, గేహే = (నాయొక్క) గృహమందు,
లక్ష్మీ=భాగ్యదేవత, ఇయం=ఈమె, నయనయోః = నేత్రములయందు,
అమృతవర్తి=అమృతమయమగువర్తి, అస్యాః = ఈమెయొక్క, ఆసా=
ఈ, స్వర్ణః=తామ్ర, వపుషి = (నాయొక్క) దేహమందు, బహులః=
ఎక్కువగు, చందన-రసః=మంచిగఁధపు రసము; అయం=ఈ, బాహుః=
భుజము, కంఠే=గళమందు, శిశిర=చల్లనైన నీటియు + మస్పృశః=సుతిమెత్త
నైన నీటియు, మాక్తిక-సరః=ముత్యాలహారము; అస్యాః = ఈమెయొక్క-
(ఈమెకుసంబంధించిన) కిం = ఏసంగతి, న + ప్రియః = ప్రియమైనది
కాదు? యది = పక్షాంతరమున, విరహః + తు = ఎడబాటైతే, పరం +
అసహ్యః=మిక్కిలి సహింపనలవికానిది.

తా॥ ఈచెలియ, అస్మద్గృహసౌభాగ్యదేవత; నానేత్రములయం
దమృతపు వర్తివలె సుఖమొసంగుచున్నది; మైనలందినచందనరసంబున
నీమె స్వర్ణ నానెమ్మనంబున కమితానందము గూర్చుచున్నది; నాకంఠమునఁ
బెనవైచిన యీమెచేయి చల్లనైన సుతిమెత్తనగు ముత్యాలహారమువలె నీస్పృశ
తమంబై యున్నది; ఇంతయేల, ఈమెతో నెడబాటొక్కటిమాత్ర నుత్సం
తధుస్సహమైయుండుఁగాని, ఏతత్సంబంధమగు నన్యఁబెద్ది యానందము
కమై యుండకుండు?) ←

(ప్రవిశ్య)

♦ ప్రతీహరీ:- దేవ ! ఉపస్థితః.

(ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి)

ద్వారపాలకురాలు:- దేవ = స్వామి ! ఉపస్థితః = అరుదెంచె.

రామః:- అయి కః ?

రాముడు:- అయి = ఓసీ ! కః = ఎవరు ?

! ప్రతీహరీ:- ఆసన్న పరిచారకో దేవస్య దుర్ముఖః.

ద్వా:- దేవస్య = దేవరవారియొక్క, ఆసన్న = సమీపవర్తియగు + పరిచారకః = సేవకుడౌ, దుర్ముఖః = దుర్ముఖుడనువాడు.

రామః:- (స్వగతం) శుద్ధాంతచారీ దుర్ముఖః స మయా పౌరజానపదే వ్యపసర్పః ప్రహితః. (ప్రకాశం) ఆగచ్ఛతు.

రా:- (స్వగతం = తనలో) శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు + సంచారీ = సంచారముగల, దుర్ముఖః = దుర్ముఖుడౌ ! సః = వాడు, మయా = నాచే, పౌర = పురవాసులయందునను + జానపదేషు = పల్లెలవసించువారియందు నను, అపసర్పః = గూఢచారిగా, ప్రహితః = పంపఁబడియె. (ప్రకాశం = ప్రకాశముగా) ఆగచ్ఛతు (లోనికి) వచ్చుగాక.

(ప్రతీహరీ నిష్క్రింతా)

(ప్రతీహరీ = ద్వారసేవకురాలు, నిష్క్రింతా = వెడలెను.)

(ప్రవిశ్య) (ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి)

† దుర్ముఖః:- (స్వగతం) హా కథ మిదానీం దేవీమంతరేణేదృశ మచింతనీయం జనాపవాదం దేవస్య కథయిష్యామి ; అథవా నియోగః ఖలు మమ మందభాగధేయ స్యైషః.

♦ దేవ ఉపస్థితో. ! అస్మిన్పరిఆరఓదేవస్య దుర్ముహో. † హా కథాం దానిం దేవీమంతరేణ ఈరిసం అచింతనిజ్ఞం జనాపవాదం దేవస్య

దుర్ముఖుఁడు:- (స్వగతం=తనలో) హా=అయ్యో ! దేహీం+అంత
రేణ=సీతాదేవి మధ్యనుండఁగా, ఈదృశం=ఇట్టి, అచింతనీయం=చింతింప
నశక్యమగు, జన-అపవాదం=లోకనిందను, దేవస్య=దేవరవారికి, ఇదానీం=
ఇపుడు, కథం=ఎట్లు, కథయిష్యామి = చెప్పఁగలను. అథవా = కానిచో,
మంద-భాగధేయస్య=మందభాగ్యుడనగు, మమ=నాకు, నియోగః=ఆజ్ఞ,
ఏషః+ఖలు=ఇదియేకదా.

* సీతా:- (ఉత్స్వప్నాయతే) ఆర్యపుత్ర కుత్రాసి ?

సీత:- (ఉత్స్వప్నాయతే = కలవరించుచున్నది) ఆర్యపుత్ర =
ఓయీఆర్యపుత్రా ! కుత్ర+అసి=ఎచటనున్నాడవు ?

రామ:- సేయమేవ రణరణకదాయినీ చిత్రదర్శనా ద్విర
హభావనా దేవ్యాః స్వప్నోద్వేగం కరోతి. (సన్నేహ
మంగ మస్యాః పరామృశః)

రా:- చిత్ర=చిత్రపుయొక్క + దర్శనాత్ =కాంచుటవలన, రణ
రణకదాయినీ=ఉద్వేగముకలిగించెడి, యా=ఏ, విరహ-భావనా = వియోగ
శంకగలదో, సా = ఆ, ఇయం + ఏవ = ఇదియే (ఈవియోగశంకయే)
దేవ్యాః=సీతాదేవికి, స్వప్న=కలయందు + ఉద్వేగం=కలఁతను, కరోతి=కలి
గించుచున్నది; (సన్నేహం=అనురాగపూర్వకముగ, అస్యాః=ఈమెయొక్క,
అంగం=శరీరమును, పరామృశః=నిమిరుచు)

శ్లో॥ అద్వైతం సుఖదుఃఖయో రనుగతం సర్వాస్వవస్థాసు య
ద్విశామో హృదయస్య యత్ర జరసా యస్మిన్నహార్యో రసః

కహిస్సం అహవా ణిఓఓ క్థ మహ మందభాఅహేఅస్స ఏషా.

* అజ్ఞాత కహింసి.

కాలే నావరణాత్యయా త్పరిణతే యత్రేమసారే స్థితం .

భద్రం తస్య సుమానుషస్య కథమ ప్యేకం హి త త్పార్థ్యతే

అర్థః— యత్ = ఏదాంపత్యము, సుఖ—దుఃఖయోః = సుఖదుఃఖముల
యందు, అద్వైతం = ఏకరూపమైనది; గనుకనే, సర్వాసు = సమస్తమైన,
అవస్థాసు = దశలయందు (సంపత్తులయందు విపత్తులయందు) అనుగతం =
కూడివర్తలునట్టిదో; యత్ర = ఏదాంపత్యమునందు, హృదయస్య = (సంసార
క్షేత్రబాధితమగు) మనస్సునకు, విశ్రామః = విశ్రాంతి (భవతి = కలుగు
చున్నదో) యస్మిన్ = ఏదాంపత్యమునందు, జరసా = ముసలితనముచే,
రసః = ఆహ్లాదము, న + హార్యః = తొలగింపఁదగినదికాదో; యత్ = ఏదాంప
త్యము, కాలేన = కాలానుసారముచే, ఆవరణ = (సంకోచముమొదలగు)
ఆచ్ఛాదనముయొక్క (లజ్జయొక్క) (అని యొకయర్థము) వివాహము
మొదలుకొని (అని వేటొకయర్థము) + అత్యయాత్ = తొలఁగుటవలన
(అని యొకయర్థము) . జీవితాంతమువఱకు (అని మఱొకయర్థము) పరి
ణతే = పరిపాకదశనొందిన, ప్రేమ—సారే = అనురాగముయొక్క సారమందు,
స్థితం = ఉన్నదియో, తస్య = అట్టి (విలక్షణమైన) సుమానుషస్య = దాంపత్య
మునకు, తత్ = ఆప్రసిద్ధమైనట్టియు, ఏకం = ముఖ్యమైనట్టియు, భద్రం = మంగ
ళము, కథం + అపి + హి = సర్వప్రకారములచేతను, పార్థ్యతే = అభిలషింపఁ
బడుచున్నది.

తా॥ దాంపత్యము సుఖదుఃఖాది సర్వావస్థలయందును భేదములేక
యనుగమించును. హృదయమున కది విశ్రాంతిస్థానము. అది ముదిమియం
దైనను తొలఁగఁబోని రసాతిశయము గలిగియుండును. కాలముగడచుకొలఁ
దియు సిగ్గుతొలగి యది పరిణతమైనప్రేమసారమున నిల్చును; గాన దానికి
సర్వదా యెట్లేని మంగళ మగుఁగాక యని యభిలషింపఁదగు.

1 దుర్ముఖః:- (ఉపసృత్య) జయతు దేవః.

దు:- (ఉపసృత్య=సమీపించి) దేవః=ప్రభువు, జయతు=జయ శీలుడగుగాక.

రామః:- బ్రాహ్మి య దుపలబ్ధం.

రా:-యత్=ఏసంగతి, ఉపలబ్ధం=సంగ్రహింపఁబడినదో, తత్=దానిని, బ్రాహ్మి=చెప్పుము.

‡ దుర్ముఖః:- ఉపస్తువంతి దేవం పౌరజానపదా యథా విస్మరితా వయం మహారాజం దశరథం రామదేవేనేతి.

దు:- వయం = మేము, మహారాజం=మహారాజగు, దశరథం=దశరథుని, రామ-దేవేన = రామప్రభునిచే, విస్మరితాః=మఱచిపోవు నటులఁజేయఁబడితిమి, ఇతి+యథా=అనుట యెటులో, (తథా=అప్రకారము,) పౌర=పురవాసులును + జానపదాః=పల్లెలనుండువారును, దేవం=దేవరవారిని, ఉపస్తువంతి=కొనియాడుచున్నారు.

రామః:- అర్థవాద ఏవైషః. దోషం తు మే కథంచి త్కథయ యేన సః ప్రతివిధీయతే.

రా:- ఏషః=ఇది, అర్థవాదః + ఏవ=పొగడ్తయే; దోషం + తు=దోషము నన్ననో, కథంచిత్=ఎట్లయినను, మే=నాకు, కథయ=చెప్పుము, యేన=ఏ తెల్పుటచే, సః=ఆదోషము, ప్రతివిధీయతే = నివర్తింపఁబడునో.

† దుర్ముఖః:- (సాసం) శృణోతు మహారాజః. (కర్ణే ఏవమితి.)

1 జేదు దేవ్యో. ‡ ఉపస్తువంతి దేవం పౌరజానపదా జహా విసుమరితా అహ్మే మహారాజం దశరథం రామదేవేనేతి.

† సుజాదు మహారాజ ఏవ్యంవితి ఇతి.

దు:- (సాసం = కన్నీటితో) మహారాజః = ప్రభువు, శృణోతు = వినుఁగాక; (కర్ణే = చెవిలో) ఏవం = ఇట్లు, ఇతి = అని, కథయతి = చెప్పుచున్నాఁడు.

రామః:- అహహ ! అతితీవ్రోఽయం వాగ్వాజః.

(ఇతి మూర్ఛతి.)

రా:- అహహ = అయ్యయ్యో ! అయం = ఈ, వాక్ = పల్కనెడి + వజ్రః = వజ్రాయుధము, అతి-తీవ్రః = మిక్కిలితీక్షణమైనది (ఇతి = అని, మూర్ఛతి = మూర్ఛఁజెందుచున్నాఁడు.)

♦ దుర్ముఖః:- ఆశ్వసిషు దేవః.

దు:- దేవః = ప్రభువు, ఆశ్వసితు = ఊఁబడిలుఁగాక.

రామః:- (ఆశ్వస్య)

శ్లో || హా హా ధి క్షరగృహ వాసదూషణం య
ద్వైదేహ్యః ప్రశమిత మద్భుతై రుపాయైః
ఏత త్త త్పునరపి దై వదుర్విపాకా
దాలర్కం విషమివ సర్వతః ప్రసక్తం || రం

రా:- (ఆశ్వస్య = ఊఁబడిలి.)

అర్థ:- హా ! హా ! = అయ్యయ్యో ! ధిక్ = ఛీ, వై దేహ్యః = నీతాదేవియొక్క, యత్ = ఏ, క్షర-గృహ = ఇతరుని-యింటియందు + వాస = నివాసమువలని + దూషణం = దూషణము, అద్భుతైః = అసామాన్యములగు, ఉపాయైః = ఉపాయములచే + ప్రశమితం = శాంతిచేయఁబడినదో, తత్ = ఆ, ఏతత్ = ఇదియే, దై వ = భగవంతునియొక్క + దుర్విపాకాత్ = దుష్పరిపాకమువలన, పునః + అపి = వెండియు, అలర్కం = పిచ్చికుక్క

♦ ఆస్మదదు దేవ్యో.

సంబంధమగు, విషం + ఇవ = విషమువలె, సర్వతః = అంతట, ప్రసక్తం = ప్రాకినది.

తా॥ ఛీ ! ఛీ ! జానకినిగూర్చిన యీ పరగృహవాసదూషణ మట్లప్పు డద్భుతోపాయములచే నిశ్శేషముగ నివర్తింపఁ జేయఁబడియును మరల నిప్పుడు దైవానుగ్రహము తారుమా రగుటచేఁ బిచ్చికుక్కవిషము వలె నెల్లెడల వ్యాపించిపోయెఁగదా.

తత్ కి మద్య మందభాగ్యః కరోమి. (విమృశ్య సకరుణం) అథ వా కిమన్యత్.

శ్లో॥ సతాం కేనాపి కార్యేణ లోక స్వారాధనం వ్రతం తత్ప్రతీతం హి తాతేన మాం చ ప్రాణాంశ్చ ముంచతా॥

తత్ = దానజేసి, ఆద్య = ఇప్పుడు, మంద-భాగ్యః = అదృష్ట విహీనుడ నగునేను, కిం + కరోమి = ఏమిచేయుదు; (విమృశ్య = విమర్శించి, సకరుణం = దైన్యముతోఁగూడునట్లు,) అథవా = కానిచో, కిం + అన్యత్ = వేతేమున్నది;

అర్థః:- కేన + అపి + కార్యేణ = ఎట్టిపనిచేతనైనను, (ఎట్టిదుష్కరమగు కార్యమొనర్చియైనను) లోక = ప్రజలయొక్క + ఆరాధనం = సేవ చేయుట, సతాం = సత్పురుషులకు, వ్రతం = వ్రతము; తత్ = ఆవ్రతము, మాం + చ = నన్నున్నా, ప్రాణాం + చ = ప్రాణములనున్నా, ముంచతా = విడిచెడు, పిత్రా = (నా) తండ్రియగు దశరథునిచే, ప్రతీతం + హి = ప్రకటింపఁబడినది గదా.

తా॥ ఎట్టిపరిస్థితులయందైనను, ఎట్టిదుష్కరకార్యాచరణంబుచేతనైనను, నాకు లోకారాధనమొనర్చుటయే ముఖ్యధర్మము; ఈవిషయంబున వేఱ విచారింపఁబనిలేదు; ధర్మబద్ధులై నన్నేగాక నిజప్రాణంబులఁగూడఁ గోల్పోయిన మాతండ్రి గారే నాకిందుకు మార్గదర్శకులు.

సంప్రత్యేవ భగవతా వసిష్ఠేన సందిష్టం. అపి చ.

శ్లో॥ య త్సావిత్తై ర్దీపితం భూమిపాలై

లోకశ్రేష్ఠైః సాధు శుద్ధం చరిత్రం

మత్సంబంధా త్కశ్మలా కింవదంతీ

స్యా చేచ్ఛస్మిన్ హంత ధి జ్ఞా మధన్యం॥ ౪౨

రా:- సంప్రతి + ఏవ = ఇపుడే, భగవతా = పూజ్యుడగు, వసిష్ఠేన = వసిష్ఠునిచే, సందిష్టం = ఆజ్ఞాపింపబడినది; అపి + చ = అంతియకాక.

అర్థ:- లోక-శ్రేష్ఠైః = పురుషశ్రేష్ఠులైనట్టియు, సావిత్తైః = రవివంశంబున జన్మించినట్టియు, భూమి-పాలైః = రాజులచే, యత్ = ఏ, శుద్ధం = పరిశుద్ధమగు, చరిత్రం = చరిత్ర, సాధు = బాగుగా, దీపితం = ప్రకాశింపజేయబడినదియో, అస్మిన్ = దీనియందు, మత్ = నాయొక్క + సంబంధాత్ = సంపర్కమువలన, కశ్మలా = మాలిన్యముతోఁగూడిన, కింవదంతీ = జనులపల్కు, స్యాత్ + చేత్ = కల్గునేని; హంత = అయ్యో! అధన్యం = దురదృష్టవంతుడనగు, మాం = నన్నుఁగూర్చి ధిక్ = ఛీ.

తా॥ నూర్యునిదొట్టి లోకశ్రేష్ఠులగు నస్మద్వంశీయ మహారాజులు తామొనర్చిన ఘనకార్యములచేతను, దమపవిత్రజీవితములచేతను, బ్రకాశింపజేసిన చిత్రచారిత్రమునందు, నేటికి నావలన నీచాతినీచమగు నొక కింవదంతిగలుగుటే తటస్థించునేని, గటకటా! నేనెంతటిపతితాధముడ నని తలంపవలెను ?

రామ:- హా దేవి ! దేవయజనసంభవే ! హా ! స్వజన్మానుగ్రహపవిత్రీతవసుంధరే ! హా ! నిమిజనకనందిని ! హా పావకవశిష్ఠారుంధతీప్రశస్తశీలశాలిని ! హా రామమయ

జీవితే ! హా మహారణ్యవాస ప్రియసఖి ! హా ప్రియ స్తోక
వాదిని ! కథ మేవంవిధాయా స్తవేదృశః పరిణామః.

రా:- హా=అయ్యో, దేవి=దేవీ, దేశ=దేశతలయొక్క+యజన=
యాగప్రదేశమే + సంభవే=ఉత్పత్తిస్థానముగాఁగలదానా, హా=అయ్యో,
స్వ=స్వకీయమైన + జన్మ = పుట్టుకయనెడు + అనుగ్రహ = అనుగ్రహ
ముచే + పవిత్రిత=పవిత్ర మొనర్పఁబడిన + వసుంధరే = భూమికలదానా;
హా=అయ్యో, నిమి=నిమియనువానికిని (ఇతఁడుజనకవంశకర్త) + జనక=
జనకమహారాజునకును + నందిని = ఆనందమొసంగుదానా, హా=అయ్యో,
పావక = అగ్నిహోత్రునిచేతను + వశిష్ఠ = వశిష్ఠునిచేతను + అరుంధతీ =
అరుంధతీదేవిచేతను + ప్రకస్త = బాగుగఁగొనియాడఁబడిన + కీల=స్వభా
వముచే + కాలినీ=కూడినదానా ! హా=అయ్యో ! రామమయ=రాముని
యందే యాధారపడిన + జీవితే = జీవితముగలదానా ! హా = అయ్యో,
మహారణ్య = (దండకయను) మహారణ్యమందు + వాస = నివాసమున +
ప్రియ=ఇష్టమగు + సఖీ = సహచరివైవర్తించినదానా ! హా = అయ్యో,
ప్రియ=ఇష్టమగుదానిని + స్తోక=మితమగుదానిని + వాదిని=పల్కుదానా !
ఈదృశః=ఇట్టి, పరిణామః = చరమదశ, ఏవంవిధాయాః=ఇటువంటిదాన
వగు, తవ=నీకు, కథం=ఎట్లు ?

రామః:-

శ్లో॥ త్వయా జగంతి పుణ్యాని త్వ యృపుణ్యా జనోక్తయః
నాథవంత స్త్వయా లోకా స్త్వ మనాథా విపత్స్యసే ॥

రా:-అర్థ:-త్వయా=నీచే, జగంతి = లోకములు, పుణ్యాని = పవిత్ర
త్రత నొందినవి; త్వయి=నీయందు, జన = జనులయొక్క + ఉక్తయః=
పల్కులు, అపుణ్యాని=అపావనములు; త్వయా=నీచే, లోకాః=లోకములు,

నాథవంతః = సనాథములై నవి; త్వం=నీవు, అనాథా = అనాథురాలవై
(శరణులేనిదానవై) విపత్స్యసే=భేదముపొందఁగలవు.

తా॥ నీవలన భువనంబు లన్నియుఁ బావనములై నవికాని ప్రజల
వాక్కులు నీయం దపావనంబులై వరలుచున్నవి; నీవలన లోకములన్నియు
సనాథంబులై మెలంగుచున్నవి గాని, నీవన్ననో యనాథవై విలవింప
వలసియున్నది.

రామః:- (దుర్ముఖం ప్రతి) దుర్ముఖ ! బ్రూహి. లక్ష్మణం
ఏషః నూతనో రాజా రామః సమాజ్ఞాపయతి (కర్ణే) ఏవ
మేవ మితి.

రా:- (దుర్ముఖం + ప్రతి = దుర్ముఖునిగూర్చి) దుర్ముఖ = ఓరీ
దుర్ముఖుడా ! లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి, బ్రూహి=చెప్పుము; ఏషః=
ఇడుగో, నూతనః = కొత్తవాడగు, రామః + రాజా = రామరాజు,
సమాజ్ఞాపయతి = ఆజ్ఞాపించుచున్నాఁడు; (కర్ణే = చెవియందు) ఏవం +
ఏవం=ఇట్లు-ఇట్లు, ఇతి=అని.

♦ దుర్ముఖః:- హా కథ మగ్ని పరిశుద్ధాయా గర్భస్థిలే
పవిత్రసంతానాయా దేవ్యా దుర్జనవచనా దిదం వ్యవసితం
దేవేన.

దు:- హా = అయ్యో ! అగ్ని = అగ్ని హోత్రమునందు + పరిశుద్ధా
యా=పరిశ్రుతయైనట్టియు, గర్భ=గర్భమందు + స్థిత=ఉన్న + పవిత్ర=
పావనమగు + సంతానాయా=సంతానముగలట్టియు, దేవ్యాః=సీతాదేవికి,
దుర్జన-వచనాత్ = దుర్జనులయొక్క-పల్కువలన, ఇదం = ఈవిధము,
దేవేన=ప్రభునిచే, కథం=ఎట్లు, వ్యవసితం=చింతింపఁబడినది.

♦ హా కథాం అగ్ని పరిశుద్ధా గర్భస్థిలే పవిత్ర సంతానా దేవీ
దుర్జనవచనాదో ఇదం వచసిదం దేవేణ.

రామః:- శాంతం పాపం, శాంతం పాపం. దుర్జనాః కథం
పౌరజానపదాః.

శ్లో॥ ఇత్స్వాకువంశోఽభిమతః ప్రజానాం

జాతం చ దైవా ద్వచనీయబీజం

యచ్చాద్భుతం కర్మ విశుద్ధికాలే

ప్రత్యేతు క స్త ద్యది దూరవృత్తం ॥ ౪౪

రా:- పాపం = పాపము, శాంతం = శాంతించుఁగాక; పాపం =
పాపము, శాంతం = శాంతించుఁగాక; పౌర-జానపదాః = పట్టణమందలి
వారును-పల్లెలయందలివారును, దుర్జనాః=దుర్జనులు, కథం=ఎట్లు.

అర్థ:- ఇత్స్వాకు=ఇత్స్వాకుయొక్క + వంశః=వంశము, ప్రజానాం=
ప్రజలకు, అభిమతః = ఇష్టమైనదియే; దైతాత్ + చ=(మందభాగ్య)
దేవతవలన, వచనీయ=నిందకు + బీజం=విత్తు, (కారణము) జాతం = కలిగి
నది; విశుద్ధి = పరిశుద్ధియొక్క + కాలే=కాలమందు, అద్భుతం =
ఆశ్చర్యకరమగు, యత్ + కర్మ + చ = ఏపనియైతేకలదో, దూర =
దూరమున (లంకాపట్టణమున నెచ్చటనో) + వృత్తం = జరిగిన, తత్ =
దానిని, కః=ఎవఁడు, ప్రత్యేతు = నమ్మును.

తా॥ మా యిత్స్వాకువంశము జనుల కందఱకును గౌరవనీయమైనదియే;
కాని యందే యిట్టియపవాదబీజము నేటి కుదయించుట దైవికము; మహా
సముద్రమధ్యమున నెచ్చటనో లంకయందు సీతాపరిశుద్ధిని బరీక్షించుటకై
నూమెను నగ్నిప్రవిష్టను గావించితిమని మాలో మేము సంబరపడవలసి
దియేగాని, అంతమాత్రమున నిష్ఠా డించట నమ్మువాఁడెవఁడు ?

రామః:- త ద్గచ్ఛ.

రా:- తత్ = దానఁజేసి, గచ్ఛ=పోమ్ము.

దుర్ముఖః:- హా దేవి (ఇతి నిష్కాంతః.)

దు:- హా=అయ్యో! దేవి=దేవీ (ఇతి=అని, నిష్కాంతః=వెడలె.)

రామః:- హా కష్టం అతిబీభత్సకర్మా నృశంసోఽస్మి
సంవృత్తః.

రా:- హా=అయ్యో! కష్టం=కష్టము; అతి-బీభత్స=మిక్కిలిభయం
కరమగు + కర్మ=పనిగల, (అహం=నేను,) నృశంసః = ఘాతుకుడను,
సంవృత్తః + అస్మి=బిపోతిని.

శ్లో॥ శైశవా త్రృభృతి పోషితాం ప్రియాం

సౌహృదా దప్తథగాశ్రయా మిమాం

ఛద్మనా పరిదదామి మృత్యవే.

సానికే గృహశకుంతికా మివ ॥

౪౫

అర్థ:- శైశవాత్ + పృభృతి = బాల్యమునుండి (మొదలుకొని,)
పోషితాం=పోషింపబడినట్టియు, సౌహృదాత్=ప్రేమవశమున, అప్తథక్-
అశ్రయాం=భిన్నాశ్రయ రహితమైనట్టియు, ప్రియాం=ప్రేమాస్పదురాలై
నట్టియు, ఇమాం = (పార్శ్వస్థురాలగు) ఈమెను, సానికే=కసాయివాని
కొఱకు, గృహ-శకుంతికాం+ఇవ = గృహసంబంధమగు - పక్షినివలెనే,
ఛద్మనా=మిషచే (తపోవనసందర్శననామకమగు సాకుచే) మృత్యవే =
మృత్యుదేవతకొఱకు, పరిదదామి=ఇచ్చుచున్నాను.

తా॥ బాల్యమునుండియుఁ జక్కని పోషణముచే వర్ధిలి యను
రాగాతిశయముచే క్షుణ్ణమైన నన్ను వదలియుండక నాతోఁ బాటెల్లకష్టముల
ననుభవించిన యీనాప్రియురాలిని, బెంపుడు పులుగును గసాయివాని
కొసఁగినట్లు తపోవనసందర్శనాదివ్యాజమున మృత్యువున కప్పగించు
చున్నాడఁ గదా.

రామః:- త త్కి మస్పృశ్యః పాతకీ దేవీం దూషయామి.
(ఇతి సీతాయాః శిరః సమున్నమయ్య బాహు మాకృష్య.)
శ్లో॥ అపూర్వకర్మచండాల మయి ముగ్ధే విముంచ మాం
శ్రితాసి చందనభ్రాంత్యా దుర్విపాకం విషద్రుమం ॥

రా:- తత్ = కాన, అస్పృశ్యః = తాకరానివాడనగునట్టియు,
పాతకీ=పాతకుడనై నట్టియు, (నేను) దేవీం=సీతాదేవిని, దూషయామి
+కిం=అపవిత్రురాలినిగా నొనర్చుచుంటినా (ఇతి=అని, సీతాయాః =
సీతాదేవియొక్క, శిరః=శిరస్సును, సమున్నమయ్య = ఎత్తి, బాహుం=
చేతిని, ఆకృష్య=ఈవలికిలాగికొని.)

అర్థ:- అయి=ఓసీ, ముగ్ధే=అమానుకురాలా, అపూర్వ=అపూర్వ
మగు+కర్మ=కర్మగల +చండాలం = చండాలుడనగు, మాం = నన్ను,
విముంచ=విడుపుము; చందన = గంధపుచెట్టనెడి+భ్రాంత్యా=భ్రాంతిచే,
దుర్విపాకం=అనర్థదాయకమగు, విష-ద్రుమం=విషవృక్షమును, శ్రితా +
అసి=ఆశ్రయించితివి.

తా॥ అవ్యక్తురాలా! అనర్థావహమగు విషవృక్షమును, మంచి
గంధపు మ్రానుగా భ్రమించినట్లు, అపూర్వకర్మచండాలుడనగు నన్ను
మనః ప్రియుడనని భ్రమించి, యేల యింకను బెనవైచికొనియుండువు;
విడిచివేయుము.

రామః:- (ఉత్థాయ) హస్త ! హస్త ! సంప్రీతి
విపర్యస్తో జీవలోకః. అద్యావసితం జీవితప్రయోజనం రామస్య.
శూన్య మధునా కీర్ణారణ్యం జగత్. అసారః సంసారః. కాష్ఠ
ప్రాయం శరీరం. అశరణోఽస్మి. కిం కరోమి. కా గతిః.
అథవా.

శ్లో॥ దుఃఖసంవేదనాయైవ రామే చైతన్య మాగతం

మర్మోపఘాతిభిః ప్రాణై ర్వజ్రకీలాయితం హృది ॥౪౨

రా:- (ఉత్థాయ=లేచి) హస్త=అయ్యో ! హస్త = ఆహా ! జీవ
లోకః=ప్రాణికోటి, విపర్యస్తః = వ్యత్యస్తమైనది; రామస్య = రాముని
యొక్క, జీవిత=ప్రాణధారణకు + ప్రయోజనం=ఫలము, అద్య=ఇపుడు,
అవసితం=ముగిసినది; అధునా = ఇపుడు, జగత్ = ప్రపంచము, కీర్ణ =
అల్లకల్లోలమగు + అరణ్యం= అరణ్యమైనదిగనుకనే, శూన్యం = శూన్యమై
యున్నది; సంసారః=సంసారము, అసారః=సారములేనిది; శరీరం=శరీరము,
కావ్య-ప్రాయం = కట్టివారినది; అశరణః = శరణులేనివాడనైతి;
కిం=ఏమి, కరోమి=చేయుదును, కా + గతిః=ఏమిగతి; అథవా=కానిచో

అర్థ:- దుఃఖ=దుఃఖముయొక్క + సంవేదనాయ + ఏవ = తెలిసికొ
నుటకొఱకే, రామే=రామునియందు, చైతన్యం=జ్ఞప్తి, ఆగతం = వచ్చినది;
మర్మ=ఆయువుపట్లయందు=ఉపఘాతిభిః=ఘాతకలుగజేసెడి, ప్రాణైః =
ప్రాణములచే, హృది=హృదయమందు, వజ్రకీలాయితం=వజ్రపుమేకులవలె
నాచరింపఁబడినది.

తా॥ దుర్ముఖవాక్యశ్రవణానుపదంబుననే గతించిన నా చైతన్యము
మరలఁ గేవలము నేను దుఃఖానుభవమును గ్రహించుటకుమాత్రమే కూడి
నటులఁ గన్పట్టుచున్నది; ఎముకయెముకసందునను శూలములతో గ్రుచ్చు
చున్నట్లున్న యీ పాడుప్రాణములు నాశరీరమున వజ్రపుమేకులై స్థిరపడి,
తుదకుఁ జావనైనఁ జావనీయకున్నవి.

రామః:- హా అంబ అరుంధతి ! భగవన్తా వసిష్ఠవిశ్వా
మిత్రా ! భగవన్ పావక ! హా దేవి భూతధాత్రి ! హా తాత
జనక ! హా మాతః ! హా ప్రియసఖ మహారాజ సుగ్రీవ !

సౌమ్య హనూమత్ ! మహాపకారిక లంకాధిపతే విభీ
షణ ! హా సఖి త్రిజటే ! పరిముషితాః స్థ, పరిభూతాః స్థ
రామహత కేన—అథవా కో నామ తేషా మహా మిదానీ
మాహ్వనే.

శ్లో॥ తే హి మన్యే మహాత్మానః కృతఘ్నీన దురాత్మనా
మయా గృహీతనామానః స్మృశ్యంత ఇవ పాపమనా ॥

రా:— హా=అయ్యో, అంబ=తల్లీ, అరుంధతీ = అరుంధతీదేవీ, భగ
వంత=పూజ్యులరగు, వసిష్ఠ-విశ్వామిత్ర=వసిష్ఠ-విశ్వామిత్రులారా !
భగవత్=మహాత్ముడవగు, పావక=అగ్నిహోత్రుడా, హా = అయ్యో,
దేవి=దేవీ, భూత-ధాత్రీ = (సమస్త) ప్రాణులధరించుభూదేవీ, హా =
అయ్యో, తాత=తండ్రీ, జనక=జనకమహారాజా ! హా=అయ్యో, మాతః=
తల్లీ, హా=అయ్యో, ప్రియ-సఖి=ఇష్ట-న్నేహితుడా, మహారాజ = మహా
రాజా, సుగ్రీవ=ఓసుగ్రీవుడా, సౌమ్య=సౌమ్యుడా, హనూమత్ = హను
మంతా, మహత్-ఉపకారిక=మహోపకారి, లంకా-అధిపతే = లంకాధి
నాధా; విభీషణ=ఓవిభీషణుడా, హా=అయ్యో, సఖి=సఖీ, త్రిజటే =
త్రిజటా, రామ-హత కేన=పాపిష్టి-రామునిచే, పరిముషితాః + స్థ=దొంగి
లింపబడితిరి, పరిభూతాః + స్థ=తిరస్కరింపబడితిరి; అథవా = కానిచో,
ఇదానీం = ఇప్పుడు, తేషాం = వారియొక్క, ఆహ్వనే = పిలుచుటయందు,
అహం + కః + నామ = నే నెవడను.

అర్థ:— మహాత్మానః=మహాత్ములగు, తే = వారు (ఆవసిష్ఠాదులు)
కృతఘ్నీన=చేసినమేలుమఱచినట్టియు, దురాత్మనా=చెడ్డతలంపుగలట్టియు,
మయా=నాచే, గృహీత=స్వీకరింపబడిన (పిలువబడిన) + నామానః=
పేర్లుగలవారగుచు, పాపమనా = మూర్తిభవించినపాపముచే, స్మృశ్యంతే +
ఇవ + హి = తాకబడుచున్నారనియే, మన్యే=తలంచుచున్నాడ.

తా॥ దురాత్ముడను, గృతఘ్నుడను నగు నే నామహాత్ములపవిత్ర
నామము లుచ్చరించుటచే వారి నపవిత్రుల నొనర్చుచుంటినని తలంచెద,
రామః:- యోఽహం.

శ్లో॥ విసంభా దురసి నిపత్య లబ్ధనిదా
మున్ముచ్య ప్రియగృహిణీం గృహస్య లక్ష్మీం
ఆతంకస్ఫురితకతోరగర్భగుర్వీం
కృన్యాద్భ్యో బలిమివ దారుణః క్షిపామి ॥ ౮౯

అర్థ:- యః=ఏ, ఆహం=నేను, గృహస్య=గృహమునకు, లక్ష్మీం=
శోభయైయున్నట్టియు, విసంభాత్ = నమ్మకమువలన, ఉరసి=వక్షస్థల
మున, నిపత్య=పడి, లబ్ధ=పొందఁబడిన+నిదాం=నిద్రకలట్టియు, ప్రియ=
ప్రియురాలగు+గృహిణీం=ఇల్లాలిని, ఉన్ముచ్య=తొలఁగఁజేసి, దారుణః=
దయమాలినవాడనై, ఆతంక = (చిత్రపటదర్శన) భీతిచే + స్ఫురిత =
అదరుచున్నట్టియు + కతోర = (తొమ్మిదినెలలు నిండి) పూర్ణమై
నట్టియు + గర్భ = గర్భముచే + గుర్వీం = బరువెక్కియున్న యీమెను,
కృన్యాద్భ్యః = (సింహాది) హింసకమృగములకు, బలిం + ఇవ =
(మాంసము మొ॥) ఆహారపదార్థంబునువలె, క్షిపామి=పాణివేయుచున్నాఁడ.

తా॥ నాయం దించుకేనియు ననుమానంబులేక, మద్వక్షస్థలంబునఁ
జేరిసుఖనిద్రఁజెందుచున్నట్టియు, నేతద్గృహలక్ష్మీయై వెలయుచున్నట్టియు,
చిత్రపటదర్శనంబునఁ గలిగిన భీతిచే నదరుచున్న నిండుచూలుగలట్టి, యీనా
ప్రియురాలిని బరమకూరుడనై ఘాతుకమృగములవలె బలిగాఁ బడఁ
దొయుచున్నాను గదా !

రామః:- (సీతాయాః పాదౌ శిరసి కృత్వా) 'అయం
పశ్చిమ స్తే రామశిరసి పాదపంకజస్పర్శః. (ఇతి రోదితి)

రా:- (సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క, పాదౌ=రెండుపాదములను, శిరసి+కృత్వా=శిరస్సునందుఁ జేర్చి) రామ=రామునియొక్క + శిరసి=శిరంబునందు, తే = నీయొక్క, పాద-పంకజ = పాదపంకజములయొక్క + స్పర్శః=ముట్టాట, అయం+పశ్చిమః = ఇది+కడసారిది. (ఇతి = అని, గోదితి=విలపించుచున్నాఁడు)

(నేపథ్యే=తెనయందు)

అబ్రహ్మణ్య మబ్రహ్మణ్యం.

అబ్రహ్మణ్యం + అబ్రహ్మణ్యం = వేదవిరుద్ధము + వేదవిరుద్ధము
(ఎంత యధర్మకార్య మెంత యధర్మకార్యము)

రామః:- జ్ఞాయతాం భోః కి మేతత్.

రా:- భోః=ఓహో, ఏతత్=ఇది, కిం=ఏమి ? జ్ఞాయతాం=తెల్పఁబడుఁగాక.

(పున ర్నేపథ్యే) (పునః=మరల, నేపథ్యే=తెఱలో)

శ్లో॥ ఋషీణా ముగ్రతపసాం యమునాతీరవాసినాం

లవణత్రాసితః స్తోమస్తాతారం త్వా ముపస్థితః ॥ ౫౦

అర్థ:- యమునా = యమునానదియొక్క + తీర = ఒడ్డున + వాసినాం=నివసించునట్టియు, ఉగ్ర = భయంకరమగు + తపసాం = తపస్సుగలట్టియు, ఋషీణాం=ఋషులయొక్క, స్తోమః=సమూహము, లవణ=లవణాసురునిచే + త్రాసితః=భయపెట్టఁబడినదై, శరణ్యం = శరణుచొచ్చఁదగిన, త్వం=నిన్ను, ఉపస్థితః=సమీపించినది.

తా॥ యమునాతీరవాసులై యుగ్రతపస్సంపన్నులగు పలువురు మహర్షులు లవణాసురభయభ్రాంతులై ' రామా నీవే ది ' క్కని వచ్చి యున్నారు.

రామః:- కథ మద్యాపి రాక్షసత్రాసః. త ద్యావ దస్య
దురాత్మనో మాధురస్య కుంభీనసీకుమార సోమన్మూల
నాయ శత్రుఘ్నం ప్రేషయామి. (పరిక్రమ్య పున ర్నివృత్య)
హా దేవి ! కథ మేవంవిధా గమిష్యసి. భగవతి ! వసుంధరే !
సుశ్లాఘ్యం దుహితర మవేక్షస్వ జానకీం.

రా:- కథం = ఎట్లు, అద్య + అపి = ఇప్పుడుకూడ, రాక్షస-
త్రాసః=రాక్షసులవలని-భయమా. తత్ + యావత్ = అవుఁగాక; కుంభీ-
నసీ-కుమారస్య = కుంభీనసియను రాక్షసియొక్క - పుత్రుఁడై నట్టియు,
మాధురస్య=మధురానాయకుఁడై నట్టియు, దురాత్మనః = దుర్మార్గుఁడగు,
అస్య=ఈలవణాసురునియొక్క, ఉన్మూలనాయ=నాశనముచేయుటకొఱకు,
శత్రుఘ్నం=శత్రుఘ్నుని, ప్రేషయామి=పంపెదను. (పరిక్రమ్య = అరిగి,
పునః=మఱుడ, నివృత్య=మరలివచ్చి) హా=ఆహా ! దేవి=ఓదేవీ ! ఏవం+
విధా=ఇట్టిస్థితియందున్ననీవు, కథం + గమిష్యసి=ఎట్లేఁగలవు. భగవతి=
పూజ్యురాలా ! వసుంధరే=భూదేవీ ! సు-శ్లాఘ్యం=మిక్కిలికొనియాడఁ
దగిన, దుహితరం = కుమార్తెయగు, జానకీం = నీతాదేవిని, అవేక్షస్వ =
వీక్షింపుము.

రామః:-

శ్లో॥ జనకానాం రఘూణాం చ యత్కృత్స్నం గోత్రమంగలం
యాం దేవయజనే పుణ్యే పుణ్యశీలా మజీజనః ॥ ౧౦

రా:-అర్థ:- యత్ = ఏనీతారూపమగువస్తువు, జనకానాం = జనక
వంశస్థులకును, రఘూణాం + చ = రఘువంశస్థులకును, కృత్స్నం = సమస్త
మగు, గోత్ర-మంగలం = కులమంగళమో, పుణ్యశీలాం = పవిత్రచరిత్రయగు,
యాం = ఏనీతను, పుణ్యే = పవిత్రమైన, దేవ-యజనే = దేవతల యజ్ఞభూమి
యందు, అజీజనః = కంటివో (అట్టి నీకూతురగు నీతను వీక్షింపుము)

తా॥ ఓభూదేవీ! జనకరఘవంశములు రెండిటికిని సమగ్రమంగళరూపు
రాజైనట్టియుఁ బరిపూతచరిత్రయైనట్టియు, నీసీతాదేవిని దొడ్లిపుణ్యాధ్వరము
నందు నీవేకదా కనినదానవు. అట్టి నీబిడ్డను నీవే కనిపెట్టియుండుము.

(ఇతి రుద నిష్కాంతః)

(ఇతి=ఇట్లుని, రుదః=భిన్నుఁ డగుచు, నిష్కాంతః=చనియె)

♦ సీతాః— హా సౌమ్య ఆర్యపుత్ర ! కుత్రాసి (ఇతి సహ
సోత్థాయ) హా ధీక్; హా ధీక్; దుఃస్వప్నరణరణకవిప్రలభ్యా
ఆర్యపుత్రశూన్యమి వాత్మానం పశ్యామి. (విలోక్య) హా
ధీక్, హా ధీక్, ఏకాకినీం ప్రసుప్తాం మా ముఞ్చిత్వా కుత్ర
గతో నాథః; భవతు, అస్మై కోపిష్యామి యది తం ప్రేక్ష
మాణా ఆత్మనః ప్రభవిష్యామి. కోఽత్ర పరిజనః ?

సీతః— హా=అయ్యో, సౌమ్య=సౌమ్యుడా, ఆర్యపుత్రా = ఆర్య
పుత్రా! కుత్ర=ఎచట, అసి=ఉన్నావు? (ఇతి = అని, సహసా = వేగ
ముగా, ఉత్థాయ=లేచి) హా=అయ్యో, ధీక్=ఛీ, హా=అయ్యో, ధీక్ =
ఛీ, దుఃస్వప్న = చెడుకలసంబంధమగు + రణరణక = గండ్రగోళముచే +
విప్రలభ్యా=వంచించఁబడినదాననై, వాత్మానం=నన్ను, ఆర్యపుత్ర = ఆర్య

♦ హా సోహ్మ అజ్ఞఉత్త! కహింసి. వాద్ధీ, వాద్ధీ, దుస్సివిణరణరణ అ
విప్పలద్ధా అజ్ఞఉత్త సుణ్ణం విఅ అత్తాణం పేక్షామి. వాద్ధీ వాద్ధీ. ఏఆఇణిం
పసుత్తం మం ఉఱ్ఱిఅ కహింగదో ణాహో. హోదు సే కుప్పిస్సం జఇ తం
పేక్షన్తీ అత్తణో పహవిస్సం—కో ఏత్త పరిఅణో.

పుత్రునిచే + శూన్యం = శూన్యమైనదానినిగా, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.
 (విలోక్య = చూచి) హా = అకటా, ధిక్ = ఛీ, హా = అకటా, ధిక్ = ఛీ, ప్రసు
 ప్తాం = నిద్రించినట్టి, మాం = నన్ను, ఏకాకినీం = ఒంటరిదానినిగా, ఉజ్జ్విత్యా =
 వదలి, నాథః = భర్త, కుత్ర = ఎచటికి, గతః = చనియె; తం = నాథుని, ప్రేక్ష
 మాణా = చూచుచున్నదాననై, ఆత్మానం = నన్ను (నేను) ప్రభవిష్యామి +
 యది = (ఆత్మవశంబుననుంచుకొనుటకు) సమర్థురాలనగుదునేని, అస్మై +
 కోపిష్యామి = వీనిపై (భర్తపై) కోపగింతును, అత్ర = ఇచట, పరిజనః =
 సేవకుడు, కః = ఎవడురా.

(పరివిశ్య = ప్రవేశించి.)

‡ దుర్ముఖః - దేవి ! కుమారలక్ష్మణో విజ్ఞాపయతి;
 ‘ సజ్జో రథః త దారోహతు దేవీ ’ ఇతి.

దుః - దేవి = ఓదేవీ ! కుమార-లక్ష్మణః = లక్ష్మణకుమారుడు,
 విజ్ఞాపయతి = మనవిచేయుచున్నాడు; ‘ రథః = రథము, సజ్జః = సిద్ధమై
 యున్నది; దేవీ = అమ్మగారు (తమరు) తన్ = దానిని, ఆరోహతు = ఆరో
 హింపనగును ’ ఇతి = అని.

† సీతాః - ఇయ మారూఢాస్మి. స్ఫురతి మే గర్భభారః.
 శనై ర్గచ్ఛామః.

సీః - ఇయం = ఇదిగో, ఆరూఢా + అస్మి = ఎక్కుచున్నాను. మే =
 నాయొక్క, గర్భః = గర్భముయొక్క + భారః = భారము, స్ఫురతి = అదరు
 చున్నది. శనైః = మెల్లగ, గచ్ఛామః = పోవుదము.

‡ దేవి కుమారలక్ష్మణో విజ్ఞాపేది. సజ్జో రహో తం ఆరుహదు, దేవీ త్తి.

† ఇ అం ఆరూఢస్తే ఫురతి మే గర్భభారో సణిఅం గచ్ఛమా.

१ దుర్ముఖః:- ఇత ఇతో దేవీ.

దు:- దేవీ=ఓ దేవీ, ఇతః + ఇతః = ఇటు ఇటు.

♦ సీతా:- నమో రఘుకులదేవతాభ్యాం.

సీ:- రఘు-కుల=రఘువంశమందలి + దేవతాభ్యాం=దేవతలకొఱకు,
(లక్ష్మీ నారాయణుల కొఱకు) నమః=నమస్కారము.

(ఇతి నిష్కాంతాః సర్వే.)

(ఇతి=ఇట్లు, సర్వే=అందఱు, నిష్కాంతాః=నిష్క్రమించిరి.

१ ఇదో ఇదో దేవీ.

♦ నమో రఘుకులదేవదానం.

ద్వితీయోఽంకః.

రెండవ - అంకము.

(నేపథ్యే = తెజల)

(తతః ప్రవిశ త్యధ్వగవేషా తాపసి.)

(తతః=పిదప, అధ్వగ=తోవనడచువారియొక్క + వేషా=వేసు
గల, తాపసి=తాపసస్త్రీ, ప్రవిశతి=ప్రవేశించుచున్నది.)

తాపసి:- అయే వనదేవతా ఫలకుసుమగర్భేణ పల్లవా
ర్భ్యేణ దూరా న్మా ముపతిష్ఠతే.

తాపసి:- అయే=ఓహో! వన-దేవతా=వనదేవత, ఫల=పండ్లున్న
+ కుసుమ=పువ్వుములున్న + గర్భేణ=మధ్యయందుగల, పల్లవ = చిగురు
టాకులతోఁగూడిన + అర్భ్యేణ=పూజాద్రవ్యముచేతను, దూరాత్=దూర
మునందుండి, మాం=నన్ను, ఉపతిష్ఠతే=పూజించుచున్నది.

(ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి)

వనదేవతా:- (అర్ఘ్యం వికీర్య)

శ్లో॥ యథేచ్ఛం భోగ్యం వో వన మిద మయం మే సుదివసః
సతాం సద్భి స్సంగః కథమపి హి పుణ్యేన భవతి;
తరుచ్ఛాయా తోయం యదపి తపసాం యోగ్య మశనం
ఫలం వా మూలం వా తదపి న పరాధీన మిహ వః ॥

వనదేవత:- (అర్ఘ్యం=పూజాద్రవ్యమును, వికీర్య=అర్పించి.)

అర్థ:- ఇదం=ఈ, వనం=వనము, వః=మీకు, యథేచ్ఛం=ఇష్టము
వచ్చినటుల, భోగ్యం=అనుభవింపదగినది; అయం=ఇది, మే=నాకు, సుది
వః=మంచిరోజు, కథం + అపి=అతికష్టముమీద, పుణ్యేన + హి=పున్నెము
చేతనేగదా, సతాం=(మాబోటి)వారికి, సద్భిః=సత్పురుషులతో, సంగః=కూడి
క, భవతి=సమకూరుచున్నది, ఇహ=ఇచట, వః = మీకు, తరు-ఛాయా =
చెట్లయొక్క నీడయేని, తోయం=ఉదకమేని, యత్ + అపి = ఏదో, తప
సాం=తపస్సులకు, యోగ్యం=తగిన, అశనం=తినుబండారమగు, ఫలం + వా =
పండ్లేని, మూలం + వా =దుంపయేని, తద్ + అపి = అదియు, పర-అధీనం=
ఇతరులపైనాధారపడియుండవలసినది, న=లేదు.

తా॥ ఓ తాపసీ ! ఈవనంబు పరులదని యెంచక సొంతవనంబుంబలె
యథేచ్ఛగ విహరించుమా; ఇంతకు నేడు నాకు మహాసుదీనము; ఈప్రపంచ
మున మాబోటి వారికి సజ్జనసాంగత్యము లభించుటన్న బహుదుర్ఘటము;
ఆదిపూర్వజన్మసుకృతముచేతనే సంఘటిల్లు; ఇచటి పుణ్యోదకంబుల స్నాన
పానంబుల కుపయోగించుకొనుచు, వృక్షచ్ఛాయల మెలంగుచు; దాపస
భోజనార్హంబులగు నిందలి కందమూలఫలంబుల నీయిచ్చవచ్చినటుల నేవిం
చు స్వచ్ఛందవృత్తి మెలంగుమా; ఇచట నొక రీయవలె మనము తీసికొన
లె ననుమాటఁ దలంపకుము; సర్వము నీయధీనమే.

తాపసీ:- కి మ త్రోచ్యతే.

శ్లో॥ ప్రియప్రియా వృత్తి ర్విదయమధురో వాచి నియమః
ప్రకృత్యా కల్యాణీ మతి రనవగీతః పరిచయః
పురో వా పశ్చద్వా తదిద మవిపర్యాసితరసం
రహస్యం సాధూనా మనుషధి విశుద్ధం విజయతే ॥ ౨

తా:-:అత్ర = ఈవిషయమున, కిం + ఉచ్యతే = ఏమి చెప్పఁబడవలెను
నీవు చెప్పినదంతయు నిజమే.)

అర్థః:- వృత్తిః=వ్యాపారము, ప్రియ-ప్రియా=మిక్కిలి ప్రియమైనది; వాచి=పల్కునందు, నియమః=నియమము, వినయ=వినయముచే, మధురః=ప్రియతరమైనది, నుతిః = మనస్సు, ప్రకృత్యా = స్వభావము చేతనే, కల్యాణీ=ముంగళప్రదమైనది, కనుకనే, పరిచయః = (హఠాత్తుగఁ జూచిన జనులతోఁగలిగిన) పరిచయము, అనవగీతః = నిందింపఁదగనిది; ఇదం = (ఈపూర్వోక్తమగు) తత్=ఆప్రిసద్ధమైనట్టియు, పురః+వా=ఆపరోక్షమందుఁగాని, పశ్చాత్+వా = పరోక్షమందుఁగాని, అవిపర్యాసిత=వ్యత్యాసమునొందనట్టి+రసం = ఆదరణానురాగముగలట్టియు, అనుపథి = కపటములేనట్టియు, విశుద్ధం = నిర్మలమైనట్టియు, సాధూనాం = సత్పురుషులయొక్క, రహస్యం = (ప్రవర్తన) రహస్యము, విజయతే = సర్వోత్కృష్టమై యుండునుగాత !

తా:- ఓ వనదేవతా! సాధుజనచరిత్ర నుద్గడింప నేరితరంబు ? ఆ మహాత్ములసేత లతిప్రియంబులై యుండు; వారిపల్కులు వినయముతోఁ గూడి నియమబద్ధములై చను; వారిమనంబు పరోపకారపారీణమై వర్తిలు; నూతనపురుషులయందుఁగూడఁ గృతపరిచయాలయందువలెఁ బరిచయసంభావన మవినిందితమై యుండు; ఇవిధంబునఁ బరోక్షాపరోక్షములయందు వ్యత్యస్తబుద్ధిలేక నిష్కపటమై పరిశుద్ధమగు సాధువులయొక్కచరిత్ర సర్వోత్కృష్టమై వర్తించుఁగాక.

(ఉపవిశతః=ఇరువురు కూర్చుండుచున్నారు)

వనదేవతా:- కాం పున రత్రభవతీ మవగచ్ఛామి.

వనదేవత:- ఆత్రభవతీం=పూజ్యురాలవగు నిన్ను, కాం+పునః+అవగచ్ఛామి=ఎవరినిగాఁ దెలిసికొందు. (పూజ్యవగు నీపేరేమి)

తాపసీ:- ఆత్రేయ్యస్మి.

తా:- ఆత్రేయా=ఆత్రేయి (అను పేరుగలదాన) అస్మి = అనుచున్నాను.

వనదేవతా:- ఆ ర్యే ! ఆత్రేయి ! కుతః పున ఇహగమ్యతే
కిం ప్రయోజనో దండకారణ్యోపవనప్రచారః.

వ:- ఆర్యే=పూజ్యురాలా ! ఆత్రేయి=ఓ ఆత్రేయీ ! ఇహ = ఇచ
టికి, కుతః + పునః + అగమ్యతే = ఎచ్చటినుండివచ్చుచుంటివి ? దండకా
రణ్య=దండకారణ్యముయొక్క + ఉపవన=సమీపవనమునుగూర్చిన + ప్రచా
రః=గమనము, కిం + ప్రయోజనః=ఏమిప్రయోజనముగలది ?

ఆత్రేయీ:-

శ్లో॥ అస్మి న్నగ స్త్యప్రముఖాః ప్రదేశే
భూయాంస ఉద్ధీధవిదో వసన్తి
తేభ్యః అధిగంతుం నిగమాంతవిద్యాం
వాల్మీకిపార్శ్వ దిహ పర్యటామి ॥

3

ఆత్రేయీ:- అస్మిన్ = ఈ, ప్రదేశే = ప్రదేశమందు, అగస్త్య-
ప్రముఖాః = అగస్త్యుడు మొదలైన, ఉద్ధీధవిదః = వేదశాస్త్రజ్ఞులు,
భూయాంసః=పలువురు, వసన్తి=నివసించుచున్నారు; తేభ్యః=వారినుండి,
గమ-అంత-విద్యాం = వేదాంతవిద్యను, అధిగంతుం=నేర్చుకొనుటకు,
వాల్మీకి-పార్శ్వత్ =వాల్మీకిమహర్షి కడనుండి, ఇహ = ఇచటికి, పర్య
టామి=ఏతెంచుచున్నాను.

తా॥ ఈప్రదేశమున నగస్త్యుడు మున్నగు సకలవేదాంతతాత్పర్య
పర్యాలోచనశీలురగుమహర్షు లుండుట జగద్విదితమేగదా; వారిచెంగట
వేదాంతవిద్యాభ్యాసమొనర్ప వాల్మీకిమహర్షి సమీపముననుండి యిచటికి
వచ్చుచున్నాను.

వనదేవతా:- యదా తావ దన్యేఽపి మునయ స్తమేన
హి పురాణబ్రహ్మవాదినం ప్రాచేతస మృషిం బ్రహ్మపారా
యణా యోపాసతే తతోఽయ మార్గయాః ప్రవాసః.

వనదేవతః— యదా + తావత్ = ఎప్పుడైతే, అన్యే = ఇతరులగు, మనయః + అపి = మనీష్యులున్నా, బ్రహ్మ = వేదముయొక్క + పాగాయణాయ = పారాయణ మొనర్చుటకై, పురాణ = మొదటి + బ్రహ్మవాదినం = వేదప్రవక్తయగు, తం = ఆ, ప్రాచేతసం + ఋషిం + ఏవ = వాక్మికనుహ్ని నే, ఉపాసతే = నేవించుచున్నారో, తత్ = అట్టియెడ, ఆర్యా యాః = ఆర్యులవగు నీయొక్క, ఆయం = ఈ, ప్రవాసః = పరస్థలగమనము, కః = ఏమి ?

ఆత్రేయీః— తత్ర మహా నధ్యయనప్రత్యూహ ఇత్యేష దీర్ఘప్రవాసప్రయాసోఽంగీకృతః.

ఆత్రేయీః— తత్ర = అచట, మహా = గొప్ప, అధ్యయన = చదువు నకు + ప్రత్యూహః + ఇతి = విఘ్నమును కారణముచే, ఏషః = ఈ, దీర్ఘ = దీర్ఘముగు + ప్రవాస = పరదేశగమనముయొక్క + ప్రయాసః = శ్రమము, అంగీకృతః = సమ్మతింపఁబడినది.

వనదేవతాః— కీదృశః ?

వః— కీదృశః = ఎట్టిది ? (ఆవిఘ్న మేమి)

ఆత్రేయీః— తస్య భగవతః కేనాపి దేవతావిశేషేణ సర్వప్రకారాద్భుతం స్తన్యత్యాగమాత్రకే వయసి వర్తమానం దారకద్వయముపనీతం; తత్ఫలం న కేవలం తస్య అపి తు తిరశ్చామ పృన్తఃకరణాని తత్త్వా న్యుపస్నేహయతి.

ఆత్రేయీః— భగవతః = పూజ్యుడగు, తస్య = అవాల్మీకిమహర్షికి, కేన + అపి = ఏదోయొక, దేవతా-విశేషేణ = దేవతావిశేషముచే, సర్వప్రకార = అన్నివిధములచే + అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరమైనట్టియు, స్తన్య = పాలను + త్యాగమాత్రకే = వదలిపెట్టియు, వదలిపెట్టినంతవిగానున్నట్టి

వయసి=ఈడునందు, వర్తమానం=ఉండునట్టి, దారక-ద్యయం = పిల్లవాండ్రు
యొక్క-జంట, ఉపనీతం=అర్పించఁబడియె.

వనదేవతాః— అపి తయో ర్నామసంజ్ఞాన మస్తి ?

వనదేవతః— తయోః = వారి యిరువరియొక్కయు, నామ = పేళ్ళ
యొక్క, సంజ్ఞానం=పరిజ్ఞానము, అస్తి + అపి=కలదా? (వారిపేర్ల నెఱుఁ
గుదువా ?)

ఆత్రేయీః— తయైవ కిల దేవతయా తయోః కుశలవావితి
నామనీ చ ప్రభావ ఇచ్ఛాభ్యాతః.

ఆత్రేయిః— తయా + దేవతయా + ఏవ = ఆదేవతచేతనే, కుశలవా +
ఇతి = కుశలవులని, తయోః = ఆ యిరువురియొక్క, నామనీ + చ = పేరు
లున్ను, ప్రభావశ్చ = (వారి) ప్రభావమున్ను, అభ్యాతః + కిల = చెప్పఁ
బడియెనట.

వనదేవతాః— కీదృశః ప్రభావః ?

వః— ప్రభావః=ప్రభావము, కీదృశః=ఎట్టిది.

ఆత్రేయీః— తౌ చ భగవతా వాల్మీకినా ధాత్రీకర్మతః
పరిగృహ్య పోషితౌ రక్షితౌ చ. నిర్వృత్తచౌలకర్మణో స్త్రీయీ
వర్జ మితరా స్తిసో విద్యా స్సావధానేన పరినిష్ఠాపితాః.
తదనంతరం భగవ తైకాదశే వర్షే తౌత్రేణ కల్పే నోపనీయ
త్రయీవిద్యా మధ్యాపితౌ. న త్వేతాభ్యా మతిదీప్తిప్రజ్ఞా
భ్యా మస్మదాదే స్సహధ్యయనయోగోఽస్తి; యతః.

ఆత్రేయిః— తౌ + చ = వా రిరువును, భగవతా = పూజ్యుడగు,
వాల్మీకినా=వాల్మీకిచే, ధాత్రీకర్మతః=వెంపుడుతల్లికృత్యమున, పరిగృహ్య=

కై కొని, పోషితౌ = పోషింపఁబడినారు; రక్షితౌ + చ = మఱియు రక్షింపఁ
బడినారు; నిర్వృత్త = నెరవేర్పఁబడిన + చాల-కర్మణోః = చూడాకర్మగల,
తయోః = ఆ యిద్దరికి, త్రయీవర్జం = మూడువేదముల విడిచి, ఇతరాః = మిగి
లిన, విద్యాః = విద్యలు, సావధానేన = సావధానముగా, పరినిష్ఠాపితాః =
నేర్పఁబడినవి. తత్ - అనంతరం = ఆపిదప, భగవతా = పూజ్యుడగు, వాల్మీ
కిచే, ఏకాదశే = పదునొకండవ, వర్షే = సంవత్సరమున, తౌత్రేణ = తృతీయ
జాతికి నుడువఁబడిన, కల్పేన = విధానముచే, ఉపనీయ = ఉపనయన మొనర్చి,
త్రయీ-విద్యాం = వేదవిద్యను, అధ్యాపితౌ = అధ్యయనము చేయింపఁబడిరి.
అతిప్రదీప్తి = మిక్కిలి ప్రతిభయు + ప్రజ్ఞాభ్యాం = తెలివియుగలట్టి, ఏతా
భ్యాం = వీ రిరువురితోడను, అస్మదాదేః = నాబోంట్లకు, సహ-అధ్యయన =
కూడఁజదువుకొనుటకు + యోగః = యోగము, న + అస్తి = లేదు, యతః =
ఎందువలనననఁగా.

శ్లో॥ వితరతి గురుః ప్రాజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే
న చ ఖలు తయో జ్ఞానే శక్తిం కరో త్యపహంతి వా
భవతి చ పున ర్భూయా న్భేదః ఫలం ప్రతి త ద్యథా
ప్రభవతి శుచి ర్భింబోద్ధ్రాహే మణి ర్న మృదాం చయః॥

అర్థః:- గురుః = గురువు, యథా = ఎటుల, ప్రాజ్ఞే = తెలివిగలవాని
యందు, విద్యాం = విద్యను, వితరతి - వెల్లడిచేయునో, తథా + ఏవ = అటులనే,
జడే = మందబుద్ధివిషయంబునను, (విద్యాం = విద్యను, వితరతి = వివరముగ
నుడువును) తయోః = ఆ యిరు తెఱంగులవారికి, జ్ఞానే = సహజజ్ఞానవిషయ
మందు, శక్తిం + న + కరోతి + ఖలు = నిక్కముగ (ఒకనికి విద్యాగ్రహణ
మందలి) సామర్థ్యమును గూర్పను గూర్పఁడు, న + చ + అపహన్తి + వా =
(రెండవవానియొక్క తత్సామర్థ్యమును బాడుచేయును జేయఁడు ;)

ఫలం + ప్రతి + పునః = ఫలితంబునుగూర్చియన్ననో, (తయోః = వా రిర్వ రకు) భూయాన్ = పెద్ద, భేదః = భేదము, భవతి + చ = కల్గినేకల్గును; తత్ = ఆసంగతి, యథా = ఎట్లునినచో, శుచిః = పరిశుభ్రమగు, మణిః = రత్నము, బింబ = ఛాయయొక్క + ఉద్గ్రాహే = గ్రహించుటయందు, ప్రభవతి = శక్తి కలియుండును; మృదాం + చయః = మృత్తికాసమూహమో, న + ప్రభవతి = సామర్థ్యము గలియుండదు.

తా॥ గురువు ప్రాజ్ఞుడగు శిష్యునకును, జడుడగు శిష్యునకును, నోకేవిధంబున విద్య నేర్పుచుండు; వారియిద్దరిలో నొకనిజ్ఞానమునందు శక్తి యొక్కవగఁ గల్గునట్లుగాని, మఱొకని జ్ఞానమునం దాశక్తి నశించు నట్లుగాని, చేయఁబోడు. కాని ఫలితాంశసందర్భమున నా యిర్వరకును మహత్తరభేదము కాన్పించు; ప్రాజ్ఞునియొక్క సూక్ష్మగ్రాహకశక్తియు, జడునియొక్క తచ్చక్తిశూన్యతయునే దీనికిఁ గారణము; అ దెట్లన నేవస్తువు యొక్కఛాయనేని బరిశుభ్రమగు రత్నము గ్రహింపఁజాలునిగాని మట్టిముద్ద గ్రహింపనేర్చునా ?

వనః:- అయ మధ్యయనప్రత్యూహ ఏవ.

వనదేవత:- అయం = ఇది, అధ్యయన = చదువునకు + ప్రత్యూహః + ఏవ = విఘ్న మే.

ఆత్రేయీ:- అన్య శ్చ

ఆత్రేయీ:- అన్యః + చ = మఱొక్కటియు (అస్తి = కలదు)

వనః:- అథాపరః కః ?

వనదేవత:- అథ = ఇక, అపరః = రెండవది, కః = ఎద్ది ?

ఆత్రేయీ:- అథ స బ్రహ్మర్షి రేకదా మాధ్యందినసవ నాయ నదీం తమసా మనుప్రపన్నః. తత్ర యుగ్మచారిణోః

క్రౌంచయో రేకం వ్యాధేన వధ్యమానం దదర్శ. ఆకస్మిక
ప్రత్యవభాసాం దేవీం వాచ మానుష్టుభేన ఛందసా పరిణతా
మభ్యుదైరయత్.

అత్రేయి:- అథ=పిదప, సః=ఆ, బ్రహ్మర్షిః=బ్రహ్మర్షి యగువాల్మీకి,
ఏకదా=ఒకానొకప్పుడు, మాధ్యందివ = మధ్యాహ్న సంబంధమగు + సవ
నాయ=స్నానముకొఱచు, తమసాం + నదీం=తమసానదినిగూర్చి, అనుప్రప
న్నః=చనెను; తత్ర=అచట, యుగ్మ=జంటచే (గా) + చారిణోః=సంచ
రించెడి, క్రౌంచయోః = (మగది, ఆడుది) క్రౌంచపక్షులరెంటిలో,
వ్యాధేన=బోయవానిచే, వధ్యమానం=చంపబడుచున్న, ఏకం=ఒకదానిని,
దదర్శ=చూచెను. ఆకస్మిక=తనంతటఁదానె + ప్రత్యవభాసాం=స్ఫురణకుఁ
దగిలినదై (అప్రయత్నముగ వచ్చినదై) అనుష్టుభేన + ఛందసా = అనుష్టుభ
ఛందస్సుచే, పరిణతాం = మార్పుఁజెందిన, దేవీం + వాచం = వాగ్దేవిని,
అభ్యుదైరయత్ = ప్రకటించెను.

శ్లో॥ మా నిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమః శాశ్వతీ ససమాః

యత్రౌచమిధునా దేక మవధీః కామమోహితం ॥

అర్థ:- నిషాద=ఓబోయవాఁడా, యత్=ఏకారణమువలన, త్వం =
నీవు, క్రౌంచ-మిధునాత్=క్రౌంచపక్షులజంటనుండి, కామ=కామముచే +
మోహితం=మోహముఁజెందిన, ఏకం=ఒకదానిని (మగపక్షిని) అవధీః =
చంపితివో, తత్=ఆకారణమువలన, శాశ్వతీః = అనంతములైన, సమాః =
సంవత్సరములపర్యంతము, ప్రతిష్ఠాం = ప్రతిష్ఠను, మా + గమః = పొం
దకుమా.

తా:- ఓ నిషాదుఁడా ! క్రౌంచమిధునములోఁ గామమోహితమగు
మగపులుంగును జంపితివి కానఁ బెక్కుసంవత్సరముల పర్యంతము నీవు
ప్రతిష్ఠావిహీనుఁడవై వర్తింతువుగాత.

వనదేవతాః:- ఆమ్నాయా దన్యో నూతనచ్ఛందసా మవతారః.

వనదేవతః:- ఆమ్నాయాత్ = వేదమునకంటె, అన్యః = వేత్తైన, నూతన=క్రొత్త + ఛందసాం=ఛందస్సులయొక్క, అవతారః=ఆవిర్భావము.

ఆత్రేయీః:- తేన హి పునః సమయేన తం భగవంత మావిర్భూతశబ్దప్రకాశ మృషి ముపసంగమ్య భగవాన్ భూతభావనః పద్మయోని రవోచత్ - 'ఋషే ప్రబుద్ధోఽసి వాగాత్మని బ్రహ్మణి; తద్బ్రూహి రామచరితం; అవ్యాహత జ్యోతి ర్నామ్ తే చక్షుః ప్రతిభాతు ! ఆద్యః కవి రసి' ఇత్యుక్త్వాన్తర్హితః. అథ స భగవా న్ప్రచేతసః ప్రథమం మనుష్యేషు శబ్దబ్రహ్మణ స్తాదృశం వివర్త మితిహాసం రామాయణం ప్రణినాయ.

ఆత్రేయీః:- పునః = మఱుడ, తేన + హి + సమయేన = తోడ్తోడనే, ఆవిర్భూత = ఆవిర్భవించిన + శబ్ద-ప్రకాశం=శబ్దజ్యోతికల్గిన, భగవంతం=పూజ్యుడగు, తం=ఆ, ఋషిం=వాల్మీకిమహర్షిని, ఉపసంగమ్య=సమీపించి, భగవాన్ = పూజ్యుడగు, భూత-భావనః = భువనకర్తయగు, పద్మ-యోనిః=కమలగర్భుడు, అవోచత్ = నుడివెను; ఋషే = ఓ వాల్మీకి ఋషీ! వాక్-ఆత్మని = శబ్దరూపమగు, బ్రహ్మణి = బ్రహ్మవీషయమున, ప్రబుద్ధః + అసి=ప్రకర్ష బోధకలవాడవైతివి. తత్=అందువలన, రామ=రామునియొక్క + చరితం=చరిత్రను, బ్రూహి=పల్కుము. అవ్యాహత=అప్రతిహతమగు + జ్యోతిః=ప్రకాశముగలట్టియు, ఆగ్నం = ఋషిసంబంధ మైనట్టియు, (యోగజ్ఞానసంబంధమగు) తే=నీ యొక్క, చక్షుః=నేత్రము,

ప్రతిభాతు=ప్రకాశించుఁగాక. ఆద్యః + కవిః = ఆది కవివి, అసి = అగు
చున్నావు, ఇతి=అని, ఉక్త్వా=పలికి, అంతర్హితః = అదృశ్యుఁడాయెను.
అథ=తరువాత, సః=ఆ, భగవాన్, పూజ్యుఁడగు, ప్రాచేతసః = నాల్గికి,
మనుష్యేషు=మనుష్యులొకమున, శబ్ద-బ్రహ్మణః=శబ్దబ్రహ్మకు, తాదృశం=
అట్టి, వివర్తం=పరిణామమగు, ఇతిహాసం=ఇతిహాసమైన, రామాయణం =
రామాయణమును, ప్రణినాయ=రచించెను.

వనదేవతాః- హస్త పండితః సంసారః.

వః- హస్త=అహా, సంసారః=సంసారము (ప్రపంచము) పండితః=
ప్రజ్ఞావంతముగ నొనర్పఁబడినది.

ఆత్రేయీః- తస్మాదేవ హి బ్రవీమి తత్ర మహా నధ్యయన
ప్రత్యూహ ఇతి.

ఆత్రేయీః- తస్మాత్ + ఏవ + హి = అందువలననే కదా, తత్ర=అచ్చట,
మహా = గొప్ప, అధ్యయన = అధ్యయనమునకు + ప్రత్యూహః + ఇతి =
విఘ్నమని, బ్రవీమి=పల్కుచున్నాను.

వనదేవతాః- యుజ్యతే

వః- యుజ్యతే=నిక్కమే.

ఆత్రేయీః- విశ్రాంతాస్మి భద్రే! సంప్రత్యగస్త్యాశ్రమ
స్య పంథానం బ్రూహి.

ఆత్రేయీః- విశ్రాంతా + అస్మి = సేదతీర్చుకొనినదాననైతి; భద్రే =
ఓ కల్యాణీ! సంప్రతి=ఇప్పుడు, అగస్త్యః=అగస్త్యమునియొక్క + ఆశ్రమస్య=
ఆశ్రమమునకు, పంథానం=మార్గమును, బ్రూహి=చెప్పుము.

వనదేవతాః- ఇతః పంచవతీ మనుప్రవిశ్య గమ్యతా
మనేన గోదావరీతీరేణ.

వః- ఇతః=ఈవైపుగా, పంచవటీ=పంచవటిని, అనుప్రవిశ్య=అనుసరించి, అనేన=ఈ, గోదావరీ-తీరేణ=గోదావరీనదియొక్కయొడ్డుమీదుగా, గమ్యతాం=పోవుదువుగాక.

ఆత్రేయీః- (సాస్రం) అప్యేత త్తపోవనం, అప్యేషా పంచవటీ, అపి సరి దియం గోదావరీ, అప్యయం గిరిః ప్రస్రవణః, అపి జనస్థానదేవతా త్వం వాసస్తి ?

ఆత్రేయీః- (సాస్రం = కన్నీటితోఁగూడునట్లు) ఏతత్ = ఇది, అపి + తపః-వనం=తపోవనమా ? ఏషా = ఇది, అపి + పంచవటీ = పంచవటియా ? ఇయం + సరిత్ = ఈనది, అపి + గోదావరీ = గోదావరియా ? అయం + గిరిః = ఈపర్వతము; అపి + ప్రస్రవణః = ప్రస్రవణమా ? త్వం = నీవు, జనస్థాన = జనస్థానమందలి + దేవతా = దేవతవగు, అపి + వాసస్తి = వాసస్తివా ?

వాసస్తిః- అస్త్యేత త్సర్వం.

వాసస్తిః- ఏతత్ + సర్వం + అస్తి = ఇదంతయు వరలు.

ఆత్రేయీః- వత్సే ! జానకి !

శ్లో॥ స ఏష తే వల్లభబంధువర్గః

ప్రాసంగికీనాం విషయః కథానాం

త్వాం నామ శేషామపి దృశ్యమానః

ప్రత్యక్షదృశ్యా మివ సః కరోతి ॥

ఆత్రేయీః- వత్సే = బిడ్డా ! జానకి = సీతా !

అర్థః- ప్రాసంగికీనాం = ప్రసంగవశమునవచ్చిన, కథానాం = కథలు, విషయః = విషయమగు, సః = ఆ, తే = నీయొక్క, ఏషః = ఈ, వల్లభ = ప్రేమాస్పదమైన + బంధు = బంధువులయొక్క + వర్గః = సమూహము, దృశ్య

మానః=చూడఁబడుచున్నదై, నామ=పేరే+శేషం+అపి=మిగిలియుంట
గలిగినను, త్వాం=నిన్ను, నః=మామొక్క, ప్రత్యక్ష=కన్నులయెదుట+
దృశ్యాం+ఇవ=చూడఁదగినదానినివలె, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా॥ ఓజానకీ! ఏవియో మాటలాడుకొనుసందర్భమునఁ దత్ప్రసంగో
దాహృతకథావిషయంబులై వర్తిలు నీ తపోవనము, ఈపంచవటి, యిగోదా
వరి మున్నగు త్వద్బంధువర్గము మాకుఁ గానవచ్చినపుడు, నామమాత్రాక
శిష్టవైయున్నను నిన్ను మాకన్నులచెంగట సంచరించుచున్నదానివలెనే
చేయుచున్నది.

వాసస్తీ:- (సభయం స్వగతం) కథం నామశేషా మిత్యా
హ? (ప్రకాశం) ఆర్యే! కి మత్యాహితం సీతాదేవ్యాః?

వాసస్తీ:- (సభయం = భయముతోఁ గూడునట్లుగా, స్వగతం =
తనలో) నామ-శేషం+ఇతి=పేరే-మిగిలినదాని నని, అహ+కథం =
ఏలచెప్పెను? (ప్రకాశం=ప్రకాశముగా) ఆర్యే = పూజ్యురాలా! సీతా
దేవ్యాః=సీతాదేవికి, కిం+అత్యాహితం=ఏమియ్యపద్రవము?

ఆత్రేయీ:- న కేవల మత్యాహితం సాపవాదమపి.

ఆత్రేయీ:- అత్యాహితం+కేవలం+న=ఉపద్రవమునూత్రమేకాదు;
సాపవాదం+అపి=అపవాదముతోఁగూడినట్టిదిగూడ.

వాసస్తీ:- కథమివ?

వా:- కథం+ఇవ=ఏపగిది?

ఆ:- (కర్ణే-ఏవ మేవం)

ఆత్రేయీ:- (కర్ణే=చెవియందు;-ఏవం+ఏవం=ఇట్టిట్లు)

వా:- అహహ! దారుణో దైవనిర్ఘాతః (ఇతి మూర్ఛతి)

వాసన్తి:- అహహ = అయ్యయో ! డైవ = భగవత్ప్రేరితమగు +
నిర్ఘాతః=వజ్రపాతము, దారుణః=భయంకరమైనది, (ఇతి=అని, మార్భతి=
మార్భఁజెందుచున్నది)

ఆత్రేయీ:- భద్రే ! సమాశ్వసిహి; సమాశ్వసిహి.

ఆ:- భద్రే=కల్యాణీ ! సమాశ్వసిహి + సమాశ్వసిహి = ఊరడిల్లము,
ఊరడిల్లము.

వాసన్తి:- హా ! ప్రియసఖ ! హా ! మహాభాగే ! ఈదృ
శ స్తే నిర్మాణభాగః. రామభద్ర ! రామభద్ర ! అథవా అలం
త్వయా. ఆర్యే ! ఆత్రేయి ! అథ తస్మా దరణ్యాత్ పరిత్యజ్య
నివృత్తే లక్ష్మణే సీతాదేవ్యాః కిం వృత్తమితి కాచి దస్తి
ప్రవృత్తిః ?

వాసన్తి:- హా=అయ్యో, ప్రియ-సఖ=ప్రియసఖీ! హా + మహాభాగే=
హా ! మహానుభావురాలా ! తే=నీయొక్క, నిర్మాణ=సృష్టికాలమందలి +
భాగః=భాగ్యము, ఈదృశః=ఇట్టిదియ; రామభద్ర + రామభద్ర = రామ
భద్రుడా ! రామభద్రుడా ! త్వయా + అలం = నీతోఁ జాలును (నీతోఁ
బ్రయోజనమేమియు లేదు) ఆర్యే=పూజ్యురాలా ! ఆత్రేయి = ఆత్రేయీ,
అథ = తరువాత, లక్ష్మణే=లక్ష్మణుఁడు, పరిత్యజ్య = విడిచి, తస్మాత్ =
ఆ, అరణ్యాత్ = వనమునుండి, నివృత్తే = మరలిపోవఁగా, సీతాదేవ్యాః =
సీతాదేవికి, కిం + వృత్తం + ఇతి = ఏమి తటస్థించెనను విషయమున, కాచిత్ +
ప్రవృత్తిః = ఎద్దియైనను వార్త, అస్తి + కిం = కలదా ?

ఆత్రేయీ:- న హి న హి.

ఆత్రేయీ:- న + హి + న + హి = లేదు, లేదు.

వాసస్తీ:- హా ! కష్టం ! అరుంధతీవసిష్ఠాధిష్ఠితేషు రఘు
కదంబకేషు జీవస్తీషు చ ప్రవృద్ధాసు రాజ్యేషు కథ మిదం
జాతం.

వాసస్తీ:- హా + కష్టం = హా ! కష్టము, రఘు-కదంబకేషు = రఘు
పులయొక్క సహూహములు (రఘువంశసంభవులు) అరుంధతీ-వసిష్ఠ=అరుం
ధతీవసిష్ఠులచే + అధిష్ఠితేషు=అధిష్ఠింపఁబడియుండగను, ప్రవృద్ధాసు=మిగుల
వృద్ధులగు, రాజ్యేషు=కౌసల్యాదిరాణులు, జీవస్తీషు + చ=జీవించి యుండఁ
గను, ఇదం=ఇది, కథం=ఎట్లు, జాతం=తటస్థించెను.

ఆత్రేయీ:- ఋష్యశృంగసత్రే గురుజన స్తదాసీత్.
సంప్రతి తు పరిసమాప్తం తత్ ద్వాదశవార్షికం సత్రం ;
ఋష్యశృంగేణ విసర్జితాశ్చ సంపూజ్య గురవః. తతో భగవ
త్పరుంధతీ నాహం వధూవిరహితా మయోధ్యాం గమిష్యా
మి త్యాహ. తదేవ రామమాతృభి రనుమోదితం. తదనురో
ధాత్ భగవతో వసిష్ఠస్య పరిశుద్ధా వాచః “ వాల్మీకితపో
వనం గత్వా తత్ర వత్సామ ” ఇతి.

ఆత్రేయీ:- తదా=అప్పుడు, గురు-జనః=గురుజనము, ఋష్యశృంగ=
ఋష్యశృంగునియొక్క + సత్రే=యాగమున, ఆసీత్=ఉండెను; సంప్రతి +
తు=ఇప్పుడన్ననో, తత్=ఆ, ద్వాదశ-వార్షికం = పండ్రెండువత్సరంబు
వధిగాఁగల, సత్రం=యాగము, పరిసమాప్తం=ముగిసినది; గురవః=గురువులు,
ఋష్యశృంగేణ=ఋష్యశృంగునిచే, సంపూజ్య=పూజించి, విసర్జితాః + చ=
సాగనంపఁబడినారుకూడ; తతః=అటుపై, భగవతీ=పూజ్యురాలగు, అరుం
ధతీ=అరుంధతీ దేవి, వధూ=కోడలిచే + విరహితాం=శూన్యమగు (అనఁగాఁ

గోడలులేని) అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమునుగూర్చి, అహం = నేను, న + గమిష్యామి = పోజాలను, ఇతి = అని, ఆహ = పలికెను; తత్ + ఏవ = అదియే, రామ-మాతృభిః = రామునితల్లులచే, అనుమోదితం = ఆమోదింపఁబడినది; తత్ = ఆ, అరుంధతీ రామమాతలయొక్క, ఆనురోధాత్ = పోరు పెట్టుటవలన, భగవతః = పూజ్యుడగు, వసిష్ఠస్య = వశిష్ఠునియొక్క, పరిశుద్ధాః = పవిత్రములగు, వాచః = వాక్కులు, “వాల్మీకి-తపోవనం = వాల్మీకిమహర్షి యొక్క-తపోవనమునుగూర్చి, గత్వా = వెడలి, తత్ర = అచట, వత్స్యామః = నివసించుము” ఇతి = అని, (నిసృతాః = బయల్పెడలినవి)

వాసస్తీ:- అథ స రాజా కిమారంభః సంప్రతి ?

వాసస్తీ:- అథ = పిదప, సః + రాజా = ఆరామరాజు, సంప్రతి = ఇప్పుడు, కిం + ఆరంభః = ఏమివ్యాపారముగల్గియున్నవాడు ?

ఆత్రేయీ:- తేన రాజ్ఞా క్రతు రశ్వమేధః ప్రక్రాంతః.

ఆత్రేయీ:- తేన + రాజ్ఞా = ఆరాజుచే, అశ్వమేధః + క్రతుః = అశ్వమేధయాగము, ప్రక్రాంతః = ప్రారంభింపఁబడినది.

వాసస్తీ:- హా ! ధిక్ ! పరిణీతమపి.

వాసస్తీ:- హా = అయ్యో ! ధిక్ = ఛీ, పరిణీతం + అపి = వివాహము కూడఁ జేసికొనఁబడియెనా ?

ఆత్రేయీ:- న న శాంతం పాపం శాంతం పాపం.

ఆత్రేయీ:- న + న = లేదు లేదు, పాపం = పాపము, శాంతం = శాంతించుఁగాక, పాపం = పాపము, శాంతం = శాంతించుఁగాక.

వాసస్తీ:- కా తర్హి యజ్ఞే సహధర్మచారిణీ ?

వాసస్తీ:- తర్హి = అటులైన, యజ్ఞే = యాగమున, సహ-ధర్మ-చారిణీ = తనతోఁగూడ-ధర్మమును-ఆచరించునామె (ధర్మపత్ని) కా = ఎవరు ?

ఆత్రేయీః- హిరణ్మయీ సీతాప్రతికృతిః.

ఆత్రేయీః- హిరణ్మయీ = బంగారువికారమగు, సీతా = సీత
యొక్క + ప్రతికృతిః = విగ్రహము.

వాసన్తిః- హస్త !

శ్లో॥ వజ్రాదపి కఠోరాణి మృదూని కుసుమాదపి

లోకోత్తరాణాం చేతాంసి కో ను విజ్ఞాతు మర్హతి ॥ 2

వాసన్తిః- హస్త = ఓహో !

అథః- లోక - ఉత్తరాణాం = ప్రపంచాతీతులగువారియొక్క,
చేతాంసి = మనస్సులు, వజ్రాత్ + అపి = వజ్రమునకన్నను, కఠోరాణి = కఠి
నములైనటువంటివిగా, (దృశ్యంతే = కానబడుచున్నవి) కుసుమాత్ +
అపి = పుష్పమునకన్నను, మృదూని = మృదువులుగాను (దృశ్యంతే = కాన
బడుచున్నవి) (తాని = ఆమనస్సులను,) విజ్ఞాతుం = గుర్తెలుంగుటకు, కః +
ను + అర్హతి = ఎవడర్హుడైయుండు నబ్బా !

తా॥ లోకాతీతులగు మహాత్ముల చిత్తవృత్తి నరయుట బహుకష్ట
తరము; వారిమనంబు లొక్కొక్కసమయంబున వజ్రములకన్నను మిగుల
కఠినంబులైయుండు; మఱొక్కసమయంబునఁ బుష్పములకన్నను మిగుల
మృదుమెత్తనైవ ర్హి; అట్టిచో వారిచిత్తంబులలోతుపాతు లెఱుంగ నెవడు
సమర్థుడైయుండు ?

ఆత్రేయీః- విస్మయశ్చ వామదేవాభిమంత్రితో మేధ్యా
శ్వః. ఉపకల్పితాశ్చ యథాశాస్త్రం తస్య రక్షితారః, తేషా
మధిష్ఠాతా చ లక్ష్మణాత్మజ శ్చంద్రకేతుః అవాప్తదివ్యాస్త్ర
సంప్రదాయ శ్చతురంగబలాన్వితః ప్రహితః.

ఆత్రేయీః- వామదేవ = వామదేవునిచే + అభిమంత్రితః = అభిమంత్రి
తంబైన, మేధ్య = యజ్ఞసంబంధమగు + అశ్వః = గుఱ్ఱము, విస్మయః + చ =

విడువఁబడినదికూడ; యథాశాస్త్రం=శాస్త్రప్రకారముగా, తస్య = ఆ యశ్వమునకు, రక్షితారః + చ=రక్షకులును, ఉపకల్పితాః=ఏర్పఱుపఁబడిరి; చ = మఱియు, అవాస్త = పొందఁబడిన + దివ్య-అస్త్ర = దివ్యాస్త్రము లయొక్క + సంప్రదాయః=ఉపదేశముగలట్టియు, చతురంగ-బల = చతురంగబలములచే + అన్వితః=కూడినట్టియు, లక్ష్మణ = లక్ష్మణునియొక్క + ఆత్మజః=పుత్రుఁడగు, చంద్రకేతుః = చంద్రకేతువు, తేషాం = ఆరక్షక వైశ్యమునకు, అధిస్థాతా=నాయకుఁడుగా, ప్రహితః=పంపఁబడియె.

వాసస్తీ:- (సన్నేహకౌతుకాన్రం) కుమారలక్ష్మణస్వాపి పుత్రః ! హస్త మాతః ! జీవామి.

వాసంతి:- (సన్నేహ-కౌతుక-అన్రం) స్నేహనందభావము లతోఁ గూడునట్లుగా) కుమార-లక్ష్మణస్య + అపి=కుమారలక్ష్మణునకుఁ గూడను, పుత్రః=పుత్రుఁడా ? హస్త=ఆహా ! మాతః = తల్లీ ! జీవామి = బ్రతికితిగదా.

ఆత్రేయీ:- అత్రాంతరే బ్రాహ్మణేన మృతం పుత్ర మారోప్య రాజద్వారి సోగస్తాడ మబ్రహ్మణ్య ముద్ఘోషితం. తతో “ న రాజాపచారమంతరేణ ప్రజా స్వకాలమృత్యు స్మరతి ” ఇత్యాత్మదోషం నిరూపయతి కరుణామయే రామ వందే సహస్రై వాశరీరిణీ వా గుదచరత్.

శ్లో॥ శంబూకో నామ వృషలః పృథివ్యాం తప్యతే తపః

శీర్షచ్ఛేద్య స్స తే రామ ! తం హత్వా జీవయ ద్విజం ॥

ఆత్రేయీ:- అత్ర - అంతరే = ఈలోపల, మృతం=చనిపోయిన, త్రం=కుమారుని, ఆరోప్య=ఎత్తికొని, రాజ-ద్వారి=రాజద్వారమున,

బ్రాహ్మణేన = (ఒక) బ్రాహ్మణునిచే, స-ఉరః + తాడం = రొమ్మ
యొక్కబాదుకొనుటచేఁ గూడునటుల (రొమ్మమోదుకొనుచు) అబ్ర
హ్మణ్యం=బ్రాహ్మణుల కత్యాహితమనుమాట (అసహజమగు మరణ
వార్త) ఉద్వోషితం=మొట్టపెట్టబడినది; తతః=తరువాత, “ రాజ=రాజు
యొక్క+అపచారం+అంతరేణ = దుర్వ్యాపారముచేఁగాక, ప్రజాను=
ప్రజలయందు, అకాల-మృత్యుః=కాలముకానికాలమునఁజావు, న + చరతి=
కలుగదు, ఇతి=అని, కరుణామయే=దయామయుఁడగు, రామచంద్రే=రామ
చంద్రుఁడు, ఆత్మ=తనయొక్క + దోషం = తప్పిదమును, నిరూపయతి=
ఊహించుచుండ, సహసా + ఏవ=వెనువెంటనే, అశరీరిణీ = శరీరములేని,
వాక్=మాట (ఆకాశవాణి) ఉదచరత్=ఆవిర్భవించెను.

అర్థః:- హేరామ=ఓ గాముఁడా, శంబూకః + నామ=శంబూకుఁ
డను, వృషలః=శూద్రుఁడు, పృథివ్యాం=భూమిపై, తపః+తప్యతే=తపం
బొనరించుచున్నవాఁడు; సః=వాఁడు, తే=నీకు, శీర్ష-చేద్యః=శిరశ్చేదన
మున కర్హుఁడు; తం=వానిని, హత్వా=పరిమార్చి, ద్విజం - బ్రాహ్మణుని,
జీవయ=బ్రతికింపుము ;

తా॥ శంబూకుఁ డను నొకశూద్రుఁడు భూమియందుఁ దపంబాచరి
చుచున్నవాఁడు; నీ వేమాత్రము యోజింపక వెంటనే స్వయముగా వాని
తల నఱకివైచి భూసురపుత్రిఁ బునర్జీవితునొనర్చుమా.

ఆత్రేయీః:- ఇత్యుపశ్రుత్య కృపాణపాణిః పుష్పకం
విమాన మారుహ్య సర్వా దిశో విదిశశ్చ శూద్రతాపసాన్తే
షణాయ జగత్పతి శ్చరితు మారబ్ధవాన్.

ఆత్రేయీః:- ఇతి=పైవాక్యమును, ఉపశ్రుత్య = విని, కృపాణ =
ఖడ్గము + పాణిః=చేతియందుఁగలవాఁడై, పుష్పకం+విమానం = పుష్ప

మను విమానమును, ఆరుహ్య = ఎక్కి, జగత్ - పతిః = లోకనాయకుడౌ
రాముడు, సర్వాః = సమస్తమగు, దిశాః = దిక్కులఁగూర్చియు, విదిశః +
చ = దిక్కులమూలలఁగూర్చియు, శూద్ర - తాపస = శూద్రమునియొక్క +
అన్వేషణాయ = వెదకుటకొఱకై, చరితుం = సంచరించుటకు, ఆరబ్ధవాక్ =
ప్రారంభించెను.

వాస స్త్రీః - శూద్ర శృంబూకో నా మాధోముఖో ధూమ
పః అస్మిన్నేవ జనస్థానే తపశ్చరతి. తత్ ; అపి నామ రామ
భద్రః పున రిదం వన మలంకుర్యాత్.

వాస స్త్రీః - అథః - ముఖః = క్రిందికి మొగముగలవాడై, ధూమపః =
పొగను - పొనముచేయువాడై, శంబూకః + నామ = శంబూకుడను,
శూద్రః = శూద్రుడు, అస్మిన్ + జనస్థానే + ఏవ = ఈజనస్థానమందుననే,
తపః = తపస్సును, చరతి = పొనర్చుచున్నాడు; తత్ = ఆపక్షమున, రామ
భద్రః = రామభద్రుడు, పునః = మరల, ఇదం + వనం = ఈవనమును, అలం
కుర్యాత్ + అపి + నామ = అలంకరించుఁ గాబోలును.

ఆత్రేయీః - భద్రే ! గమ్యతేఽథునా.

ఆత్రేయీః - భద్రే = మంగళప్రదురాలా, అథునా = ఇపుడు, గమ్యతే =
గోయెద.

వాస స్త్రీః - ఆర్యే ! ఆత్రేయీ ! ఏవ మస్తు, కఠోరీభూతస్తు
వసః తథాహి.

కంఠూలద్విపగఁడపిండకషణోత్కంపేన సంపాతిభి

ర్ఘర్మసంసితబంధనైః స్వకుసుమై రర్చంతి గోదావరీం
ఛాయాపస్కిరమాణవిప్కిరముఖవ్యాకృష్టకీటత్వచః
కూజత్లాంతకపోతకుక్కుటకులాః కూలే కులాయ

(ఇతి నిష్కాంతే)

[ద్రుమాః॥

శుద్ధవిష్కంభః.

వాసన్తి:- ఆర్యే=పూజ్యురాలా ! ఆత్రేయి=ఆత్రేయీ, ఏవం+
అస్తు=ఇట్లుగుఁగాక, దివసః+తు=(ఈ)రోజున్ననో, కతోరీభూతః=
కతోరమైయున్నది; తథా+హి=అదియుక్తమేకదా.

అర్థ:-ఛాయా = నీడలయందు + అపస్కిరమాణ = గీటుచున్న+
విస్కిర=పట్టులయొక్క + ముఖ = చంచువులచే + వ్యాకృష్ట = వైకిలాగఁ
బడిన + కీట=పురువులయొక్క + త్వచః=చర్మములు గల్గినట్టియు, కూజత్=
భృనిచేయుచున్నట్టియు + క్లాంత = అలసినట్టియు + కషోత = పావురముల
యొక్కయు + కుక్కుట = అడవికోళ్ళయొక్కయు + కులాః = సమూహ
ములుగలట్టియు, కూలే=తీరమునందలి, కులాయ-ద్రుమాః = గూళ్ళుగల
వృక్షములు, ఘర్మ = ఎండదెబ్బచే + స్రంశిత = పట్టుదప్పునటులఁజేయు
బడిన + బంధనైః = తొడిమలుకలవిగనకనే, కంఢూల = దురదతోఁగూడి
యున్న + ద్విప = ఏనుఁగులయొక్క + గండ-పిండ=చెక్కిళ్ళ - కంఢు
యొక్క + కషణ = రాయుటవలని + ఉత్కంపేన = కదలికచే,
సంపాతిభిః=రాలుచున్న, స్వ = తమయొక్క + కుసుమైః = పుష్పములచే,
గోదావరీం=గోదావరీనదిని, అర్చన్తి=పూజించుచున్నవి.

తా॥ ఇదిగో యీ చల్లని చెట్లనీడలఁ జేరి వాయుసాదిపక్షులు తమ
గోళ్ళతో గీరి బెరడుపగుళ్ళలోనున్న చచ్చిన పురుగులతోళ్ళను ముక్కు
లతోఁ బైకిలాగి తినుచున్నవి. అదిగో యటచ బడలిన పావురములు, కోళ్లు
మున్నగుపక్షులు గుంపులుగూడి రొదసేయుచున్నవి. ఎండయబ్బచేతనే
తొడిమల పట్టుదప్పి యుండఁగా నుదపుటేనుఁగులు తమ గండపిండము
దురదలఁ బాపికొనుట కటు నిటు స్కంధములపై రాచిరాచి రాపిడి
సేయుటచేఁ జలజల రాలుచున్న తమ పూవులచే నీతీరమందలి కులాయ
వృక్షములు గోదావరిని బూజించుచున్నవి.

(ఇతి=ఇట్లు, నిష్క్రంతే=నిష్క్రమించిరి.)

శుద్ధవిష్కంభః = కేవలగీర్వాణభావగల విష్కంభము.

(తతః ప్రవిశతి సదయోద్యతఖడ్గో రామభద్రః.)

(తతః = పిదప, సదయ = దయతోఁగూడునట్లుగా + ఉద్యత = ఎత్తిపట్టుకొనఁబడిన + ఖడ్గః = కరవాలముగలవాఁడై, రామభద్రః = రామ భద్రుఁడు, ప్రవిశతి = ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

రాముః:-శ్లో॥ రే హస్త ! దక్షిణ ! మృతస్య శిశో ద్విజస్య
జీవాతవే విస్మజ శూద్రమునౌ కృపాణం
రామస్య గాత్రమసి దుర్భరగర్భఖిన్న
సీతావివాసనపటోః కరుణా కుత స్తే ॥ ౧౦

(కథంచిత్ ప్రహృత్య) కృతం రామసదృశం కర్మ.
అపి జీవేత్ స బ్రాహ్మణశిశుః ?

రాముఁడు:- అర్థ-రే = ఓసీ ! దక్షిణ + హస్త = దక్షిణకరమా !
ద్విజస్య = బ్రాహ్మణునియొక్క, మృతస్య = చనిపోయిన, శిశోః = కుఱ్ఱవాని
యొక్క, జీవాతవే = బ్రతుకుటకొఱకు, శూద్రమునౌ = శూద్రమునియందు,
కృపాణం = ఖడ్గమును, విస్మజ = విడువుము, దుర్భర = భరింపశక్యముగాని +
గర్భ = చూలుచే + ఖిన్న = కష్టపడెడి + సీతా = సీతయొక్క + వివాసన = ప్రవా
సమున + పటోః = సమర్థుఁడైయున్న, రామస్య = రామునియొక్క, గాత్రం =
అవయవమైనదానవు, అసి = ఆగుచున్నావు, లే = నీకు, కరుణా = దయ, కుత =
ఎందుకు ?

తా॥ ఓదక్షిణహస్తమా ! నీవు, దయాదాక్షిణ్యవిహీనుఁడై నిండు
చూలాలనియైనఁ దలంపక నిజపత్నిని ఘోరకాంతారంబుల డించి రమ్మని
పంపినరాముని యవయవంబవుకావా ? అట్టి నీకును దయయా ? చాలుఁజాలును
కాగుచేయక వెనువెంటనే, మృతుఁడగు బ్రాహ్మణశిశువును బునర్జీవితునొన
ర్చుట కీశూద్రమునిపైఁ గరవాలంబును విసర్జింపుము.

(కథంచిత్ = అతికష్టమున, ప్రహృత్య = విసరి) రామ = రామునకు + సదృశం = తగిపోయిన, కర్మ = పని, కృతం = చేయబడినది. బ్రాహ్మణ - శిశుః = బ్రాహ్మణకుమారుడు, అపి + జీవేత్ = జీవించియుండునా ?

(ప్రవిశ్య) దివ్యపురుషః — జయతి జయతి దేవః.

శ్లో॥ దత్తాభయే త్వయి యమాదపి దండధారే

సంజీవితః శిశు రసౌ మమ చేయ మృద్ధిః

శంబూక ఏష శిరసా చరణౌ నత స్తే

సత్సంగజాని నిధనాన్యపి తారయన్తి॥

౧౧

(ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి) దివ్యపురుషుడు — దేవః = ప్రభువు, జయతు + జయతు = జయశీలుడగుగాక, జయశీలుడగుగాక.

అర్థః — ఏషః = ఇడుగో, శంబూకః = శంబూకుడు; తే = నీయొక్క, చరణౌ = పాదములను, శిరసా = శిరస్సుచే, నతః = నమస్కరించె; యమాత్ + అపి = యమునినుండిగూడ, దత్త = ఇవ్వబడిన + అభయే = భయాభావముగల, త్వయి = నీవు, దండధారే = (స్వయముగ) అంతకుడవైయుండ, అసౌ = ఈ, శిశుః = (బ్రాహ్మణ) పిల్లవాడు, సంజీవితః = బ్రతికింపబడినాడు; మమ + చ = నాకును, ఇయం = ఈ, ఋద్ధిః = అభివృద్ధి; (జాతా = కల్గినది) సత్ = సత్పురుషులయొక్క + సంగ = పొందికవలన + జాని = కలిగెడు, నిధనాని + అపి = మరణములుకూడ, తారయన్తి = తరింపజేయును.

తా॥ ఓ రామచంద్రా ! శంబూకుడనువాడను నేనే; ఇదే నా సాష్టాంగప్రణామము గ్రహింపుము; యముడంతవాని నుండియు నభయంబొసంగి నీవే తదంతకత్వమును వహించుటచే బ్రాహ్మణశిశువా పునర్జీవితుడాయె; నాకా యిట్టిదివ్యదేహసంపత్తి గల్గె; ఇంతకు యోజింప సజ్జనులచేతఁ జంపబడియును దరింపవచ్చును గదా !

రానుః - ద్వయమపి ప్రియం నః త దనుభూయతా ముగ్రస్య తపసః ఫలం.

శ్లో॥ యత్రానందాశ్చ మోదాశ్చ యత్ర పుణ్యాశ్చ సంపదః
వైరాజా నామ తే లోకా తైజసా స్సన్తు తే ధ్రువాః ॥

రాముడు:- ద్వయం + అపి = రెండును, నః = మాకు, ప్రియం = ఇష్టమే; తత్ = దానజేసి, ఉగ్రస్య = ఉగ్రమగు, తపసః = తపస్సుయొక్క, ఫలం = ఫలము, అనుభూయతాం = అనుభవింపఁబడుఁ గాక.

అర్థ:- యత్ర = ఏలోకములయందు, ఆనందాః + చ = ఆత్మానుభవజన్య సుఖములును, మోదాః + చ = దివ్యవిషయానుభవజన్య సుఖములును, యత్ర = ఏలోకములయందు, పుణ్యాః = సుకృతజన్యములై న, సంపదః + చ = అణిమాది విభూతులును, (అనుభూయంతే = అనుభవింపఁబడుచున్నవో) తే = ఆ, వై రాజాః + నామ = వైరాజములను, తైజసాః = తేజోవంతములగు, లోకాః = లోకములు, తే = నీకు, ధ్రువాః = స్థిరమైనవి, సన్తు = అగుఁగాక.

తా॥ ఓశంబూకా ! అక్షయ సుఖప్రహేదైశ్వర్యంబుల కాలవాలంబులై, తేజోమయంబులై, పుణ్యైకలభ్యంబులగు వైరాజలోకంబుల నీవు చిరస్థాయివై సుఖింపుమా.

శంబూకః:- యుష్మత్స్పదప్రసాదోపాయ ఏష మహిమా న తు తపసః ఫలం. అథవా మహా దుపకృతం తపసా.

శ్లో॥ అన్వేష్యో యదసి భువనే భూతనాథ శ్శరణ్యో
మా మన్విష్యన్నిహ వృషలకం యోజనానాం శతాని
త్రౌన్త్వా ప్రాప్తః స ఇహ తపసాం సంప్రసాదోన్యథా చేత్
క్వా యోధ్యాయాః పునరుపగమో దండకాయాం వనేషు ॥

శంబూతుఁడు:- ఏమః=ఈ, మహిమా = మహిమ, యుష్మత్ = మీయొక్క + పాద=చరణములయొక్క + ప్రసాద= అనుగ్రహమే + ఉపాయః=ఉపాయముగాఁగలది; తపసః=(నా) తపస్సుయొక్క, ఫలం=ఫలము, న + తు=కాదునుమా, అథవా=పక్షాంతరమున, తపసా=తపంబుచే, మహత్-ఉపకృతం=ఎక్కువయుపకార మొనర్పఁబడినది.

అర్థ:- ఇహ = ఈవిషయమున (నా కీపుణ్యలోకప్రాప్తి చేకూరిన విషయమున) భూత-నాథః=భూతవిభుండవును, శరణ్యః = శరణుచొచ్చుదగినవాడవును, భువనే=ప్రపంచమున, అన్వేష్టవ్యః=వెదకదగినవాడవునగు, త్వం=నీవు, వృషలకం = పనికిమాలినశూద్రుడనగు, మాం = నన్ను, అన్విష్యక్=వెదకుచు, యోజనానాం=ఆమడలయొక్క, శతాని=నూరులను, క్రాంత్యా=దాటి, ఇహ=ఇచ్చటికి, ప్రాప్తః=వచ్చితివి, (ఇతి)+యత్=అనుసంగతి యేదికలదో, సః=అది, తపసాం=తపస్సులయొక్క, సంప్రసాదః=అనుగ్రహము; అన్యథా + చేత్=అటులఁగానిచో, అయోధ్యాయాః=అయోధ్యనుండి, దండకాయాం + వసే = దండకారణ్యమున, వః= తమయొక్క, పునః + ఉపగమః + క్వ=తిరిగివచ్చుచేడ ?

తా॥ ఓరామా ! నేను తపంబొనర్చినందులకు బొత్తిగా ఫలం బించు కేని లేదని చెప్పరాదు; అదెట్లులన నాతపస్సు మత్పుణ్యలోకప్రాప్తికిఁ బ్రత్యక్షసాధనము కాకున్నను భూతనాథుడవును, శరణ్యుడవును, యోగి పుంగవాన్వేష్టవ్యుండవును, బరబ్రహ్మస్వరూపుడవునగు నీయంతవానినే “ఎచటరా వృషలుఁ”డని వెదకించుచు నాసమీపమునకుఁ గొనివచ్చినది. అటులఁగానిచో నయోధ్యాపట్టణవాసులగు మీరేడ ? బహుయోజనాంతర గతమగు నీదండకారణ్యమునకు మగుడ వచ్చుచేడ ?

రామః:- కిం నామ దండకేయం ? (సర్వతోఽవలోక్య.)

శ్లో॥ స్నిగ్ధశ్యామాః క్వచి దపరతో భీషణాభోగరూక్షాః

స్థానే స్థానే ముఖరకకుభో భాంక్పతై ర్నిర్ఘరాణాం

ఏతే తీర్థాశ్రమగిరిసరిద్గర్తకాంతారమిశ్రాః

సందృశ్యన్తే పరిచితభువో దండకారణ్యభాగాః ॥ ౧౪

రాముడు:- కిం=ఏమీ ! ఇయం=ఇది, దండకా + నామ=దండ
కారణ్యమా ? (సర్వతః=అన్నివైపుల, అవలోక్య=చూచి,)

అర్థ:- ఏతే = ఈ, పరిచిత=తెలియబడిన + భువః=ప్రదేశములు
గల్గినట్టియు, తీర్థ = పుణ్యజలపాతములచేతను + ఆశ్రమ = ఆశ్రమముల
చేతను + గిరి = పర్వతములచేతను + సరిత్ = నదులచేతను + గర్త=బలముల
చేతను + కాంతార = అడవులచేతను + మిశ్రాః = కూడియున్నవిగనుకనే,
క్వచిత్=కొన్నిచోట్ల, స్నిగ్ధ=సంపుగా + శ్యామాః=నల్లనైనట్టియు, అప
రతః=మఱికొన్నిచోట్ల, భీషణ=భయంకృతిచేతను + ఆభోగ = విస్తృతి
చేతను + రూక్షాః=సంపుగానుండనట్టియు, స్థానే + స్థానే=అందందు (ఎడ
నెడ) నిర్ఘరాణాం = సెలయేళ్ళయొక్క, భాంక్పతైః = భాంకారముల
చేత, ముఖర=ధ్వనిచేయుచున్న + కకుభః = దిక్కులుకల్గినట్టియు, దండ
కారణ్య=దండకారణ్యమందలి + భాగాః = ప్రదేశములు, సందృశ్యన్తే =
కానబడుచున్నవి.

తా॥ సమముగను దట్టముగను బెఱిగిన చెట్లగములచే నల్లవారి దర్శ
యములై, వికృతముగను విస్తారముగను బెఱిగిన ప్రాకులచే భీకరములై,
మెడనెడ నానాముఖములఁ బారుకొండవాగులొదలచే మాటుమోగుచు,
ఐతీర్థాశ్రమపర్వతనదీగర్తారామములచే సందులేకున్న యీప్రదేశము

లన్నియు నాకుఁ జిరపరిచితములగు దండకారణ్య భూభాగములేయని స్మృతి గలుగుచున్నది.

శంబూకః:—దండకై వేయం. అత్ర కిల పూర్వం నివసతా దేవేన—

శ్లో॥ చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణాం

త్రయశ్చ దూషణఖరత్రిమూర్ధానో రణే హతాః ॥ ౨౧
తేన సిద్ధతే తే జనస్థానే మాదృశామపి భీరుజనానాం
అకుతోభయ స్సంచారో జాతః.

శం:—ఇయం=ఇది, దండకా + ఏవ = దండకారణ్యమే; పూర్వం = మున్ను, అత్ర + నివసతా + కిల + దేవేన = ఇచట వసించుచుండఁగ నేకదా దేవరవారిచే—

అర్థ:— భీమ = భయంకరమగు + కర్మణాం = చేష్టలుగల, రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క, చతుర్దశ—సహస్రాణి = పదునాలుగువేలమందియు, త్రయః = మూవురగు, దూషణ—ఖర—త్రిమూర్ధానః = దూషణుడు—ఖరుడు—త్రిశిరసుడును, రణే = యుద్ధమున, హతాః = చంపబడిరి.

తా॥ రామచంద్రా! ఖరదూషణత్రిశిరః ప్రముఖరాక్షసాధిపులన, దదితర చతుర్దశ సహస్రరాక్షసులను దాము పూర్వ మీదండకయందుండి సప్పుడేగదా సంహరించితిరి.

తేన = దానఁజేసి, సిద్ధ = తపస్సిద్ధులకు + తేత్రే = స్థానమగు, జనస్థానే = జనస్థానమున, మాదృశాం = నాబోటి, భీరు—జనానాం + అపి = భయపడుజనంబులకుఁగూడ, అకుతోభయః = నిర్భయమగు, సంచారః = సంచారము, జాతః = కలిగినది.

రామః:—న కేవలం దండకా; జనస్థానమపి ?

రాముడు:- న + కేవలం + దండకా = దండకమాత్రమే కాక, జనస్థానం + అపి = జనస్థానముకూడనా ?

శంబూకః:- బాధం ఏతాని ఖలు సర్వభూతలోమహర్షణాని ఉన్మత్తచండశ్వాపదకులసంకులగిరిగహ్వరాణి జనస్థానపర్యంతదీర్ఘారణ్యాని దక్షిణం దిశ మభివర్తంతే. తథాహి.

శ్లో॥ నిష్కూజస్తిమితాః క్వచిత్క్వచిదపి ప్రోచ్ఛండసత్వస్వనాః

స్వేచ్ఛానుప్రగభీరభోగభుజగశ్వాసప్రదీప్తాగ్నయః

సీమానః ప్రదరోదరేషు విలసత్స్వల్పాంభసో యా స్వయం

తృష్యద్భిః ప్రతిసూర్యకై రజగరస్వేదద్రవః పీయతే॥ ౧౬

శం:- బాధం = జాను, ఏతాని + ఖలు = ఇవియేకదా, సర్వ = సమస్త మైన + భూత = భూతములకు + లోమ-హర్షణాని = గగుర్పాటుగలిగించునట్టియు, ఉన్మత్త = మదించినట్టియు + చండ = భయంకరమైనట్టియు + శ్వాపద = మాంసాహారజంతువులయొక్క + కుల = సమూహములచే + సంకుల = నిండిన + గిరి-గహ్వరాణి = పర్వతగుహలుగలట్టియు, జనస్థాన = జనస్థానముయొక్క + పర్యంత = ప్రాంతభాగములయందున + దీర్ఘ = పొడుగైన + అరణ్యాని = అడవులు, దక్షిణాం + దిశం = దక్షిణపుదిక్కువైపునకు, అభివర్తంతే = వ్యాపించియున్నవి. తథా-హి = అగునుగదా.

అర్థ:- ప్రదర = గుహలయొక్క + ఉదరేషు = మధ్యభాగములయందు, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న + స్వల్ప-అంభసః = కొద్దినీరుగల, సీమానః = ప్రదేశములు, క్వచిత్ = కొన్నితావుల, నిష్కూజ = ధ్వనులులేకుంటుచే + స్తిమితాః = నిశ్చలములైనవిగాను, క్వచిత్ = మఱికొన్నితావుల, ప్రోచ్ఛండ = మిగుల భయంకరములైన + స్వత్వ = మృగములయొక్క + స్వనాః + అపి = నాదములు 'లవిగాను, స్వేచ్ఛా = ఇష్టమునచ్చినటుల + సుప్త = నిద్రించుచున్నట్టియు +

గభీర=గొప్పవగు + భోగ=పడగలుగల + భుజగ = సర్పములయొక్క +
 క్వాస=నిట్టూర్పులచే + ప్రదీప్త=రగులుకొనిన + అగ్నయః = అగ్నులుకలవి
 గాను, దృశ్యస్తే=కానఁబడుచున్నవి; యాను=ఏప్రదేశములయందు, తృప్య
 ద్భిః=దప్పిగొన్న, ప్రతినూర్యక్తః=తొండలచే, అయం=ఈ, అజగర=కొండ
 చిలువలయొక్క + స్వేద=చెచుటయొక్క + ద్రవః=ద్రవము, పీయతే=త్రాగఁ
 బడుచున్నదో.

తా॥ జౌను; తెలిసినది; ఇది దండకారణ్యభాగమే; ఒకచో నిశ్శబ్దం
 బులై నట్టియు, వేటొకచో మిక్కిలి భయంకరంబులై న సత్వముల ఘోషం
 బులచేఁ బ్రతిధ్వనించునట్టియు, వేటొకచో యధేచ్ఛగ నిద్రించుచు గుఱ్ఱులిడు
 సర్పరాజంబుల నిట్టూర్పులచే రగులుకొనిన యగ్ని హోత్రములు గన్గినట్టియు,
 బ్రదేశంబు లవిగోకానవచ్చుచున్నవి; అదిగో వేటొకచో స్వల్పజలపూర్ణం
 బులై యొప్పునీగిరికందర మధ్యభాగంబుల, స్వేదజలంబుల వెడలఁగ్రమ్ముచు
 నిద్రించు కొండచిలువలఁజేరి కృకలాసంబులు దప్పిక నాపలేక యధేచ్ఛగఁ
 దత్స్వేదజలంబుఁ గ్రోలుచున్నవి.

రామః:-శ్లో॥ పశ్యామి చ జనస్థానం భూతపూర్వఖరాలయం .

ప్రత్యక్షౌ నివ వృత్తాంతౌ పూర్వాననుభవామి చ॥

(సర్వతోఽవలోక్య) ప్రియారామా హి వై దేహ్యసీత్.

ఏతాని తాని నామ కాంతారాణి. కి మతః ఛరం భయానకం

స్యాత్. (సాస్రం)

రామఁడు:-భూతపూర్వ=పూర్వమందున్న + ఖర=ఖరనామకదైత్యు
 నియొక్క + ఆలయం=నివాసమగు, జనస్థానం=జనస్థానమును, పశ్యామి +
 చ=చూచుచునున్నాను; పూర్వా = పూర్వపు, వృత్తాంతౌ=వార్త
 లను, ప్రత్యక్షౌ + ఇవ=కనులమెదుటజరుగువానినివలె, అనుభవామి + చ=
 అనుభవించుచునున్నాను.

తా॥ పూర్వమున ఖరాసురనివాసమైతనరు నీజనస్థానంబును గనులారఁ
గించుచు నేయున్నాఁడ; మఱియుఁ, బూర్వమీ ప్రదేశమున జరిగినవృత్తాంత
ముల నన్నిటిని బ్రత్యక్షముగ జరుగుచున్నవానిఁ గా ననుభవించుచునున్నాఁడ.

(సర్వతః=అన్ని వైపుల, అవలోక్య=చూచి) సర్వథా=అన్నివిధ
ములచే, వైదేహీ=నీత, ప్రియ=ఇష్టమైన + ఆరామా = వనప్రదేశములుగలది
ఆసీత్ + హి=వియుండెఁగదా, ఏతాని=ఈకానవచ్చునవి, తాని + నామ +
కాంతారాణి = ఆ (నీతకుఁ బ్రియములగు) యరణ్యములే; అతః +
పరం=ఇంతకన్నను, భయానకం=భయంకరమైనది, కిం + స్యాత్ = ఏమి
యుండును. (సాస్రం=కన్నీటితో)

రామః:-

శ్లో॥ త్వయా సహ నివత్స్యామి వనేషు మధుగంధిషు
ఇతీవారమతే హాసా స్నేహ స్తస్యాః స తాదృశః ॥

శ్లో॥ న కించిదపి కుర్వాణః సౌఖ్యై ర్దుఃఖా న్యప్రోహతి
తత్తస్య కిమపి ద్రవ్యం యో హి యస్య ప్రియో జనః॥

రాముఁడు:-అర్థ:- త్వయా + సహ=నీతోఁగూడ, మధు-గంధిషు=
మకరందపరిమళములుగల, వనేషు=వనములయందు, నివత్స్యామి=నివసిం
పఁగలను, ఇతి=అని, ఇహ=ఇచట (ఈ దుర్గమకాంతారమున) అసౌ=ఈ
నీత, అరమత + ఇవ = ఆనందించినట్లుండెను; తస్యాః = ఆమెయొక్క,
స్నేహః = (నాయందలి) స్నేహము, తాదృశః=అట్టిది.

తా॥ నాథా ! మకరందసువాసితములగు నీ కాంతారంబుల మీతోఁ
గూడి చరించుచుందు నని వక్కాణించుచు నధికసంతోషంబున నీ విపినంబు
నే రాజమందిరముగా నెంచుచు నా ప్రేయసి విహరింపఁదొడఁగె; నాపై
నామెకుఁగల ప్రేమ యెట్టిదోకదా.

అర్థః:- యః=ఎవడు, యస్య=ఎవనికి, ప్రియః=ఆప్తుడగు, జనః=జనమో, తత్=అది, తస్య=వానికి, కిం + ఆపి + ద్రవ్యం + హి = అనిర్వాచ్యమగుభాగ్యముసుమా; సః=వాడు, కించిత్ + ఆపి + న + కుర్వాణః = ఏమియుఁ జొనర్పకయే, సౌఖ్యైః=సుఖసంతానంబులచే, దుఃఖాని = చింతలను, అపోహతి=పోగొట్టును.

తా॥ ఆప్తతముడగు హితుని గల్గియున్నవాని భాగ్యమే భాగ్యము; అట్టివాఁ డేమియుఁజేయక మిన్నకయుండినవాడయ్యు హితునిదుఃఖంబుల రూపుమాపఁగలఁడు.

శంబూకః:- తదల మేభి ద్దురాసదైః. అథైతాని మదకల మయూరకంఠకోమలచ్ఛవిభి రవకీర్ణాని పర్వతై రవిరలనివిష్ట నీలబహులచ్ఛాయాతరుషండమండితా న్మసంభ్రాంత వివిధ మృగయాధాని పశ్యతు మహాభాగః ప్రశాంతగంభీరాణి శ్వాపదకులశరణ్యాని మహారణ్యాని.

శం:- తత్=అందువలన, దురాసదైః=దుర్గమంబులగు, ఏభిః=పీనిచే, అలం=చాలును; అథ=అటువై, మద=ఆనందముచే + కల=మధురమగు + మయూర=నెమిలియొక్క + కంఠ=కంఠమువలెనే + కోమల=మంజులములగు + చవిభిః=కాంతులుగల, పర్వతైః=పర్వతములచే, అవకీర్ణాని=వ్యాప్తంబులై నట్టియు, అవిరల=ఎడములేక + నివిష్ట=పెరిగిన + నీల=నల్లనైన + బహుల=అనేకములైన + ఛాయా=ఛాయాప్రధానములైన + తరు=వృక్షములయొక్క + షండ = సమాహముచే + మండితాని = అలంకరింపఁబడినట్టియు, అసంభ్రాంత=భయమెందని + వివిధ=పలువిధములగు + మృగ = మృగములయొక్క + యూధాని=గుంపులుగలట్టియు, శ్వాపద-కుల=హింసాత్మకజంతుసంతానమునకు + శరణ్యాని=శరణుఁజొచ్చఁదగినట్టియు, ఏతాని = ఈ,

అంకః]

ప్రతిపదార్థతాత్పర్యసహితమ్.

ప్రకాంత=కాంతియు క్తములై + గంభీరాణి = చొరనలవికానట్టియు, మహా
 రణ్యాని = మహారణ్యములను, మహాభాగః = మహానుభావుడవగునీవు,
 పశ్యతు=దర్శింతువుగాక.

శంబూకః:- శ్లో॥ ఇహ సమదశకుంతాక్రకాంతవానీరముక్త |
 ప్రసవసురభిశీతస్వచ్ఛతోయా వహంతి ॥ ౨

అపి చ; శ్లో॥ దధతి కుహరభాజా మత్ర భల్లూకయానా
 మనురసితగురూణి స్త్రాన మంబూకృతాని;

శిశిరకటుకపాయః స్త్రాయతే సల్లకీనా

మిభదలితవికీర్ణగ్రంథినిష్యందగంధః ॥ ౩

శం:- అర్థ:- ఇహ=ఇచట, సమద=మదముతోఁగూడిన + కకుంత=
 పక్షులచే + అక్రకాంత = అక్రమింపఁబడిన + వానీర = ప్రబృలిచెట్లచే +
 ముక్త=విడువఁబడిన + ప్రసవ=పుష్పములచే + సురభి=పరిమళించుచున్న
 ట్టియు + శీత = చల్లనైనట్టియు + స్వచ్ఛ=నిర్మలములైనట్టి + తోయాః=ఉద
 కములుగలట్టియు, ఫల=పండ్లయొక్క + భర=రాశియొక్క + పరిణామ=
 వ్యాప్తిచే + శ్యామ=నల్లనగు + జంబూ = నేరేడుచెట్లయొక్క + నికుంజ=
 పొదలయందు + స్థలన=పొరలుటచే + ముఖర=ధ్వనించుచున్న + భూరి=అధి
 కములగు + స్తోతసః = ప్రవాహములుగలట్టియు, నిర్ఘరిణ్యః = సెలయేర్పు,
 వహంతి=పారుచున్నవి.

తా॥ రామా! ఈ ప్రదేశంబులఁ జూచితివా? మదించిన పక్షిసంతతు
 లాప్రబృలిచెట్లపై వాలుటవలన వెనువెంటనే తద్వృక్షంబులనుండి రాలిన

పుష్పవితానంబుచే నువాసితంబులై మఱియు శీతలంబులును స్వచ్ఛంబులు
నైచను జలంబులుగల్గి, పరిపక్వదశనొందిన ఫలసంతతిచే మిక్కిలి నల్లపై
వెలుగొందు నేరేడుచెట్లపొదలగుండ ధ్వనిసేయుచుఁ బారుప్రవాహంబు
లతోఁ గూడినపర్వతనదు లవిగో.

అపి + చ = అంతియకాక

అర్థః:- అత్ర = ఇచట, కుహర = గుహలను + భాజాం = పొందిన,
భల్లూక = ఎలుగుబంట్ల + యూనాం = పిల్లలయొక్క, అనురసిత = ప్రతిధ్వను
లచే + గురూణి = గొప్పవైన, అంబూకృతాని = భూత్కారములు (అనగా
నుమ్మివేయునపుడు కల్గిధ్వనులు) స్త్యానం = వృద్ధిని, దధతి = పొందుచున్నవి;
సల్లకీనాం = అందుగుచెట్లయొక్క, శిశిర = చల్లనైనట్టియు + కటు = కారము
గలట్టియు + కషాయః = చేదైనట్టియు, ఇభ = ఏనుఁగులచే + దళిత = చీల్చఁబడి
నట్టియు + విక్రీర్ణ = చెదరిపోయినట్టియు + గ్రంధి = కొమ్మలసంధిభాగముల
సంబంధమైన + నివ్యంద = స్రవించుక్షీరముయొక్క + గంధః = నువాసన,
స్త్యాయతే = అభివృద్ధిచెందుచున్నది.

తా॥ రామా ! ఈతావున గుహలయందు నంబూకృతమొనర్చు పిల్ల
యెలుఁగుల యెలుంగులచేఁ బ్రతిధ్వనులు పిక్కటిలుచున్నవి; వేటొకతావున
గజంబులు సల్లకీవృక్షముల దాసి కొమ్మలవిఱచి చెల్లాచెదరుచేయుటచే కాఘా
సంధులనుండి స్రవించుతిక్తకటుకషాయంబగు క్షీరగంధము వెల్లువొలు
చున్నది.

రామః:- (సబాష్పస్తంభం) భద్ర ! శివా స్తే పంథానః
దేవయానం ప్రతిపద్యస్వ పుణ్యేభ్యః లోకేభ్యః.

రాముడు:- (సబాష్పస్తంభం = కన్నీరునాపుటతోఁ గూడునట్లు)
భద్ర = ఓయీ, లే = నీయొక్క, పంథానః = మార్గములు, శివాః = శుభప్రదం
బులగుఁగాక. పుణ్యేభ్యః = పవిత్రములగు, లోకేభ్యః = లోకములకొఱకై.

(పుణ్యలోకగమనార్థము) దేవయానం = దేవతలచేనంపఁబడిన విమానమును, ప్రతిపద్యస్వ=కై కొనుము (ఎక్కుము)

శంబూకః:-యావత్ పురాణబ్రహ్మవాదిన మగస్త్య మృషి మభివాద్య శాశ్వతం పద మనుప్రవిశామి. (ఇతి నిష్క్రాంతః.)

శంబూకః:- పురాణ=పురాతనుఁడగు + బ్రహ్మ-వాదినం=బ్రహ్మవాదియైన, అగస్త్యం + ఋషిం=అగస్త్యమునిని, అభివాద్య=నమస్కరించి, శాశ్వతం=శాశ్వతమగు, పదం = పదవిని, యావత్ + అనుప్రవిశామి = ఇదిగో చేరెదను. (ఇతి=అని, నిష్క్రాంతః=చనెను)

రామః:-

శ్లో॥ ఏత త్పున ర్వన మహూ కథ మద్య దృష్టం

యస్మి న్నభూమ చిరమేవ పురా వసంతః

ఆరణ్యకాశ్చ గృహీణశ్చ రతా స్వధర్మే

సాంసారికేషు చ సుఖేషు వయం రసజ్ఞాః ॥

౨౨

రాముఁడు:-అర్థ:- యస్మిన్=ఏవనమందు, పురా=మున్ను, చిరం+ఏవ=చాలకాలమువఱకును, వసంతః=నివసించుచున్న, ఆరణ్యకాః+చ=మునివృత్తిగల్గినట్టియు, గృహీణః + చ = గృహస్థులమైనట్టియు, వయం=మేము, స్వధర్మే=స్వధర్మమందు, రతాః = కోర్కెగలవారమై, సాంసారికేషు=సంసారసంబంధమగు, సుఖేషు=సుఖములయందు, రసజ్ఞాః + చ=సారస్యమెరింగినవారము, అభూమ=అయితమో, (తత్ = ఆ) వసం=వనము, ఏతత్=ఇదిగదా ! పునః=మఁగుడ, కథం=ఎఱుక, దృష్టం=చూడఁబడినది.

తా॥ మున్ను మేమేప్రదేశంబుల, ధర్మైకదీక్షితులమును, గృహస్థులమునై చిరకాలము సాంసారికసౌఖ్యరసంబు ననుభవించుచుఁ గాపుర మొనర్చితమో యట్టివనప్రదేశములు మరలఁ గానఁబడినవికదా.

రామః:-శ్లో॥ ఏతే తపవ గిరయో విరువన్మయూరా
స్తాన్యేవ మత్తహరిణాని వనస్థలాని
ఆమంజువంజులలతాని చ తా న్యమూని
నీరంద్రనీలనిచులాని సరిత్తటాని ॥ ౨౩

రాముడు:- ఏతే = ఈ, విరువత్ = ధ్వనిచేయుచున్న + మయూ
రాః = నెమిళ్ళుగల, గిరయః = పర్వతములు, తే + ఏవ = అవియే,
మత్త=మదించిన + హరిణాని = లేళ్ళుగల, వన-స్థలాని = కనప్రదేశములు,
తాని + ఏవ=అవియే; అమూని = ఈ, ఆమంజు = మిక్కిలిరమ్యమగు +
వంజుల-లతాని=వేతసలతలుకల్గినట్టియు, నీరంద్ర=దట్టమైనట్టియు + నీల=
నల్లనై నట్టియు + నిచులాని = గన్నేరుచెట్లుగల్గినట్టియు, సరిత్-తటాని +
చ=నదీతీరములును, తాని + ఏవ=అవియే.

తా॥ కలనాదంబులొనర్చు మయూరంబుల కావాసంబులగు నీపర్వ
తములు, మత్తహరిణ సంఘారయోగ్యంబులగు నీవనస్థలులును, గొన్నిపట్ల
రమ్యములగు వేతసలతలతోఁగూడి, మఱికొన్నిపట్ల నల్లనై క్రిక్కిరిసి మొల
చిన నిచులవృక్షములతోనిండిన సరిత్తటంబులును బూర్వము సే వనవాస
మునర్చువేళనున్నటులనే యున్నవి; మార్పేమియుఁ గానవచ్చుటలేదు.

రామః:-శ్లో॥ మేఘమాలేవ య శ్చాయ మారాదపి విభావ్యతే

గిరిః ప్రస్రవణ స్ఫోయం యత్ర గోదావరీ నదీ ॥

రాముడు:-అర్థ:- యత్ర=ఎచట, (ఏపర్వతసమీపమున) గోదా
వరీ + నదీ=గోదావరీనది, (అస్తి=కలదో) అయం + చ=ఈ యెదుటఁగనఁ
బడు, యః = ఎయ్యది, ఆరాత్ + అపి = సమీపమునం దుండియు, మేఘ
మాలా + ఇవ=మేఘపంక్తివలె, విభావ్యతే=ఊహింపఁబడుచున్నదో, సః +
అయం + గిరిః=ఆ యీపర్వతము, ప్రస్రవణః=ప్రస్రవణనగము.

తా॥ దాపునకు వచ్చినను మహాన్నతశిఖరసంక్రాంతంచౌట మేఘ
మాలకై వడిఁ గానఁబడు నీ పర్వతము ప్రస్రవణమే; అదిగో యచటనే
గోదావరీనదియుఁ బ్రవహించుచున్నది.

రామః :-

శ్లో॥ అస్యై వాసీ న్మహతి శిఖరే గృధ్రరాజస్య వాస
స్తస్యాథస్తా ద్వయనుపి రతా స్తేషు పగ్ణోటజేషు
గోదావర్యాః పయసి వితతశ్యామలానోకహాశ్రీ
రంతఃకూజన్ముఖరశేకునో యత్ర రమ్యో వనాంతః.

రాః-అథః- అస్య = ఈపర్వతముయొక్క, మహతి = గొప్పదగు,
శిఖరే+ఏవ=శిఖరనుండే, గృధ్ర-రాజస్య=జటాయువుయొక్క, వాసః =
నివాసము, అసీత్=ఉండెను; తస్య = ఆ జటాయువుయొక్క వాసస్థానము
నకు, అథస్తాత్ = క్రింద, వయం+అపి = మేముకూడను, తేషు = ఆ,
పగ్ణ-ఉటజేషు=పర్ణశాలలయందు, రతాః=సంచరించుచు, (అస్మ=ఉంటిమి);
యత్ర=ఏప్రదేశములయందు, గోదావర్యాః=గోదావరీనదియొక్క, పయసి=
నీటియందు, వితత=విస్తరింపఁజేయఁబడినట్టియు + శ్యామల=నల్లనై నట్టియు +
అనోకహ=వృక్షములయొక్క + శ్రీః=సంపదగల్గినట్టియు, అంతః=లోపల +
కూజత్=కూయుచు + ముఖర=ధ్వనిచేయుచున్న + శకునాః= పక్షులుగల
ట్టియు, వన-అంతః=వనాంతము, రమ్యః=సౌందర్యము, అసీత్=ఆయె.

తా॥ ఈప్రస్రవణ నగశిఖరాగ్రముననే జటాయువు మున్ను వసించి
యుండువాఁడు; మేమును దత్పర్యతాథోభాగంబుననే పర్ణశాలల సుఖముండి
తిమి; మేమున్నప్రదేశములకు సమీపముననే వనవీధులు, ఒకవంకఁ దమ
పచ్చనికొమ్మల గోదావరీనదియందుఁ బ్రతిబింబింపఁజేసి నయనానందకరం
బులై దనరుచుండె; మఱొకవంకఁ జెట్లుగుబురులఁబక్షిసంతతులు ధ్వనించుచు
శ్రవణానందం బొసంగుచుండె.

రాముః:- అత్రైవ నా పంచవటీ యత్ర చిరనివాసేన వివిధ
విస్రంభాతిప్రసంగసాక్షిణః ప్రదేశాః, ప్రియాయాః ప్రియ
సఖీ వాసస్తీ చ ప్రతివసతి. తత్ కిమిద మాపతిత మద్య
రామహతకస్య. సంప్రతి హి.

శ్లో॥ చిరా ద్వేనారంభీ ప్రసృత ఇవ తీవ్రో విషరసః

కుతశ్చి త్సంవేగా త్ప్రచల ఇవ శల్యస్య శకలః

ప్రణో రూఢగ్రంథిః స్ఫుటిత ఇవ హృన్మర్మణి పునః

పూరాభూత శ్శోకో వికలయతి మాం నూతన ఇవ ॥ ౨౬

రాముడు:- యత్ర = ఎచ్చటి, ప్రదేశాః = స్థానములు, చిర = చాల
కాలము + నివాసేన = కాపురముంటచే, వివిధ = అనేకవిధములగు + విస్రంభ
= స్వచ్ఛందవిలాసములకును + అతిప్రసంగ = బహుసంస్థితులకును + సాక్షిణః
= సాక్షిభూతములు, (ఆసక్త = ఆయెనొ) యత్ర = ఎచట, ప్రియాయాః =
(నా) ప్రియరాలియొక్క, ప్రియ = ప్రేమాస్పదురాలగు + సఖీ = చెలి
యగు, వాసస్తీ + చ = వాసంతియు, ప్రతివసతి = నివసించెడునో, సా =
ఆప్రసిద్ధుడు, పంచవటీ = పంచవటీ, అత్ర + ఏవ = ఇచటనే. తత్ = కాన,
అద్య = ఇపుడు, రామ-హతకస్య = ఈపాపిష్టిరామునకు, కిం + ఇదం +
ఆపతితం = ఏమిసంభవింపనున్నదో? సంప్రతి + హి = ఇపుడన్ననో.

అర్థ:- తీవ్రః = భయంకరమైనదై, చిరాత్ = చాలకాలమునకు, వేగ-
ఆరంభీ = వేగముగనారంభముకలదై, ప్రసృతః = (శరీరమున) వ్యాపించిన,
విష-రసః + ఇవ = విషముయొక్క-రసమువలెను; కుతశ్చిత్ = ఏదియొక్క
పైన, సంవేగాత్ = వేగమువలన, ప్రచలః = కలకలబారిన, శల్యస్య = బాణము
యొక్క, శకలః + ఇవ = తునకవలెను; హృత్ = హృదయముయొక్క +
మర్మణి = మర్మస్థానమునందు, రూఢ = (ఎడగట్టి) పెరిగిన + గ్రంథిః = గడ్డ

గర్భదై, పునః = మగుడ, స్ఫుటితః = భిన్నమైన, వ్రణః + ఇవ = పుండువలెను, పురా-భూతః = వెనుకననుభవింపఁబడిన, శోశః = దుఃఖము, నూతనః + ఇవ = కొత్తదివలె, మాం = నన్ను, వికలయతి = ఎక్కువగాఁ గలఁతఁ బెట్టుచున్నది.

తా॥ చాలకాలముక్రిందట శమించియు, నొకానొకప్పటి కెంతయో వేగముగ దేహమునందంతటను వ్యాపించు తీవ్రవిషరసమువలెను, ఏకాలంబు నశో దేహమున నాటుకొనిపోయి కారణాంతరముచేఁ గలకవారిన బాణశక లంబు చందముగను, హృదయమునందలి మర్మస్థలంబున నణగినట్లుండియు నెడగట్టి మరల గడ్డువారి ప్రభిన్నమగు వ్రణము వడుపునను, బహుకాలము క్రింద ననుభవింపఁబడి మఱపువట్టిన నాదుఃఖ మిప్పుడు మరల నూతనమై నదిగాఁ దోచుచు నన్ను వివశునిగాఁ జేయుచున్నది.

రామః :- తథాపి తాన్ పూర్వసుహృదో భూమిభాగాన్ పశ్యామి. (నిరూప్య) అహో ! అనవస్థితో భూమిసన్నివేశః. తథాహి.

శ్లో॥ పురా యత్ర సోతః పులిన మధునా తత్ర సరితాం

విపర్యాసం యాతో ఘనవిరలభావః క్షీతిరుహః

బహూ ర్ద్ధిష్టం కాలా దపరమివ మన్యే వన మిదం

నివేశ శ్చైలానాం తదిద మితిబుద్ధిం ద్రోధయతి ॥ ౨౭

రాముడు :- తథా + అపి = అయినను, పూర్వ = మున్ను + సుహృదః = పరిచితములైన, తాన్ = ఆ, భూమిభాగాన్ = భూప్రదేశముల, పశ్యామి = చూచెదను; (నిరూప్య = పరికించి) అహో = ఓహో; భూమి = భూమియొక్క + సన్నివేశః = ఉనికి, అనవస్థితః = మార్పుచెందినది; తథా + హి = అటులే కదా.

అర్థః:- యత్ర=అచట, పురా=మున్న, సరితాం=నదులయొక్క, సోతః=ప్రవాహము, (ఆసీత్=ఉండెనో) తత్ర=అచట, అథునా=ఇపుడు, పులినం=ఇసుకతిన్నె, (దృశ్యతే=కానబడుచున్నది.) క్షీతి రుహం=వృక్షములయొక్క, ఘన-విరళభావః=క్రిక్కిరియుట పలచబడుటయు, విపర్యాసం=వ్యత్యాసమును, యాతః=పొందినది; బహోః-కాలాత్=చాలకాలమైనపిదప, దృష్టం=చూడబడిన, ఇదం + వనం=ఈవనమును, అపరం + ఇవ = వేరైనదానినిగా, మన్యే=తలచుచున్నాను; (కింతు=అయిన) శైలానాం=పర్వతములయొక్క, నివేశః=ఉనికి, ఇదం=ఈవనము, తత్=అని (నేను మున్ను చూచినది) ఇతి=అని, బుద్ధిం=బుద్ధిని, దృఢయతి=రూఢిచేయుచున్నది.

తా॥ పూర్వము మే మిందువశించువేళ నీ నదులయం దేస్థానముల జలము ప్రవహించుచుండెనో యిపు డాస్థానముల నిసుక తిన్నెలు కాన వచ్చుచున్నవి; తొంటిసాంద్రవృక్షస్థానంబు లిపుడు విరళంబులుగను, నాటి విరలవృక్షప్రదేశంబు లిపుడు సాంద్రంబులుగను గానబడుచున్నవి; చాల కాలమైనవెనుకఁ జూచుటచే నీవనమంతయుఁ బెక్కుమార్పులఁజెంది, యింతకుమున్ను జూచితినా లేదాయనుశంకను గల్గించుచున్నను, నిశ్చలములగు పర్వతములచేఁ బూర్వము నేఁజూచినవన మిదియేయని రూఢియగుచున్నది.

రామః:- హస్త ! పరిహారంతమపి మా మితః పంచవటీ స్నేహో బలా దాకర్షతీవ (సకరుణం)

శ్లో॥ యస్యాం తే దివసాస్తయా సహ మయా నీతాః పునః
యత్సంబంధికథాభిరేవ సతతం దీర్ఘాభిరస్థీయత [స్వే గృహే
ఏకః సంప్రతి నాశితప్రియతమ స్తా మద్య రామః కథం
పాపః పంచవటీం విలోకయతు వా గచ్ఛత్వసంభావ్య వా॥

రాముడు:- హంత=అయ్యో ! పరిహారంతం + అపి = వదలిపోవుచున్నను, పంచవటీ-స్నేహః=పంచవటియందలి స్నేహము, మాం=నన్ను, ఇతః = ఈవైపునకు, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆకర్షతి + ఇవ=ఆకర్షించుచున్నటులున్నది (సకరుణం=దైన్యము గల్గినట్లు.)

అర్థ:- తయా + సహ=ఆసీతతోఁగూడి, మయా=నాచే, యస్యాం=ఏపంచవటియందు, తే=ఆ, దివసాః=రోజులు, నీతాః = జరుపఁబడినవో; పునః=తిరిగి, స్వే=స్వకీయమగు, గృహే=ఇంటియందు, దీర్ఘాభిః=దీర్ఘములైన, యత్=ఏపంచవటికి + సంబంధి = సంబంధించిన + కథాభిః + ఏవ=కథలచేతనే, సతతం=ఎల్లపుడు, అస్థీయత=గడుపఁబడినదియో, తాం=ఆ, పంచవటీం = పంచవటిని, సంప్రతి = ఇపుడు, నాశిత = పోఁగొట్టుకొనఁబడిన + ప్రియతమః=ప్రేమనిగలవాఁడుగనుకనే, పాపః = పాపియగు, రామః = రాముఁడు (నేను) కథం = ఎట్లు, అద్య = ఇపుడు, ఏకః=ఒంటరిగనే, విలోకయతు + వా=చూడవలసినదా; అథవా=కానిచో, అసంభావ్య=సన్మానింపకయే, గచ్ఛతు + వా=వెళ్ళవలయునా.

తా॥ మున్ను బహుకాలము మత్ప్రేయసీ సహితుడనైన నీపంచవటియందుఁ గాపురమొనర్చి రోజులఁగడపితి; అంతియకాక వనవాసానంతరము గృహంబునకు మరలి దివ్యప్రాసాదంబుల సుఖముండు వేళలయందు నైత మేతత్పంచవటీకథాగోష్ఠియందే సభార్యుడనై కాలక్షేపమొనర్చుచు బ్రహ్మానందమొందుచుంటి; ఇపుడు నవ్తభార్యుడనై, సమస్తవిధములచేఁ బరమపాపినగు నే నేకాకినై యీపంచవటినిఁ బ్రవేశించుట యుక్తమా లేక దీనిమాటయే తలపెట్టుక పోవుట యుక్తమా.

(పృవిశ్య) శంబూకః:- జయతు జయతు దేవః. దేవ !

భగవా నగస్త్యః మత్తః శ్చుతభవత్సన్నిధాన స్త్వా మాహ-

పరికల్పితవిమానావతరణమంగలా ప్రతీక్షతే వత్సలా లోపా
ముద్రా, సర్వే చ మహర్షయః; తదేహి సంభావయాస్మాక్.
అథ ప్రజవినా పుష్పకేన స్వదేశ ముపగమ్య అశ్వమేధాయ
సజ్జో భవిష్యసి-ఇతి.

(ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి) శంబూకుడు:- దేవః=ప్రభువులవారు,
జయతు + జయతు=జయించుగాక; జయించుగాక; భగవాన్=పూజ్యు
డగు, అగస్త్యః=అగస్త్యముని, మత్తః=నావలన, కుత = వినబడిన +
భవత్=తమయొక్క + సన్నిధానః=సాన్నిధ్యముకలవాడై, త్వాం=తమరిని
గూర్చి, పరికల్పిత = సిద్ధమొనర్పబడిన + విమాన = విమానమునుండి + అవ
తరణ = దిగుటకొఱకు + మంగలా = మంగళద్రవ్యములు గలదగుచు,
వత్సలా=వాత్సల్యము క్తయగు, లోపాముద్రా = (అగస్త్యభార్యయగు)
లోపాముద్ర, ప్రతీక్షతే = ఎదురుచూచుచున్నది; సర్వే + ఋషయః +
చ=అందఱు మునులును, నిరీక్షస్తే=ఎదురుచూచుచున్నవారు. తత్=అందు
వలన, ఏహి=రమ్ము, అస్మాక్ = మమ్ముల, సంభావయ = ఆదరింపుము.
అథ=అటువై, ప్రజవినా=మిక్కిలి వేగముగల, పుష్పకేన=పుష్పక విమాన
ముచే, స్వ-దేశం = స్వదేశమునుగూర్చి, ఉపగమ్య = సమీపించి, అశ్వ
మేధాయ=అశ్వమేధయాగముకొఱకు, సజ్జః=సిద్ధమైనవాడవు, భవిష్యసి=
కాగలవు, ఇతి=అని, ఆహ=పల్కెను.

రామః:- యథాజ్ఞాపయతి భగవాన్.

రాముడు:- భగవాన్ = పూజ్యుడగు నగస్త్యుడు, యథా +
అజ్ఞాపయతి=అజ్ఞాపించినటులనే (కరిష్యామి=చేసెదను.)

శంబూకః :- ఇతస్తర్హి దేవః ప్రవర్తయతు పుష్పకం.

శం:- తర్హి=అటులైన, దేవః = దేవరవారు, పుష్పకం = పుష్పక
విమానమును, ఇతః=ఈవై పునకు, ప్రవర్తయతు=మరలింతురుగాత.

రామః :- భగవతి పంచవటీ ' గురుజనోపరోధాత్ తుణం
క్షమ్యతా మతిక్రమో రామస్య.

రామః :- భగవతి = పూజ్యురాలా ! పంచవటీ = పంచవటీ ! గురు-
జన = గురుజనముయొక్క + ఉపరోధాత్ = నిర్బంధమువలన, తుణం =
ఒక్క తుణకాలము, రామస్య = రామునియొక్క, అతిక్రమః = అతిక్రమించి
పోవుట, (నేను నిన్ను దర్శింపక యతిక్రమించి పోవుచున్నాడఁ గాన)
క్షమ్యతాం = తుమింపఁబడుఁగాక.

శంబూకః :- దేవ పశ్య పశ్య -

శ్లో॥ గుంజత్కుంజకుటీరకౌశికఘటాఘుక్కారవత్క్రిచక

స్తంబాడంబరమూకమాకులికులః క్రౌంచాభిధోఽయం గిరిః

ఏతస్మిన్ప్రచలాకినాం ప్రచలతా ముద్వేజితాః కూజితై

రుద్వేల్లంతి పురాణరోహితరుస్కంధేషు కుంభీనసాః॥ ౨౯

శం:- దేవ = స్వామి ! పశ్య + పశ్య = చూడుఁడు; చూడుఁడు.

అర్థ:- ఆయం = ఈ యెదుటఁ గానఁబడునది, గుంజత్ = ధ్వని
చేయుచున్న + కుంజ-కుటీర = లతాగృహంబులందలి + కౌశిక-ఘటా = గుడ్డ
నూబల సమూహములయొక్క + ఘుక్కారవత్ = 'ఘుత్' అను ధ్వనితోఁ
నూడిన + కీచక-స్తంబ = వెదురు మొదళ్ళయొక్క + ఆడంబర = గడబిడ
ధ్వనిచే + మూక = మూగయైన (అణగిపోయిన) మాకులి = కాకములయొక్క +
కులః = సమూహము కల్గినట్టి, క్రౌంచ-అభిధః = క్రౌంచమను పేరుగల,
గిరిః = పర్వతము; ఏతస్మిన్ = ఈ పర్వతమందు, ప్రచలతాం = చెలరేగు
చున్న, ప్రచలాకినాం = నెమిళ్ళయొక్క, కూజితైః = కేకలచే, ఉద్వేజితాః =
భయవెట్టఁబడిన, కుంభీనసాః = కొండచిలువలు, పురాణ = ప్రాతవి
యగు, రోహితరు = మంచిగంధపు చెట్లయొక్క + స్కంధేషు = బోదెల
యందు, ఉద్వేల్లంతి = వ్రేలాడుచున్నవి.

తా॥ రామా ! ఆ కానవచ్చునదియే క్రాంచపర్వతము; అందలి లతా
గృహంబుల నిర్భయంబుగ వసించు ఘూకములరొదతోఁగూడిన కీచకస్వనంబు
పెల్లమిరి, తండ్రి పతండములై కాకంబులొక వెట్టునఁ గూయుచున్నను దన్నా
దంబు నణచివేయుచున్నది; బృందబృందంబులై స్వేచ్ఛాసంచారమొనర్చు
నెమిళ్ళ కేకలకుఁ జాలఁకువడి, అజగ్రంబులు పొతవియగు మంచిగంధపుఁ
జెట్ల మొదళ్ళ వ్రేలుచున్నవి.

అపి చ.

అపి + చ = మఱియు.

శ్లో॥ ఏతే తే కుహరేషు గద్గదనదద్గోదావరీవారయో
మేఘాలంబితమాలినీలశిఖరాః క్షోణీభృతో దాక్షిణాః
అన్యోన్యప్రతిఘాతసంకులచలత్కల్లోలకోలాహలై
రుత్తాలాస్త ఇమే గభీరపయసః పుణ్యాస్సరిత్సంగమాః॥

(ఇతి నిష్కాంతా స్సర్వే.)

ఏతే = ఈ యెదుటఁ గనఁబడునవి, తే = ఆ, కుహరేషు = గుహలయందు,
గద్గద = గద్గదస్వరముతో (అవ్యక్తమధురధ్వనితో) + నదత్ = ధ్వని
చేయుచున్న + గోదావరీ = గోదావరీనదియొక్క + వారయః = నీరు
గలవియు, మేఘు = మేఘములచేత + ఆలంబిత = క్రమ్ముకొనఁబడిన
+ మాలి = శిరోభాగములచే + నీల = నల్లనగు + శిఖరాః = శిఖ
రములు గల్గినట్టియు, దాక్షిణాః = దక్షిణదిక్కునకు వ్యాపించిన,
క్షోణీభృతః = పర్వతములు, (కిం + చ = మఱియు) ఇమే = ఈ యెదుటఁ
గనఁబడునవి, తే = ఆ, గభీర = లోతైన + పయసః = ఉదకము గల్గినట్టియు,
అన్యోన్య = ఒండొంటితో + ప్రతిఘాత = సంఘర్షణచే + సంకుల = కలసి

పోవునట్లుగా + చలత్ = సంచలించుచున్న + కల్లోల = తరంగములయొక్క +
 కోలాహలైః = కోలాహలధ్వనులతో, ఉత్తాలాః = ఎక్కువైనట్టియు,
 పుణ్యాః = పవిత్రములైనట్టియు, సరిత్ - సంగమాః = నదీసంగమములు.

తా॥ రామా ! అవ్యక్తమధురధ్వనిచేయుచు గోదావరీనదీజలంబులు
 ధమ గుహలలోనికిఁ బార, మేఘమాలావృతశిఖరంబు లౌటచే మిక్కిలి నల్లగఁ
 గానవచ్చు దక్షిణభూధరంబు లాకానవచ్చునవేమఱియు, నన్యోన్యసంఘర్ష
 ణంబుల నేకమై సంచలించువేళ నధికకోలాహలధ్వను లొనర్చుచుఁ బవి
 త్రోదకంబులచేఁ దనరారు నదీసంగమంబు లయ్యవియే; కనుగొంటివా ?

(ఇతి=ఇట్లు, సర్వే=అందఱు, నిష్క్రింతాః=చనిరి.)

తృ తీ యో ౭ ౦ కః

మూఁ డ వ య ౦ క ము.

(తతః ప్రవిశతి నదీద్వయం)

(తతః=పిదప, నదీ -ద్వయం = నదులయొక్క జంట, ప్రవిశతి = ప్రవేశించుచున్నది)

వీకా:- సఖి ! మురళే ! కిమసి సంభ్రాంతేవ.

ఒకతే:- సఖి=చెలీ, మురళే=మురళా, సంభ్రాంతా + ఇవ + కిం + అసి=చాలా దొందరపడుదానివలె గానవచ్చుచున్నా వేమి ?

మురళా:- సఖి ! తమసే ! ప్రేషితాస్మి భగవతో ౭ గస్త్యస్త్య పత్నీ లోపాముద్రయా సరిద్వరాం గోదావరీ మభిధాతుం. “జానాస్యేవ ఖిలు వధూపరిత్యాగాత్ప్రభృతి.

శ్లో॥ అనిర్భిన్నో గభీరత్వా దంతర్గూఢఘనవ్యధః

పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః॥

మురళ:- సఖి=చెలీ, తమసే = తమసా, భగవతః = పూజ్యుడగు, గస్త్యస్త్య = అగస్త్యమునియొక్క, పత్నీ = భార్యయగు, లోపాముద్రయా = లోపాముద్రచే, సరిత్-వరాం = నదులలో శ్రేష్ఠురాలగు, గోదావరీం = గోదావరిని గూర్చి, (ఈ చెప్పబోవు సంగతి) అభిధాతుం=నుడువుటకు, ప్రేషితా+అస్మి=పంపబడినదాననైతి; (ఓ గోదా

సరీ! నీవు) వధూ = కోడలగు సీతయొక్క + పరిత్యాగాత్ + ప్రభృతి = విడిచిననాటనుండియు, (జరిగినసంగతి) జానాసి + ఏవ + ఖలు = ఎఱిగియే యున్నావుగదా.

అర్థః:- గభీరత్వాత్ = గంభీరుడగుటవలన, అనిర్భిన్నః = (హృదయముబద్ధులుచేసికొని) బయల్పెడలనట్టియు, (కాని) అస్తః = లోపల + గూఢః = పాదుకొనిపోయిన + ఘనః = గొప్పదగు + వ్యధః = వేదనకల్గినట్టియు, రాచుస్య = రామచంద్రునియొక్క, కరుణః + రసః = ప్రియః నవియోగమువలనఁ గలిగిన దుఃఖాతిశయవికారముచే జాలిగొల్పురసము, పుట = (మాతిబిగించిన) పాత్రయింపలి + పాక = వంటకముతో + ప్రతీకాశః = సమానమైనది.

తా॥ రామచంద్రుడు గంభీరుడగుటచే బ్రయజనవియోగము వలనఁ దనకుఁగలిగిన యపరిమితమనోవేదనను బయటికిఁ దెలియఁబడకుండఁ దనయందుననే నిలుపుకొని పుటముపెట్టినపాత్రములోని పదార్థ మెట్లు తుక తుక కుమిలిపోవుచుండునో యారీతిగాఁ దనహృదయము కుమిలిపోవుచుండ మిక్కిలి పరితపించుచున్నాడు.

మొరళా:- తేన చ తథావిధేష్టజనకష్టవినిపాతజన్మనా ప్రకృష్ట గర్భదేన దీర్ఘ శోకసంతాపేన సంప్రతి పరిక్షీణో రామభద్రః త మవలోక్య కంపితమివ కుసుమసమబంధనం మే హృదయం. అథునా చ రామభద్రేణ ప్రతినివర్తమానేన నియతమేవ పంచవటీవనే వధూసహనివాసవిస్రంభసాక్షిణః ప్రదేశా ద్రష్టవ్యాః. తత్ర చ నిస్సర్గభీరస్యా ప్యేవంవిధాయా మవస్థాయా మతిగంభీరాభోగశోకక్షోభసంవేగాత్ పదే పదే మహా ప్రమాదాని శోకస్థానాని శంకసీయాని. తద్భగవతి! గోదా సరీ! త్వయా తత్రభవత్యా సావధానయా భవితవ్యం.

అర్థః- తేన + చ=అందుచేతనే, తథావిధ = ఆవిధమగు + ఇష్ట -
జన=ఇష్టమైనజనముయొక్క + కష్ట=కష్టములయందు + వినిపాత = పడఁ
ద్రోయుటవలన + జన్మనా=సంభవించినట్టియు, ప్రకృప్త = అధికమగు +
గద్గదేన=గద్గదికకలట్టియు, దీగ్ఘ=గొప్పదియగు + శోక = శోకమువలని +
సంతాపేన=వ్యధచే, సంప్రతి=ఇపుడు, రామభద్రః = రామభద్రుఁడు, పరి
క్షీణః=చాలగృశించియున్నాఁడు; తం=(అట్టి) వానిని, అవలోక్య=చూచి,
మనుమ=పుష్పముతో + సమ=సమానమైన + బంధనం=పట్టుగల్గిన, మే =
నాయొక్క, హృదయం = మనస్సు, కంపితం + ఇవ = చలించినదివలె
(ఆయెను) అఘనా + చ = ఇపుడన్ననో, ప్రతినివర్తమానేన = (శంబూక
వధ నొనర్చి) మరలిపోవుచున్న, రామభద్రేణ=రామభద్రునిచే, నియతం +
ఏవ=విధిగానే, పంచవటీ-వనే=పంచవటీకాననమున, వధూ = (మున్న
రణ్యవాసమొనర్పవచ్చినవేళ) భార్యతో + సహ-నివాస=కూడికాపురము
చేయుటయందు + విసంభ=స్వచ్ఛందవిహారవిషయముల + సాక్షిణః=సాక్షి
భూతములైయున్న, ప్రదేశాః = స్థానములు, ద్రష్టవ్యాః = చూడఁబడవలసి
యున్నవి; తత్ర + చ=అచ్చటనున్న, నిసర్గ=స్వభావముచే + ధీరస్య + అపి=
ధైర్యముగల్గినవాడైనను, రామభద్రస్య=రామభద్రునకు, ఏవం-విధాయాం=
ఈవిధమగు, అవస్థాయాం = అవస్థయందు, అతి-గంభీర = మిక్కిలిగంభీ
రమగు + ఆభోగ = నిమిపుగల + శోక = దుఃఖమువలని + తోభ = సంతో
భముయొక్క + సంవేగాత్ = గొప్పవేగమువలన, పదే + పదే = అడుగడు
గున, మహా-ప్రమాదాని=గొప్పప్రమాదములుగల, శోక-స్థానాని=శోకము
గూర్చుతావులు, శంకనీయాని=అనుమానింపఁదగియున్నవి. తత్=దానఁజేసి,
భగవతి=మహానుభావురాలా ! గోదావరి = గోదావరి ! తత్రభవత్యా +
త్వయా=పూజ్యురాలవగునీవు, సావధానయా + భవితవ్యం = జాగరూకు
రాలవైయుండవలసియున్నది.

శ్లో॥ వీచీవాతైః శీకరక్షోదశీతై

రాకర్షద్భిః పద్మకింజల్కగంధాన్

మోహే మోహే రామభద్రస్య జీవం

స్వైరం స్వైరం ప్రేరితై స్తర్పయేతి ॥

౨

అర్థః:- మోహే + మోహే = మూర్ఛజేందినపుడెల్ల, శీకర = నీటి బిందువులయొక్క + షోద = నూత్నాంశములచే + శీతైః = చల్లనైనట్టియు, పద్మ-కింజల్క = కమలకేసరములయొక్క + గంధాన్ = సువాసనలను, రాకర్షద్భిః = కూడలాగికొనివచ్చునట్టియు, స్వైరం + స్వైరం = యథేష్టముగా, ప్రేరితైః = ప్రేరేపింపఁబడిన, వీచీ = తరంగములయొక్క + వాతైః = వాయువులచే, రామభద్రస్య = రామభద్రునియొక్క, జీవం = జీవమును, తర్పయ = హాయి నొందఁజేయుమా (అను సంగతి నుడువుటకై, ఓగోదావరీ నీచెంతకు నే నంపఁబడితిని.)

తా॥ ఓగోదావరీ ! నీటి తుంపురులచే జల్లనై, పద్మకేసరపరాగముచే బరిమళించుచుండు నీతరంగవాతపోతములచే రామచంద్రుడు మూర్ఛజేందినపుడెల్ల నేమరక వలసినటుల వీచుచు నాయనప్రాణములకు హాయి గలిగించుచుండవలసినది సుమా !

తమసా:- ఉచితమేవ దాక్షిణ్యం స్నేహస్య. సంజీవనోపాయస్తు మాళిక ఏవ రామభద్రస్య సంనిహితః.

తమస:- దాక్షిణ్యం = (ఈ) ఉదారభావము, స్నేహస్య = (రామునియెడల నామెకుఁగల) స్నేహమునకు, ఉచితం + ఏవ = తగియే యున్నది. రామభద్రస్య = రామభద్రునియొక్క, మాళికః = మూలాధారమగు, సంజీవన-ఉపాయః + తు = ఉజ్జీవనోపాయ మనిననో, సంనిహితః + ఏవ = సమీపమున వర్తించునదియై యగుచున్నది.

మురలా:— కథ మివ ?

మురల:— కథం + ఇవ = అదెట్లు ?

తమసా:— శూయతాం. పురా కిల వాల్మీకితపోవనోప
కంఠాత్ పరిత్యజ్య గతే లక్ష్మణే సీతాదేవి ప్రాప్తప్రసవ
వేదన మాత్మానం అతిదుఃఖసంవేగాత్ గంగాప్రవాహే నిక్షి
ప్తవతీ. తదైవ తత్ర దారకద్వయం ప్రసూతా. భగవతీభ్యాం
పృథ్వీభాగీరథీభ్యా మభ్యుపపన్నా రసాతలం చ సీతా. స్తన్య
త్యాగాత్ పరేణ చ తద్దారకద్వయం తస్యాః ప్రాచేతసస్య
మహార్షే గంగాదేవి స్వయ మర్చితవతీ.

తమసా:— శూయతాం = వినబడుఁగాక (వినమా) పురా = పూర్వ
ము, పరిత్యజ్య = (సీతను) వదిలి, లక్ష్మణే = లక్ష్మణుఁడు, వాల్మీకి =
వాల్మీకియొక్క + తపో-వన = తపోవనముయొక్క + ఉపకంఠాత్ = సమీప
మునుండి, గతే = (స్వనగరంబునకు) చనఁగా, సీతాదేవి = సీతాదేవి,
ప్రాప్త = తటస్థించిన + ప్రసవ-వేదనం = ప్రసవభాధగల, ఆత్మానం =
తనను, అతి-దుఃఖ = గొప్పదుఃఖముయొక్క + సంవేగాత్ = దారుణత్వ
మువలన, గంగా-ప్రవాహే = గంగాప్రవాహముందు, నిక్షిప్తవతీ =
పడఁద్రోసికొనెను. తదా + ఏవ = అప్పుడే, తత్ర = అచట, దారక -
ద్వయం = పిల్లలయొక్క-జంటను (ఇరువురు పిల్లలను) ప్రసూతా =
కనియెను. భగవతీభ్యాం = పూజ్యురండ్రులు, పృథ్వీ-భాగీరథీభ్యాం =
భూదేవిచేతను గంగాదేవిచేతను, అభ్యుపపన్నా = అనుగ్రహింపఁబడినదై,
రసాతలం = పాతాలమునుగూర్చి, సీతా + చ = కొనిపోఁబడినదికూడ;
తస్యాః = ఆసీతాదేవియొక్క, తత్ = ఆ, దారక-ద్వయం + చ = శిశువుల
జంటయు, స్తన్య = పాలయొక్క + త్యాగాత్ = విడుచుటకంటె, పరేణ =

లోడనే (చనుబాలఁద్రావుటమానిన వెంటనే) ప్రాచేతసస్య+మహాష్టేః
=వాల్మీకి మహర్షికి, గంగాదేవీ=గంగాదేవి, స్వయం=తానే, అర్పితవతి=
సమర్పించినది.

మూరళాః— (సవిస్మయం)

శ్లో॥ ఈదృశానాం విపాకోఽపి జాయతే పరమాద్భుతః
యతోఽపకరణీభావ మాయా త్యేవంవిధో జనః ॥ 3

మూరళః— సవిస్మయం=ఆశ్చర్యముతోఁగూడునటుల.

అర్థః— ఈదృశానాం=ఇట్టివారియొక్క (సీతమున్నగు నప్రాకృత
వ్యక్తివిశేషములయొక్క) విపాకః+అపి=ద్వంద్వకూడ, పరమ—అద్భుతః=
మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరమైనది, జాయతే=అగుచున్నది; యతో=ఏద్వంద్వనొందు
సందర్భమున, ఏవం—విధః=ఈవిధమగు (గంగ, వసుంధరమున్నగు) జనః=
జనము, ఉపకరణీభావం=ఉపకారకత్వమును, ఆయాతి=పోందుచున్నదో.

తా॥ ఔరార ? ఏమివంత; గంగావసుంధరలంతవారలే సరియగు
కష్టకాలమునకుఁ దమకైతామె వచ్చి భాగీరథీజలఁబులఁగూలిన సీతకు
భృత్యానుభృత్యలై నేవ లొసంగిరి; ఇంతకు యోజించినచో సీతాదేవి
మున్నగునలౌకికవ్యక్తివిశేషంబులకుఁ జేకూరినకష్టపరంపరలను నత్యాశ్చర్య
కరంబులై కానవచ్చుచుండు.

తమసాః— ఇదానీం తు శంబూకవృత్తాంతే నానేన సం
భావితజనస్థానాగమనం రామభద్రం సరయూముఖా దుప
శ్రుత్య భగవతీ భాగీరథీ యదేవ భగవత్యా లోపాముద్రాయా
స్నేహ దాశంకితం తదే వాశంక్య సీతాసమేతా కేనచిదివ
కృహచారవ్యపదేశేన గోదావరీం విహాకయితు మాగతా.

తమసః- ఇదానీం+తు=ఇపుడన్ననో, సరయా = సరయానది
యొక్క + ముఖాత్ = ముఖమునుండి, అనేన=ఈ, శంబూక-వృత్తాంతేన=
శంబూకునివృత్తాంతముచే, సంభావిత = బాగుగనూహచేయఁబడిన +
జనస్థాన=జనస్థానమునుగూర్చి + ఆగమనం = రాకగల, రామభద్రం =
రామభద్రుని, ఉపశ్రుత్య = విని, (“ ఈశంబూకవృత్తాంతమునఁ
జేసి, జనస్థానంబునకు రాముఁడు వచ్చుట నిశ్చయము ” అనుసంగతిని
సరయానది చెప్పుటవలన విని) భగవతీ = పూజ్యురాలగు, భాగీరథీ =
గంగాదేవి, యత్ + ఏవ = ఏదై తే, భగవత్యా = పూజ్యురాలగు, లోపా
ముద్రయా=లోపాముద్రచే, స్నేహాత్=అనురాగమువలన, ఆశంకితం=శంక
చేయఁబడినదో, తత్ + ఏవ=ఆవిషయమునే, ఆశంక్య=శంకచేసి, కేనచిత్
= ఏదోయొక, గృహ-ఆచార = కులక్రియయొక్క + వ్యపదేశేన+ఇవ =
విషచేతనోయన, సీతా-సమేతా=సీతతోఁగూడినదై, గోదావరీం = గోదా
వరీం=గోదావరిని, విలోకయితుం=చూచుటకు, ఆగతా=వచ్చినది.

మురలా:- సువిచింతితం భగవత్యా. “ రాజధానీస్థితస్య
ఖలు తై స్తై ర్జగతా మాభ్యుదయికైః కార్యై ర్వాప్యతస్య
రామభద్రస్య నియతా శ్చిత్తవిక్షేపాః. అవ్యగ్రస్య పున
రస్య శోకమాత్రద్వితీయస్య పంచవటీప్రవేశో మహా ననర్థః
ఇతి. తత్కథ మిదానీం సీతాదేవ్యా రామభద్రః ఆశ్వాస
నీయః స్యాత్ ?

మురల:- “ రాజధానీ=రాజధానియందు + స్థితస్య=ఉన్నట్టియు,
జగతాం=లోకములకు, ఆభ్యుదయికైః=శుభముకల్గించెడి, తైః+తైః=
ఆయా, కార్యైః = కార్యములచే, వ్యాప్యతస్య = తగులొందినట్టియు,
రామభద్రస్య=రామభద్రునియొక్క, చిత్త-విక్షేపాః=మనోవ్యాకులతలు,

నియతః + ఖలు = నియంత్రితములై నవగుచునే యున్నవి. పునః = మఱుడ
(ఇపుడన్ననో) ఆవ్యగ్రస్య = విషయాంతరములయం దాసక్తుఁడు
కానట్టియు, శోక - మాత్ర-ద్వితీయస్య = ఒక్కశోకమేతోడుగాఁగల్గి
నట్టియు, అస్య = ఈరామునికి, పంచవటీ - ప్రజేశః = పంచవటియందుఁ
బ్రజేశించుట, మహాః = గొప్ప + అనన్ధః = చేటు " ఇతి = అని (అనుసంగతి)
భగవత్యా = పూజ్యురాలగు, భాగీరథీచే, సు-విచింతితం = బాగుగయోజిం
పఁబడినది. తత్ = అందువలన, రామభద్రః = రామభద్రుఁడు, సీతాదేవ్యా =
సీతాదేవిచే, ఆశ్వాసనీయః = ఊఁబడింపఁదగినవాఁడు; కథం + స్యాత్ =
ఎట్లుగును ?

తమసాః - ఉక్త మత్ర భగవత్యా భాగీరథీదేవ్యా - "వత్సే
దేవయజనసంభవే! సీతే! అద్య ఖలు ఆయుష్మతోః కుశల
వయో ద్వాదశస్య సంవత్సరస్య సంఖ్యామంగళగ్రాధి రభి
బధ్యతే. తదాత్మనః పురాణశ్వశురం ఏతావతో మానవస్య
రాజర్షి వంశస్య ప్రసవితారం సవితారం అపహతపాష్మానం
దేవం స్వహస్తాపచితైః పుష్పై రుపలిష్ఠస్వ. న చ త్వా మవ
సీష్ఠ్యచారిణీం అస్మత్ప్రభావాత్ వనదేవతా అపి ద్రక్ష్యంతి;
కింపున ర్మర్యాః " ఇతి. అహం చ ఆజ్ఞాపితా - "తమసే
త్వయి ప్రకృష్టప్రేమైవ వధూ ర్వత్సా జానకీ. అత స్వమే
వాస్యాః ప్రత్యస్తరీభవ " ఇతి. సాహ మధునా యథాదిష్ట
మనుతిష్ఠామి.

తమసః - అత్ర = ఈవిషయమునందు, భగవత్యా = పూజ్యురాలగు,
భాగీరథీదేవ్యా = గంగాదేవిచే, "వత్సే = బిడ్డా! దేవ = దేవతల

యొక్క + యజన=యజ్ఞ భూమినుండి + సంభవే=పుట్టినదానా, సీతే=సీతా,
 అద్య + ఖలు=నేడేగదా, ఆయుష్మతోః=చిరంజీవులగు, కుశలవయోః=
 కుశలవులకు, ద్వాదశస్య=పండ్రెండవదియగు, జన్మ-వత్సరస్య=పుట్టినయేటి
 యొక్క, సంఖ్యా-మంగళ-గ్రంథిః = సంఖ్యాపూర్తిహేతుకమైన శుభ
 నూత్రబంధనము, అభివర్తతే = కావింపబడనున్నది. తత్ = అందువలన,
 ఆత్మనః=నీకు, పురాణ=మొట్టమొదటి + శ్వశురం = మామగారైనట్టియు,
 ఏతావతః=ఇప్పటివఱకుగడచనిన, మానవస్య=మనుసంబంధమగు, రాజర్షి-
 వంశస్య=రాజర్షి వంశముయొక్క, ప్రసవితారం=కన్నవాడైనట్టియు, ఆప
 హత=వినాశ మొనర్పబడిన + సాహ్మానం=పాపములుగలట్టియు, దేవం =
 భగవానుడగు, సవితారం=నూర్యని, స్వ-హస్త=స్వహస్తములచే + ఆప
 చితైః=కోయబడిన, పుష్పైః = పువ్వులచే, ఉపతిష్ఠస్య = పూజింపుమా.
 అవనీ=పుడమియొక్క + పృష్ఠ = పైభాగమున + చారిణీం = సంచరించెడి,
 త్వాం=నిన్ను, అస్మత్=మామొక్క + ప్రభావాత్=ప్రభావమువలన, వన-
 దేవతాః + అపి=వనదేవతలుకూడ, న + చ + ద్రిక్ష్యంతి = చూడనేలేరు,
 మర్త్యాః=మనుజులు, (ద్రత్యంతి + ఇతి=చూచెదరనువిషయమున) కిం +
 పునః=ఏమిచెప్పవలెను? ". ఇతి=అని, ఉక్తం = చెప్పబడినది. అహం +
 చ=నేనుగూడ, " తమసే=తమసా ! వధూః = (నా) కోడలైనట్టియు,
 వత్స=కుఱ్ఱుదియైనట్టియు, సీతా=సీత, త్వయి=నీయందు, ప్రకృష్ట-ప్రేమా +
 ఏవ=అధికానురాగముగలదే. అతః=ఇందువలన, త్వం + ఏవ=నీవే, అస్యాః=
 ఈమెకు, ప్రత్యంతరీభవ = అనుచరురాలవుకమ్ము. ఇతి=అని, ఆఙ్గాపితా=
 ఆఙ్గాపింపబడితిని. సా + అహం = అట్టినేను, అఘనా = ఇపుడు, యథా
 దిష్టం=ఆఙ్గాపింపబడినప్రకారముగా, అనుతిష్ఠామి=నడచుకొనుచున్నాను.

మురళిః:- అహమ ప్యముం వృత్తాంతం భగవత్త్యై లోపా
 ముద్రాయై నివేదయామి. రామభద్రోఽపి ఆగత ఏవ ఇతి
 తర్కయామి.

ముగలః— అహం + అపి = నేనుగూడను, అయం = ఈ, వృత్తాంతం = వార్తను, భగవత్యై = పూజ్యురాలగు, లోపాముద్రాయై = లోపాముద్ర కొఱకు, నివేదయామి = ఎఱుకపఱచెదను. రామభద్రః + అపి = రామభద్రుఁ డును, ఆగతః + ఏవ + ఇతి = వచ్చియేయున్నాడని, తర్కయామి = అనుకొనెద.

తమసాః— త దియం గోదావరీహ్రదా నిష్క్రమ్య—

శ్లో॥ పరిపాండుదుర్బలకపోలసుందరం

దధతీ విలోలకబరీక మాననం

కరుణస్య మూర్తిరివ వా శరీరిణీ

విరహవ్యధేన వన మేతి జానకీ ॥

౪

తమసః— తత్ = దానఁజేసి, ఇయం = ఇదిగో ! గోదావరీహ్రదాత్ = గోదావరిచుడుగునుండి, నిష్క్రమ్య = వెలువడి—

అర్థః— జానకీ = సీత, పరిపాండు = మిక్కిలి తెల్లనైనట్టియు + దుర్బల = చిక్కినట్టియు + కపోల = చెక్కిళ్లతోడ + సుందరం = మనోహరమైనట్టియు, విలోల = చెదరిన + కబరీకం = కేశబంధముగల్గినట్టియు, ఆననం = ముఖమును, దధతీ = ధరించుచున్నదై, కరుణస్య = కరుణయొక్క, మూర్తిః + ఇవ = ఆకృతి వలెను (మూర్తిభవించినకరుణరసంబువలెను) శరీరిణీ = శరీరముగల, విరహ—వ్యధా + ఇవ = విరహబాధవలెను (విరహబాధయే యిట్లు రూపు దాల్చినదా ! అనునట్లును) వనం = వనమునుగూర్చి, ఏతి = వచ్చుచున్నది.

తా॥ అదిగో, సీత; తెల్లపడి చిక్కిపోయిన చెక్కిళ్ళుగలిగి, ఒకవంకఁ గ్రొమ్ముడి విడిపోయి, కురులు ముఖంబుపైఁ జెదరిపడియుండ, “ మూర్తిభవించిన కరుణరసంబో ” అనునట్లును, “ రూపుదాల్చిన విరహవేదనయా ” అనునట్లును గానఁబడుచు వనంబున కేతెంచుచున్నది.

మూరలాః— ఇయం హి సా—

శ్లో॥ కిసలయమివ ముగ్ధం బంధనాద్విప్రలూనం
హృదయకుసుమశోషీ దారుణో దీర్ఘశోకః
గ్లపయతి పరిపాండు త్నామ మస్యాః శరీరం
శరదిజ ఇవ ఘర్మః కేతకీగర్భపత్రం ॥

౫

(ఇతి పరిక్రమ్య నిష్కాంతే)

శుద్ధ విష్కంభః

మూరలః— సా = ఆ జానకి, ఇయం + హి = ఈ మెయే.

అర్థః— హృదయ—కుసుమ=మానసపుష్పంబును + శోషీ=ఎండించెడి,
దారుణః=కఠోరమైన, దీర్ఘ—శోకః=గొప్పవేదన, శరది—జః=శరత్కాల
మున—పుట్టిన, ఘర్మః=ఎండ, కేతకీ = మొగలిచెండుయొక్క + గర్భ=
లోపలి + పత్రం + ఇవ = తేకునువలెనే, బంధనాత్ = తొడిమనుండి,
విప్రలూనం=భిన్నమైనట్టియు, ముగ్ధం = సుందరమైనట్టియు, కిసలయం +
ఇవ = చిగురుటాకువలె, పరిపాండు = పాలిపోయినట్టియు, త్నామం =
సన్నగిలినట్టియు, అస్యాః = ఈ సీతాదేవియొక్క, శరీరం = దేహమును,
గ్లపయతి=పీడించుచున్నది.

తా॥ మనఃపుష్పమును మలమల మాడ్చివేయు నట్టితీవ్రదీర్ఘదుఃఖము
తొడిమ వీడి జారిపడినకొంజిగురుటాకువలె లలితమై, మిక్కిలికృశించి,
పాలిపోయిన, యీ సీతాదేవిశరీరమును శరత్కాలమునందలియుబ్బ మొగలి
త్రావులాని తేకునువాడఁబారఁజేయనట్లు మాడ్చివేయుచున్నది గదా !

(ఇతి=అని, పరిక్రమ్య=పరిక్రమించి, నిష్కాంతే=నిష్క్రమింతురు.)

శుద్ధ—విష్కంభః=సంస్కృతభాషాసహిత విష్కంభము.

(నేపథ్యే) ప్రమాదః ప్రమాదః (తతః ప్రవిశతి పుష్పా
పచయవ్యగ్రా సకరుణౌత్సుక్య మాకర్ణయంతీ సీతా)

(నేపథ్యే=తెరలో) ప్రమాదః+ప్రమాదః=ప్రమాదము ప్రమాదము!

(తతః=తరువాత, పుష్ప=పువ్వులయొక్క+అపచయ=కోయట
యందు+వ్యగ్రా=అధీనురాలై, సకరుణ-ఔత్సుక్యం = విచారకుతూహల
ములతోఁ గూడునటుల, ఆకర్ణయంతీ=వినుచున్నదై, సీతా = సీత, ప్రవి
శతి=ప్రవేశించుచున్నది)

♦ సీతా:- అహో జానామి ప్రియసఖి మే వాసంతీ వ్యా
హరతీతి.

సీత:- అహో=అహా; జానామి = తెలియుచున్నాను; మే = నా
యొక్క, ప్రియ-సఖి=ప్రియసఖియగు, వాసంతీ=వాసంతి, వ్యాహరతి =
పట్టుచున్నది, ఇతి=అని.

(పున ర్నేపథ్యే)

శ్లో॥ సీతాదేవ్యా స్వకరకలితై స్సల్లకీపల్లవాగై

రగ్రే లోలః కరికలభకో యః పురా పోషితోఽభూత్

(పునః=మరల, నేపథ్యే=తెరయందు)

అర్థ:- పురా=పూర్వము, సీతాదేవ్యా=సీతాదేవిచే, అగ్రే = (సీత
యొక్క) సమక్షమందు, లోలః=(బాల్యతనపు చేష్టలచే) చపలమైనదై,
యః=ఏ, కరి-కలభకః = ఏనుఁగుగున్న, స్వ-కర = తనచేతులతోడనే-
లితై=కోయఁబడిన, సల్లకీ-పల్లవ=అందుగు చిగుళ్ళయొక్క+అగ్రైః=
అగ్రములచే, పోషితః + అభూత్=పోషింపఁబడినది-అయెనో;

♦ అన్తహే జానామి ప్రియసఖి మే వాసంతీ వ్యాహరదిత్తి.

‡ సీతా:- కిం తస్య ? — (పున ర్నేపథ్యే.)

సీత:- తస్య = దానికి, కిం = ఏమి ? (దాని కిపు డేమి తటస్థించె)
(పునః = మరల, నేపథ్యే = తెరయందు;)

శ్లో॥ వధ్వా సార్థం పయసి విహరన్ సోఽయ మన్యేన దర్పా
దుద్దామేన ద్విరదపతినా సన్నిప త్యాభియుక్తః ॥ ౯

అర్థ:- సః + అయం = ఆయాయేనుఁగుఁగున్న, వధ్వా + సార్థం =
భార్యతోఁగూడ, పయసి = ఉదకమందు, విహరన్ = క్రీడించుచు, అన్యేన =
మఱొక, ఉద్దామేన = గొప్పబలముగల, ద్విరద-పతినా = గజరాజుచే,
దర్పాత్ = దర్పమువలన, సన్నిపత్య = డీకొని, అభియుక్తః = ఆక్రమింపఁ
బడెను;

తా॥ పూర్వము సీత, స్వహస్తంబులచేతనే లేతవగునందుగుచిగుళ్లఁ
గోసికొనివచ్చి తనసమక్షంబుననే నిల్చి కడుపార భుజింపనిశి యేకరి
కలభంబును బోషించెనో, ఆకరికలభ మిపుడు తనసహచరితోఁగూడి జల
క్రీడసల్పుచుండ నింతలో హఠాత్తుగా నొకబలసినగజరాజంబు దాని నెదు
ర్కొని ముట్టడించినది.

† సీతా:- (ససంభ్రమం కతిచిత్ పదాని'గత్వా) ఆర్య
పుత్ర ! పరిత్రాయస్వ పరిత్రాయస్వ మమ, తం పుత్రకం.
(స్మృతి మభినీయ సవైక్లబ్యం) హా ధిక్ హా ధిక్. తాన్యేవ
చిరపరిచితా న్యక్షరాణి పంచవటీదర్శనేన పునరపి మాం
మందభాగినీ మనురుంధంతి. హా ఆర్యపుత్ర (ఇతి మూర్ఛతి.)

‡ కిం తస్య. † అజ్ఞఉత్త పరిత్రాహి పరిత్రాహి మహ తం
పుత్రతమ్. హద్ధీ హద్ధీ తాఇం ఏవ్య చిరపరిఇదాఇం అక్ఖ రాఇం
పంచవటీదరిసణో పుణోవి మం మందభాఇణిం అణురుంధంతి. హాఅజ్ఞఉత్త

స్తోత్రః - (ససంభ్రమం = తొందరతోఁగూడునట్లుగా; కతిచిత్ = కొన్ని, పదాని = అడుగులు, గత్వా = నడచి) ఆర్యపుత్రః = ఓ ఆర్యపుత్రా ! మమ = నాయొక్క, తం = ఆ, పుత్రకం = బిడ్డను, పరిత్రాయస్వ + పరిత్రాయస్వ = రక్షింపుము, రక్షింపుము. (స్మృతిం = భర్తనను విడిచినవృత్తాంతము యొక్క) జ్ఞప్తిని, అభినీయ = అభినయించి, (సవైక్లబ్యం = నిరాశతోఁగూడుకొనినట్లు) హః + ధిక్ + హః + ధిక్ = అయ్యో ఛీ, అయ్యో ఛీ, పంచవటీ = పంచవటియొక్క + దర్శనేన = చూచుటచే, పునః + అపి = వెండియా, మందభాగినీం = దురదృష్టవంతురాలనైన, మాం = నన్ను, చిర-పరిచితాని = చాలకాలమునుండియు నలవాటుపడిన, తాని + అక్షరాణి + ఏవ = (ఆర్యపుత్రయనెడి) ఆయక్కరములే, ఉపరున్ధన్తి = (నాల్గ్రతుఁజుట్టికొని) అడ్డవచ్చుచున్నవి.

ఇతి = అని, మూర్ఛతి = మూర్ఛఁజెందుచున్నది)

(ప్రవిశ్య) తమసాః - వత్సే ! సమాశ్వసిహి, సమాశ్వసిహి.

(ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి,) తమసాః - వత్సే = బిడ్డా, సమాశ్వసిహి + సమాశ్వసిహి = ఊఁబడిల్లుము, ఊఁబడిల్లుము.

నేపథ్యేః - విమానరాజ ! అత్రైవ స్థీయతాం.

నేపథ్యే = తెరలోః - విమానరాజ = ఓ విమానశ్రేష్ఠమా, అత్ర + ఏవ = ఇచటనే, స్థీయతాం = నిలుతువుగాక.

♦ స్త్రీతాః - (ఆశ్వస్య ససాధ్వసోల్లాసం) అహహా ! జలభరితమేషు సైనితగంభీరమాంసలః కుతో ను ఏవ భారదీస్థోషా భీయమాణకర్ణవివరాం మామపి మందభాగినీం ఝటితి ఉచ్చాసయతి ?

♦ అస్త్వాహే జలభరితమేహత్థణిదగంభీరమంసలాః కుదో ను ఏసో భారదీస్థోషా భరిజమాణకర్ణవివరం మం వి మందభాగినీం ఝటితి ఉస్సావేది.

సీత:- (ఆశ్చర్య=ఊహడిలి,) ససాధ్వస-ఉల్లాసం=భయముతో-
ఉల్లాసముతో, గూడునట్లుగా) అహో=ఏమియాశ్చర్యము! జల=నీటిచే+
భరిత=నిండిన + మేఘు=మేఘముయొక్క + స్తనిత=ఉలుమువలె + గంభీర=
గంభీరమైనట్టియు + మాంసలః=గట్టిదియైనట్టియు, ఏమః = ఈ, భాంతీ =
వాక్కుయొక్క + నిర్ఘోషః=ధ్వని, కుతః + ను = ఎక్కడిదోకదా ? భ్రియ
మాణ = నింపఁబడుచున్న + కన్ఠ-వివరాం = శ్రవణరంధ్రములుగల, మంద
భాగినీం=అదృష్టహీనురాలనగు, మాం + అపి=నన్నుఁగూడ, యుటితి-శీఘ్ర
ముగా, ఉచ్ఛ్వాసయతి=ప్రాణములు లేచివచ్చునటులఁ జేయుచున్నది.

తమసా:- (సన్నేహాస్రం) అయి ! వత్సే !

శ్లో॥ కి మవ్యక్తేఽసి నినదే కుతస్త్వేఽపి త్వ మీదృశీ

స్తనయిత్తో ర్మయూరీవ చకితోత్కంఠితం స్థితా ॥ ౭

తమస:- (సన్నేహ-అస్రం = అనురాగాశ్రుజలంబులతోఁ గూడు
నట్లు) అయి=ఓసీ, వత్సే=బిడ్డా !

అర్థ:- ఈదృశీ=ఇట్టి, త్వం=నీవు, అవ్యక్తే = స్ఫుటముకానట్టియు,
కుతస్త్వే=ఎచ్చటినుండియోవచ్చినట్టియు, నినదే + అపి=ధ్వనివిషయమందుఁ
గూడ, స్తనయిత్తోః = మేఘముయొక్క (ధ్వనా = ధ్వనివిషయమందు)
మయూరీ + ఇవ=అఁడునెమిలివలెనే, చకిత-ఉత్కంఠితం = భయపడినట్లు
గాను-తహతహపాటుతోఁ గూడినట్లుగాను, స్థితా + అసి + కిం=ఉన్నావేమి?

తా॥ ఓసీతా ! అస్పష్టమై, “ ఫలానావారికంఠధ్వని ” అని నిర్ణయిం
చుటకు వీలులేక, ఎచ్చటనోదూరమునుండివచ్చు కంఠధ్వనిని నీ వట్టెయాల
కించుచు, మేఘనాదంబు విని చకితమగు మయూరిచందంబున నొక్కవైపున
భయము వేటొక్కవైపునఁ దహతహపాటు నొందెదవేల ?

♦ సీతా:- భగవతి ! కిం భణసి, అవ్య క్తమితి; మయా పునః స్వరసంయోగేన ప్రత్యభిజ్ఞాతం; ఆర్యపుత్ర ఏవ వ్యాహరతి.

సీత:-భగవతి=పూజ్యురాలా ! కిం + భణసి = ఏమనుచున్నావు ? అవ్యక్తం + ఇతి = స్ఫుటముకానిదనియా; మయా + పునః = నాచేత నైతే, స్వర-సంయోగేన = ఉచ్చారణముయొక్క-పొందికచే, ప్రత్యభిజ్ఞాతం=గుఱుతింపబడినది; ఆర్యపుత్రః + ఏవ = ఆర్యపుత్రుడే, వ్యాహరతి=పల్కుచున్నాడు.

తమసా:- శ్రూయతే తపస్యతః శూద్రస్య దండధారణార్థం ఐత్వేకో రాజా జనస్థాన మాగత ఇతి.

తమస:- తపస్యతః=తపంబొనరించుచున్న, శూద్రస్య=శూద్రునికి, దండ-ధారణార్థం=శిక్షవిధించుటకొఱకు, జనస్థానం=జనస్థానమునుగూర్చి, ఐత్వేకః=ఇత్వాకువంశోద్భవుడగు, రాజా = (రామ) రాజు, ఆగతః = వచ్చియున్నాడు, ఇతి=అని, శ్రూయతే=వినబడుచున్నది.

సీతా:- దిష్ట్యా అపరిహీణరాజధర్మక ఖలు స రాజా.

సీత:- దిష్ట్యా=ఆహా ఎంతయానందము ! సః + రాజా = ఆరాజు, అపరిహీణ = లోపములేని + రాజ-ధర్మః + ఖలు = రాజధర్మముకల వాడుగదా !

(నేపథ్యే=తెరలో)

శ్లో॥ యత్ర ద్రుమా అపి మృగా అపి బంధవో మే

యాని ప్రియాసహచర శ్చిర మధ్యవాత్సల్యం

♦ భావది కిం భణసి అవ్యక్తఇతి ? మనీ ఉణ సరసంజోషణ పరి అభిరణిదం అజ్ఞాతత్వవ్య వాహరది.

దిష్టి అపరిహీణరాజధర్మము ఖ స రాజా.

ఏతాని తాని బహునిర్ఘరకందరాణి

గోదావరీపరిసరస్య గిరే స్రుతాని ॥

౮

అర్థ:- యాని = ఏ తీర్థభూములను (యందు) ప్రియా = ప్రియరాలి
తోడ + సహ-చరః = కూడి తిరుగువాడనై, చిరం = చాలకాలము, అధ్య
వాత్సం = కాపుర మొనర్చితినో, యత్ర = ఏ తీర్థభూములయందు, ద్రుమాః +
అపి = వృక్షములున్న, మృగాః + అపి = వృగములున్న, మే = నాయొక్క,
బంధవః = బంధువులు (ఆయెనో) తాని = అట్టి, బహు = ఎక్కువైన + నిర్ఘ
ర = నెలయేళ్ళును + కందరాణి = గుహలునుగలట్టి, గోదావరీ-పరిసరస్య =
గోదావరియొక్క - సమీపముననున్న, గిరేః = ప్రసరివణగిరియొక్క,
తటాని = తీర్థభూములు, ఏతాని = ఈకానవచ్చునివియె.

తా॥ బహుగుహలతోడను, నెలయేళ్ళతోడను గూడిన యీప్రవృత్త
ప్రాంతభూములయందు మున్న నాప్రియరాలితోడఁగూడి నేను జాల
కాల నాధికానందంబునఁ గాపుర మొనర్చితినీ. అప్పు డిచటి పెనుమాకులు,
కూరమృగములు మాత్రమే మాకు నిరుగు పొరుగు చుట్టములై వర్తించెడివి.

సీతా:- (దృష్ట్వా) హా ! కథం ! ప్రభాతచంద్ర
మండలాపాండురపరితౌమదుర్బలేన ఆకారేణ అయం సౌమ్య
గంభీరానుభావమాత్రప్రత్యభిజ్ఞేయః ఆర్యపుత్ర ఏవ. త
న్మాం ధారయ ధారయ (ఇతి తమసా మాశ్లేష్య మూర్ఛతి.)

సీత:- (దృష్ట్వా = చూచి) హా = అయ్యో ! కథం = ఎట్లా !
ప్రభాత = ప్రాతః కాలమునందలి + చంద్ర - మండల = చంద్రమండలము

హా కహం పహాదచందమండలాపాండురపరితౌమదుర్బలేన ఆక
రేణ అయం సౌమ్యగంభీరానుభావమే త్తిపచ్చహిజాణిజ్ఞో అజ్ఞాతౌ ఏభ్యః
తా మం ధారేహి, ధారేహి.

వరే + పాండుర = తెల్లబారిన + పరిక్షామ = కృశించిన + దుర్బలేన = దుర్బలమునైన, ఆకారేణ = ఆకారముచే (తోచుచున్నప్పటికి) సౌమ్య = మనస్సున కానందము గూర్చునట్టియు + గంభీర = గంభీరమైనట్టియు + అనుభావ-మాత్ర = కేవలప్రభావముచేతనే + ప్రత్యభిజ్ఞాతః = (నాచే,) గుర్తుపట్టబడిన, అయం = ఈ కానవచ్చునతడు, ఆగ్యపుత్రః + ఏవ = ఆగ్యపుత్రుడే-తత్ = అందువలన, మాం = నన్ను, ధారయ + ధారయ = పట్టుకొనుము-పట్టుకొనుము. (ఇతి = అని, తమసాం = తమసను, ఆశ్లిష్య = కాఁగిలించుకొని, మార్చతి = మార్చుపోవుచున్నది)

తమసాః— (ధారయంతీ) వత్సే ! సమాశ్వసిహి సమా

శ్వసిహి.

తమసః— (ధారయంతీ = పట్టుకొనుచున్నదై) వత్సే = బిడ్డా ! సమాశ్వసిహి + సమాశ్వసిహి = ఊఁబడిల్లుము—ఊఁబడిల్లుము.

(నేపథ్యే) అనేన పంచవటీదర్శనేన.

శ్లో॥ అంతర్లీనస్య దుఃఖాగ్నే ర ద్యోద్దామం జ్వలివ్యతః

ఉత్పిడ ఇవ ధూమస్య మోహః ప్రా గావృణోతి మాం॥

హః ప్రియే ! జానకి !

(నేపథ్యే = తెరలో) అనేన = ఈ, పంచవటీదర్శనేన = పంచవటీయొక్కచూచుటచే.

అర్థః— అద్య = ఇపుడు, ఉద్దామం = అడ్డుపెట్టబడకయెక్కువగా, జ్వలివ్యతః = ప్రజ్వలింపనున్నట్టియు, అంతః = లోపల, లీనస్య = దాగియున్నయు, దుఃఖ-అగ్నేః = శోకాగ్ని హోత్రమునుండి, ధూమస్య = పొగమిక్కు, ఉత్పిడః + ఇవ = పరంపరవలెనే, మోహః = మోహము, ప్రాక్ = ఎందుగా, మాం = నన్ను, ఆవృణోతి = క్రమ్ముకొనుచున్నది.

తా|| ఈ పంచపటిని గాంచినతోడనే, యేలనోగాని, నా హృదయంబున నిగూఢంబుగ నణగి, ప్రజ్వలింపనున్న శోకాగ్నిహోత్రమునుండి ముమ్మందుగా మోహధూమపరంపరలు నన్నావరించుచున్నవి.

హా=అయ్యో, ప్రియే=ప్రియరాలా! జానకి=జానకీ!

తమసా:- (స్వగతం) ఇదం తావ దాశంకితం గురుజనేన.

తమస:- (స్వగతం=తనలో) గురు-జనేన=గురుజనంబుచే, ఇదం=ఈ సంగతి, తావత్ + అశంకితం=సరిగా నూహింపబడినదినుమా.

సీతా:- (సమాశ్వస్య) హా కథ మేతత్.

సీత:- (సమాశ్వస్య=తెప్పిరిలి) హా=అయ్యో! ఏతత్ = ఇది కథం=ఎట్లు!

నేపథ్య:- హా దేవి ! దండకారణ్యప్రియసఖ! హా దేవి ! విదేహరాజపుత్రి ! (ఇతి మూర్ఛతి)

తెరలో:- హా=అయ్యో! దేవి=దేవీ, దండక-అరణ్య=దండకారణ్యమున + ప్రియ=ప్రియపైన + సఖి = చెలీ, హా=అయ్యో! దేవి = దేవీ, విదేహ-రాజ=విదేహదేశపురాజుయొక్క + పుత్రి=తనయా! (ఇతి = అని, మూర్ఛతి=మూర్ఛిలుచున్నాడు)

సీతా:- హా ధిక్ హా ధిక్ మాం మందభాగిణీం వ్యాహృత్య ఆమీలితనేత్రనీలోత్పలో మూర్ఛిత ఏవ ఆర్య పుత్రః. హా కథం ధరణీప్యష్టే నిరుత్సాహనిఃసహం విపర్యస్తః, భగవతి ! తమసే ! పరిత్రాయస్వ పరిత్రాయస్వ జీవయ ఆర్యపుత్రం.

హా ! కహం ఏదం. • హాధీ హాధీ మం మందభాగిణీం వాహరిత ఆమీలిదణే త్రణీలుప్పలో ముచ్చిదో ఏవ్య అజ్ఞఉత్తో. హా కహం ధరణీపీష్టే

సీత:- హా + ధిక్ = అయ్యా ! ఛీ, హా + ధిక్ = అయ్యా ఛీ; మంద
భాగినీం = మందదృష్టవంతురాలనగు, మాం = నన్ను, వ్యాహృత్య = వేరునఁ
బిలిచి, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుఁడు, ఆమిలిత = పూర్తిగా మూసికొని
పోయిన + నేత్ర-నీలోత్పలః = నల్లకలువలఁబోలు నేత్రములుగలవాఁడై,
మూర్ఛితః + ఏవ = మూర్ఛఁజెందనే చెందినాఁడు. హా = అయ్యా ! కథం =
ఎటుల, ధరణీ = భూమియొక్క + పృష్ఠే = వైభాగంబున, నిరుత్సాహ-నిస్స
హం = చేష్ట లేమియు బలము లేమియుఁ గలుగునటుల, విపర్యస్తః = తలక్రిం
దుగాఁ బడినాఁడు. భగవతి = పూజ్యురాలా ! తమసే = తమసా ! పరిత్రా
యస్య + పరిత్రాయస్య = రక్షింపుము; రక్షింపుము; ఆర్యపుత్రం = (నా)
ప్రాణేశ్వరుని, జీవయ = బ్రదికింపుము.

తమసా:-

శ్లో॥ త్వమేవ నను కల్యాణి ! సంజీవయ జగత్పతిం

ప్రియస్పర్శో హి పాణి స్తే తత్రైవ నిరతో జనః ॥

తమస:- అర్థ:- కల్యాణి = ఓ మంగళప్రదురాలా ! త్వం + ఏవ =
నీవే, జగత్ - పతిం = జగన్నాథుని, నను + సంజీవయ = ఆలసింపకుండ జీవింపఁ
జేయుము; తే = నీయొక్క, పాణిః = వాస్తము, ప్రియ-స్పర్శః + హి = హిత
మైన స్పర్శకలదినుమా, ఏవః + జనః = ఈ పురుషోత్తముఁడు, తత్ర =
అచ్చటనే (నీ కరస్పర్శమునందే) నిరతః = మిక్కిలి యాసక్తిగొనినవాఁడు.

తా॥ ఓ శోభనప్రదురాలా ! లోకనాయకుండగు నీ భర్తను జీవింపఁ
జేయ నీవే సమర్థురాలవు; ప్రియతమంబగు నీ వాస్తస్పర్శ మొక్కటియే
యాయసను మూర్ఛించుండి తేల్చునది; అన్యోపాయంబు లేవియును లేవు. ఇది

నిరుత్సాహానీనహం విపస్తత్థో. భావది తమసే పరిత్రావహి పరిత్రావహి.
కీవావేహి అజ్ఞాతం.

ముమ్మాటికి నిశ్చయము. ఇట్లెంతకాలమునుండియో యీయన విషయమున నీ విధానము ప్రసిద్ధమే గదా.

† సీతా:— యద్భవతు తద్భవతు; యథా భగవతీ భణతి. (ఇతి ససంభ్రమం నిష్కాంతా.)

సీత:— యత్=ఏది, భవతు = కానున్నదో, తత్ = అది, భవతు= కానిమ్ము; యథా=ఎట్లు, భగవతీ = పూజ్యురాలు (నీవు) భణతి = పలుకుచున్నదో (అట్లు చేసెద) (ఇతి=అని, ససంభ్రమం=తొందరతో, గూడునటుల, నిష్కాంతా=వెడలెను)

(తతః ప్రవిశతి భూమా నిపతితః సాస్రయః సీతయా స్పృశ్యమానః సాహ్లాదోచ్ఛ్వాసో రామభద్రః.)

(తతః=తరువాత, భూమా = పుడమిపై, నిపతితః = పడినట్టియు, సాస్రయః=కన్నీటితో, గూడిన, సీతయా = సీతాజీవితే, స్పృశ్యమానః= తాకబడుచున్నట్టియు, స-ఆహ్లాద-ఉచ్ఛ్వాసః=ఆనందము — ఉజ్జీవనములతో, గూడినవాడగు, రామభద్రః = రామభద్రుడొ, ప్రవిశతి = ప్రవేశించుచున్నాడు.

‡ సీతా:— (కించిత్సహర్షం స్వగతం) జానే పునరపి ప్రత్యాగతమివ జీవితం త్రైలోక్యస్య.

సీత:— (కించిత్=కొంచెము, సహర్షం = ఆనందముతో, గూడునటుల, స్వగతం=తనలో) త్రైలోక్యస్య=మూడులోకములకు, పునః + అపి=వెండియు, జీవితం = ప్రాణము, ప్రత్యాగతం+ఇవ = మరలివచ్చినటుల, జానే=తెలిసికొనుచున్నాను.

† జం హోదు తం హోదు జహి భవదీ భణది.

‡ జానే పుణోవి పచ్చాఅదం వితి జీవితం త్రైలోక్యస్య.

రామః:- హంత భోః కిమేతత్ !

శ్లో॥ ప్రశ్నోచ్యతనం ను హరిచందనపల్లవానాం
నిష్పీడితేందుకరకందలజో ను సేకః

ఆతప్తజీవితతరోః పరితర్పణో మే

సంజీవనౌషధిరసో ను హృది ప్రసిక్తః ॥ ౧౧

రాముడు:- హంత=హౌరా, భోః=ఓహో, కిం+ఏతత్=ఏమిది !

అర్థ:- మే=నాయొక్క, హృది = హృదయమందు, హరిచందన= మంచిగందముయొక్క + పల్లవానాం = చిగురుటాకులయొక్క, ప్రశ్నోచ్యతనం + మే=రసస్రావముగావింపబడినదా? నిష్పీడిత = పిండబడిన + ఇందు-కర=చంద్రకిరణములయొక్క + కందల=అంతురములనుండి + జః = కల్గినరసముయొక్క, సేకః + ను=ప్రొక్షణముగావింపబడినదా? ఆతప్త= (దుఃఖముచే) కాల్పబడిన, జీవిత=బ్రతుక నెడి + తరోః=వృక్షమునకు, పరితర్పణః=వికాసముజెందజేయునట్టి, సంజీవన = ప్రాణమొసంగెడి + ఓషధి=మూలికయొక్క + రసః=రసము, ప్రసిక్తః + ను=చల్లబడినదా.

తా॥ ఆహా ! ఏమి యీవంత ! నాహృదయగోళంబు హరిచందన వృక్షపల్లవంబుల రసధారలచే నింపబడినదా? లేక, చంద్రకిరణాంతురంబులనుండి పిండిన రసంబుచే నామేను దడపబడినదా? లేక, దుఃఖాగ్నులచే దగ్ధప్రాయమగు నాజీవితవృక్షంబును మరల వికసింపజేయునట్టి యేసంజీవనౌషధి రసంబై నను నావై జల్లబడినదా? లేనిచో బ్రాణములుపోయిన శనియేతలంచు నాకు మగుడఁబ్రాణంబులు వచ్చుపెట్టు?

రామః:- శ్లో॥ స్పృగ్భః పురా పరిచిత్తో నియతం స ఏష

సంజీవనశ్చ మనసః పరిమోహనశ్చ

సంతాపజాం సపది యః ప్రతిహృత్య మూర్ఛా
మానందనేన జడతాం పున రాతనోతి ॥

అర్థః:- యః=ఏస్వర్గము, సపది=మనువెంటనె; సంతాప=దుఃఖము
వలన + జాం=పుట్టిన, మూర్ఛామ్=మూర్ఛను, ప్రతిహృత్య=పోగొట్టి, అనం
దనేన=సంతసముగల్గించుటచే, పునః = మరల, జడతాం = జడత్వమును,
రాతనోతి=కల్గించుచున్నదో, మనసః=మనస్సునకు, సంజీవనః + చ=జీవనము
నాపాదించునట్టియు, పరిమోహనః + చ=ఆనందపారవశ్యమును గలిగించు
నట్టియు, సః + ఏషః=ఆఈ, స్వర్గః=తామ్రుడు, పురా=మున్ను, నియతం=
నియతముగా, పరిచితః=గుర్తెలుంగఁబడినదియే;

తా॥ నెమ్మనంబునకు జీవనమును సమకూర్చి పరమాప్లవమొసంగి
కాపాడిన యీకరస్వర్గ మెవ్వరిదోగాని మున్నెడపక బాగుగ ననుభవింపఁ
బడినదియే; ఈస్వర్గము, సంతాపజనితంబగు నామూర్ఛను దొలగించి
మగుడ నానందపూర్ణంబగు జడభావంబును నాకుఁ గల్గించుచున్నది.

♦ సీతా:- (ససాధ్వసకరుణం కించి దపస్సృత్య) ఏతావదేవ
ఇదానీం మే బహుమతిం.

సీత:- (ససాధ్వసకరుణం = భయవిచారంబులు కల్గినట్లు, కిం +
చిత్ = కొంచెము, అపస్సృత్య=తొలగి) మే=నాకు, ఇదానీం=ఇప్పుడు,
ఏతావత్ + ఏవ=ఇంతమాత్రపుసంగతియే, బహుమతం=ఇష్టతరము.

రామః:- (ఉపవిశ్య) న ఖలు వత్సలయా సీతాదేవ్యా
అభ్యుపపన్నోఽస్మి.

రా:- (ఉపవిశ్య=కూరుచుండి) వత్సలయా=అనురాగవతియగు,
సీతాదేవ్యా = సీతాదేవిచే, అభ్యుపపన్నః + అస్మి + న + ఖలు = ఆనుగ్ర
హీతుడను కాలేదుగదా?

♦ ఏత్తి అం ఏవ్య దాణిం మే బహుదరం.

♦ సీతా:- హా ధిక్ హా ధిక్ ! కిమితి మా మార్యపుత్రో మార్గిష్యతి.

సీత:- హా + ధిక్ = అయ్యో ! ఛీ 2, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుడు, మాం = నన్ను, కిం + ఇతి + మార్గిష్యతి = ఏమని వెదకఁగలఁడు.

రామ:- భవతు పశ్యామి.

రా:- భవతు = కానిమ్ము, పశ్యామి = పరికించెదను.

1 సీతా:- భగవతి ! తమసే ! అపసరావ, యది తావత్ మాం ప్రేక్షిష్యతే తతః అనభ్యనుజ్ఞాతసన్నిధానేన అధికతరం మహారాజః కోపిష్యతి.

సీత:- భగవతి = పూజ్యరాలా, తమసే = తమసా, తావత్ = ఇప్పుడు, మహారాజః = మహారాజుగారు, మాం = నన్ను, ప్రేక్షిష్యతే + యది = చూడఁగల్గినయెడల, తతః = అపతమలో, అనభ్యనుజ్ఞాత = ఆమోదింపఁబడని + సన్నిధానేన = సమీపాగమనముచే, కోపిష్యతి = కోపింపఁగలఁడు, అపసరావ = తొలఁగుదము.

తమసా:- అయి ! వత్సే ! భాగీరథీవరప్రసాదాత్ వనదేవతానామ పృథ్వశ్యా సంవృత్తాసి.

తమస:- అయి + వత్సే = ఓసి బిడ్డా; భాగీరథీ = గంగయొక్క + వర = వరముయొక్క + ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన, వనదేవతానాం + అపి = వనదేవతలకుఁగూడ, అదృశ్యా = కనఁబడనిదానవై, సంవృత్తా + అసి = ప్రకర్తించుదానవగుచున్నావు.

♦ సీతా:- వాద్ధీ వాద్ధీ కిం త్రిమం అజ్ఞాత్యో మార్గిస్సది.

1 భావది తమసే ఓసరంహ జగ దావ మం వేక్షిస్సది తదో అణభ్యణుజ్ఞాదేణ సణ్ణిహాణేణ అహిందరం మమ మహాకాఓ కుప్పిస్సది.

సీతా:- ఆం అస్త్యేతత్.

సీత:- ఆం=ఆ, ఏతత్ + అస్తి = ఇది ఉన్నది.

రామ:- హా ప్రియే ! జానకి !

రా:- హా=అయ్యో; ప్రియే=ప్రియురాలా ! జానకి=సీతా !

సీతా:- (సమన్యగద్గదం) ఆర్యపుత్ర ! అసదృశం ఖలు ఏత ద్వచనం అస్య వృత్తాంతస్య. (సాస్రం) అథవా కిమితి వజ్రమయీ జన్మాంతరేష్వపి పున రసంభావితదుర్లభ దర్శనస్య మామేవ మందభాగినీ ముద్దిశ్య వత్సలస్య ఏవం వాదిన ఆర్యపుత్రస్య ఉపరి నిరనుక్రోశా భవిష్యామి. అహమే వైతస్య హృదయం జానామి. మమ ఏష ఇతి.

సీతా:- (సమన్య-గద్గదం = కోపము-గద్గదికతోఁ గూడునట్లు) ఆర్యపుత్ర ! ఏతత్ = (ప్రియురాలా యనెడి) ఈ, ద్వచనం = మాట, అస్య = (పరిత్యాగరూపమగు) ఈ, వృత్తాంతస్య = వృత్తాంతమునకు, అసదృశం + ఖలు = తగనిదికదా. (సాస్రం = కన్నీడు గొనట్లు) అథవా=కానిచో, వజ్రమయీ = వజ్రకఠినురాలనై, జన్మ + అంతరేషు + అపి = జన్మాంతరములయందుఁ గూడను, పునః = మఱుడ, అసంభావిత=ఊహింపనలవికానట్టియు + దుర్లభ=పొందనలవి కానట్టియు + దర్శనస్య = చూపుకలట్టియు, మందభాగినీం = దురదృష్టవంతురాలనగు,

(అజ్ఞాతాత్త అసరిసం క్షు ఏదం వతిణం ఇమస్స వృత్తాంతస్స. అహవా కిం త్తి వజ్రచుక జన్మంతరేషు వి పుణో అసంభావిదదుర్లభాదరిసణస్స మం ఏవ్య మందభాగిణిం ఉద్దిశితి వచ్చలస్స ఏవంవాదిణో అజ్ఞాతాత్తస్స ఉపరి తిరణుస్తోసా భవిస్సం. అహం ఏవ్య ఏదస్స హిఅతిం ఆణామి మమ ఏసో త్తి.

హం=నన్ను, ఉద్దిశ్య + ఏవ=ఉద్దేశించియే, వత్సలస్య=ప్రేమమయఁడై, ఏవం + వాదినః=ఈరీతిగ భాషించుచున్నట్టి, ఆర్యపుత్రస్య + ఉపరి = ఆర్య పుత్రునిపై, నిరనుక్రోశా = దయమాలినదానను, కిం + ఇతి + భవిష్యామి = ఏవిధినగుదును ? అహం + ఏవ = నేనుమాత్రమే, ఏతస్య = ఈయనయొక్క, హృదయం = మనస్సును, జానామి = ఎఱుఁగుదును; ఏమః = ఈతఁడు, మమ = నాయొక్క, (హృదయం జానాతి.)

రామః:- (సర్వతో విలోక్య సనిర్వేదం) హా ! కథం ! అత్ర న కశ్చిదపి !

రాముడు:- (సర్వతః=అన్నివైపుల, విలోక్య=చూచి, సనిర్వేదం=దైన్యముతోఁ గూడునటుల) హా = అయ్యో ! కథం = ఎట్లు ? (ఏమాశ్చర్యము) అత్ర=ఇచట, న + కః-చిత్ + అపి = ఒక్కఁడునులేడే.

‡ సీతా:- భగవతి ! తమసే తథా నిష్కారణపరిత్యాగి నోఽపి ఏతస్య ఏవంవిధేన దర్శనేన కీదృశ ఇవ మే హృదయానుబంధ ఇతి న జానామి.

సీత:- భగవతి=పూజ్యురాలా ! తమసే=తమసా ! తథా=అటుల, నిష్కారణ=కారణములేక + పరిత్యాగినః + అపి = వదలిపెట్టినవాఁడైనను, ఏతస్య=ఏనియొక్క, ఏవంవిధేన=ఈవిధముగు, దర్శనేన=చూపుచే, మే=నాయొక్క, హృదయ = హృదయముయొక్క + అనుబంధః = అనుబంధము (హృదయావస్థ.) కీదృశః + ఇవ = ఎట్టిదిగా (ఉన్నది) ఇతి = అనువిషయమును, న + జానామి = ఎఱుఁగను.

తమసా:- జానామి వత్సే ! జానామి.

‡ భగవది తమసే తహా ణిక్కారణపరిచ్ఛాయినోవి ఏదస్య ఏవం నిహేణ దరిసణేణ కేరిసో వితి మే హి అతఃపఞ్చో త్తి ణ అజామి.

శ్లో॥ తటస్థం నైరాశ్యా దపి చ కలుషం విప్రీయవశా
 ద్వియోగే దీప్తేఽస్మిక్ ఝటితి ఘటనాత్ స్తంభితమివ
 బ్రసన్నం సౌజన్యా ద్దయితకరుణైర్గాఢకరుణం
 ద్రవీభూతం ప్రేష్టూ తవ హృదయ మస్మిక్ త్షణ ఇవ॥

తమసః- జానామి = తెలియుచున్నాను, వత్సే = బిడ్డా!
 జానామి = తెలియుచున్నాను.

అర్థః- తవ = నీయొక్క, హృదయం = మనస్సు, అస్మిక్ + త్షణే = ఈ త్షణమునందు, నైరాశ్యాత్ = నిరాశచెందినదగుటవలన, తటస్థం = ఉచాసీనమైయున్నది; అపి + చ = మరియు, విప్రీయవశాత్ = నిష్కారణపరిత్యాగ సంబంధమగు భేదమువలన, కలుషం = ప్రసన్నతావిహీనమైనది; దీప్తే = గొప్ప ధగు, అస్మిక్ = ఈ, వియోగే = విరహమందు, ఝటితి = శీఘ్రముగ (చింత చేయకయే) + ఘటనాత్ = (సమ్ముఖ) స్థితియేర్పడుటవలన, స్తంభితం + ఇవ = జడిభూతమైనదివలెనున్నది, సౌజన్యాత్ = (స్వభావసిద్ధమగు) మంచితనమువలన, ప్రసన్నం = నిర్మలమైయున్నది; దయిత = ప్రియుని యొక్క + కరుణైః = దుఃఖాత్మకావస్థావిశేషములచే, గాఢ = అధికమగు + కరుణం = శోకమయమైనది; ప్రేష్టూ = (భర్తృకైః) ప్రణయముచే, ద్రవీభూతం + ఇవ = రసమయమైనదివలె నున్నది.

తా॥ ఈ జన్మమున కింక సాంసారికసుఖము గలుగఁబోదను నిరాశచే భేదమోదము లెఱుంగక, కారణమైన దెలుపక నట్టడవులపాలుచేసినందునఁ గల్గిన యహితముచేఁ బ్రసన్నతాశూన్యమై, యీ చిరవియోగానుభవసమయమున హఠాత్తుగా సమతాప్రాప్తి యేర్పడుటచే జడత్వముగొని, సహజమగు మంచితనమువలనఁ బ్రసన్నమై, కాంతుని దీనావస్థలను గనులారఁ గాంచుచుంటుచే నపరిమితదుఃఖాత్మకమై, దాంపత్యానురాగబంధముచేఁ

గఱగిపోయినదియైనై (యితమిత్థ మని నిర్ణయింపరాని యవస్థకులొనై)
యిప్పుడు నీ హృదయ మున్నట్లున్నది.

రామః - దేవి !

శ్లో॥ ప్రసాద ఇవ మూర్త స్తే స్పర్శః స్నేహార్ద్రశీతలః

అద్యా ప్యానందయతి మాం త్వం పునః క్వాసి నందిని !

రాః - దేవి = ఓ దేవీ

అర్థః - స్నేహ = ప్రీతిచే + అర్ద్ర = సరసమైనట్టియు + శీతలః = చల్ల
నైనట్టియు, తే = నీయొక్క, స్పర్శః = స్పర్శము, మూర్తః = మూర్తిభ
వించిన, ప్రసాదః + ఇవ = అచగ్రహమువలెనే, అద్య + అపి = ఇప్పటికిని,
మాం = నన్ను, ఆనందయతి = సంతోష పెట్టుచున్నది; నందిని = (ఈవిధ
ముగ) ఆనందముగూర్చుదానా ! త్వం + పునః = నీవైతే, క్వ + అసి =
ఎందున్నావు ?

తా॥ ఓ దేవీ ! ప్రేమార్ద్రశీతలంబగు నీ హస్తస్పర్శము, మూర్తిభ
వించిన యచగ్రహమువలెనే యీ క్షణమువఱకుగూడ నన్నానంద
పాగరంబున ముంచి లేవనెత్తుచునే యున్నదిగాని, కనులార ని న్నొకమారు
చూచుభాగ్యము మాత్రము లేజున్నదిగదా !

॥ సీతాః - ఏ తే ఖిలు తే అగాధదగ్ధితస్నేహసంభారా ఆనంద
నివ్యః దినః సుధామయా ఆర్యపుత్రస్య ఉల్లాసాః యేషాం
ప్రత్యయేన నిష్కారణపరిత్యాగశల్యితోఽపి బహుమతో
మే జన్మలాభః.

॥ ఏదే ఖిల దే అగాధదరిసిదనితేహసంభారా ఆనందజిస్సందిణో
సుహృదుః ఆర్ద్రఉత్తస్య ఉల్లావా జాణం పచ్చవణ నిష్కారణపరిచ్ఛా
సల్లిదో వి వహుసుదో మే జన్మలాహో.

కీతః- ఏతే=ఇవి, అగాధ=గంభీరమైనట్టియు + దర్శిత = ప్రకటితమైనట్టియు + స్నేహ=స్నేహముయొక్క + సంభారాః=సంభారములుగలవి గనుకనే, ఆనంద=ఆనందమును + నివ్యందినః=క్రమమర్పించుచున్నట్టియు, నుధామయాః=అమృతమయములైనట్టియు, ఆర్యపుత్రస్య = ఆర్యపుత్రునియొక్క, తే=ఆ, ఉల్లాపాః+ఖలు = విలాపవచనములుగదా; యేషాం = వేనియొక్క, ప్రత్యయేన=విశ్వాసముచే, నిష్కారణ = కారణములేని + పరిత్యాగ-శల్యితః+అపి=పరిత్యాగరూపమగు కొఱుతను వేయఁబడియున్నను, మే=నాయొక్క, జన్మ-లాభః=పుట్టుకవలనిప్రయోజనము, బహుమతః = ధన్యతగాంచినది.

రామః:- అథవా కుతః ప్రియతమా ? నూనం సంకల్పాభ్యాసపాటవోత్పాద ఏష రామభద్రస్య భ్రమః.

రా:- అథవా=అట్లుకాకున్నచో, ప్రియతమా = ప్రియతమయగు కీత, కుతః=ఎందుండి (వచ్చును) నూనం = నిశ్చయముగా, ఏషః = ఇది, రామభద్రస్య = రామభద్రునికు, సంకల్ప = చింతించుటయొక్క + అభ్యాస=ఆవృత్తియొక్క + పాటవ = పాటవమువలన + ఉత్పాదః = పుట్టుకగల, భ్రమః=భ్రమము (పలుమారులు ' సీతాసమాగమమగుఁగాక ' అను సంకల్పముచేఁబుట్టిన భ్రమమేగాని, ఇది నిశ్చయమైనది కాదు.)

(నేపథ్యే) ప్రమాదః ప్రమాదః ! “ సీతాదేవ్యా స్వకరకలితైః ” ఇత్యర్థం పత్యతే.

(తెరలో) ప్రమాదః + ప్రమాదః = ప్రమాదము ప్రమాదము. “ సీతాదేవ్యా స్వకరకలితైః ” ఇతి = అని, అర్థం = సగము, పత్యతే = చదువఁబడుచున్నది.

రామః:- (సకరుణౌత్సుక్యం) కిం తస్య ?

రా:- (సకరుణోత్సుక్యం = దుఃఖము-ఆతురపాటులతోఁ గూడునట్లుగా) తస్య=దానికి, కిం=ఏమి (తటస్థించె)

(నేపథ్యే) “ వధ్వా సార్థం ” ఇత్యుత్తరార్థం పత్యతే.

(తెరలో) “ వధ్వా సార్థం ” ఇతి = అని, ఉత్తర-అర్థం = వైనగలసగము, పత్యతే=చదువబడుచున్నది.

† సీతా:- క ఇదానీం అభియోక్త్యతే.

సీత:-కః=ఎవ్వఁడు, ఇదానీం=ఇపుడు, అభియోక్త్యతే=మార్కొనఁ గలఁడు ?

రామ:- క్వాసౌ క్వాసౌ దురాత్మా, యః ప్రియాయాః పుత్రకం వధూద్వితీయ మభిభవతి ? (ఇత్యుత్తిష్ఠతి)

రా:-యః=ఎవఁడై తే, వధూ-ద్వితీయం=భార్యాద్వితీయఁడైన, (నిజభార్యతోఁ గూడుకొన్నట్టి,) ప్రియాయాః=(నా) ప్రియురాలియొక్క, పుత్రకం = ముద్దుబిడ్డను, అభిభవతి = ఎదుర్కొనుచున్నాఁడో, అసౌ = ఈ, దురాత్మా = దుర్మాన్యుఁడు, క్వ = ఎక్కడ ? అసౌ + క్వ = వాఁ డెక్కడ. (ఇతి=అని, ఉత్తిష్ఠతి=లేచుచున్నాఁడు.)

(ప్రవిశ్య సంభ్రాంతా)

వాసస్తీ:- కథం దేవో రఘునందనః !

(ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, సంభ్రాంతా=లొందరపాటుతోఁగూడినదై)
కథం=ఎట్లు ! దేవః=ప్రభువగు; రఘునందనః=రామచంద్రుఁడా !

† సీతా:- కథం ! ప్రియసఖీ మే వాసస్తీ !

సీత:-ప్రియ-సఖీ=ప్రియసఖియగు, వాసస్తీ=వాసస్తీయా ! కథం=ఎట్లు.

వాసస్తీ:- జయతి జయతి దేవః.

వాసన్తి:- దేవః = ప్రభువు, జయతి+జయతి = జయశీలుడగు
చున్నాడు; జయశీలుడగుచున్నాడు.

రామః:- కథం దేవ్యాః ప్రియసఖీ వాసన్తీ !

రా:- కథం=ఎట్లా, దేవ్యాః = సీతాదేవియొక్క, ప్రియ-సఖీ=
ప్రియసఖియగు, వాసన్తీ=వాసన్తియ.

వాసన్తీ:- దేవ ! త్వర్యతాం త్వర్యతాం; ఇతో జటాయు
గిరి శిఖరస్య దక్షిణేన సీతాతీర్థేన గోదావరీ మవతీర్య సంభావ
యతు దేవ్యాః పుత్రకం దేవః.

వాసన్తి:- దేవ=ప్రభూ ! త్వర్యతాం+త్వర్యతాం = తొందర
చేయఁబడుఁగాక; తొందరచేయఁబడుఁగాక, ఇతః=ఇటు, జటాయు-గిరి=
జటాయుపర్వతముయొక్క+శిఖరస్య= శిఖరమునకు, దక్షిణేన = దక్షిణపు
దిక్కుగా, సీతా-తీర్థేన=సీతాతీర్థముమీదుగా, గోదావరీం = గోదావరీ
నదిని, అవతీర్య=దిగి, దేవః=ప్రభువులవారు, దేవ్యాః=సీతాదేవియొక్క,
పుత్రకం=పుత్రకుని, సంభావయతు.=మన్ననసేతురుగాక.

‡ సీతా:- హా తాత! జటాయో, అద్య శూన్యం త్వయా
వినా జనస్థానం.

సీత:- హా=అయ్యో ! తాత=తండ్రి ! జటాయో = జటాయూ !
అద్య = నేడు, త్వయా+వినా = నీవులేక, జనస్థానం = జనస్థానము,
శూన్యం=శూన్యముగా (దృశ్యతే.)

రామ:- అహహ హృదయమర్మచ్ఛిదః ఖల్వమీ కథో
ద్ధాతాః.

‡ హా తాద ! జటాః ! అజ్ఞ ముణ్ణం తువ విణా జఅట్టాణం.

రా:- అహహ=హాహా, అమి = ఈ, కథా + ఉస్థతాః = కథా ప్రసంగములు, హృదయ=హృదయమందలి + మర్మ = మర్మస్థానములను + భిదః=భటు=భేదించునవికదా.

వాసంతీ:- ఇత ఇతో దేవః.

వాసంతీ:- దేవః=దేవరజారు, ఇతః+ఇతః = ఇటువైపు ఇటువైపు వత్తురుగాక)

! సీతా:- భగవతి ! సత్యమేవ వనదేవతాపి మాం న పేక్షతే.

సీత:- భగవతి=పూజ్యరాలా ! వనదేవతా+అపి = వనదేవతయు, మాం = నన్ను, సత్యం = నిశ్చయముగా, న+ప్రేక్షతే = చూడబోవన్నదికదా.

తమసా:- అయి ! వత్సే ! సర్వదేవతాభ్యః ప్రకృష్టమైశ్వర్యం భాగీరథీదేవ్యాః; త త్కిమి త్యాశంకసే ?

తమస:- అయి=ఓసీ ! వత్సే=బిడ్డా, భాగీరథ్యాః=గంగయొక్క, ఐశ్వర్యం=త్రభావము, సర్వ-దేవతాభ్యః=అఖిలదేవతలకన్నను, ప్రకృష్టం=గొప్పదైనది; తత్=అందుచే, కిం+ఇతి+అశంకసే = ఏటికని యనుమాన పడెదవు.

† సీతా:- తతః అనుసరావః (ఇతి పరిక్రమామతః)

సీత:- తతః=అట్లేన; అనుసరావః = అనుసరింతము (ఇతి = అని, పరిక్రమామతః=చనిదరు)

రామ:- (పరిక్రమ్య) భగవతి ! గోదావరి ! నమ స్తే.

! భగవది సచ్చఅం ఏబ్బ వణదేవతా వి మం ణ పేక్షది.

† తదో అనుసరంశా.

రాముడు:- (పరిక్రమ్య = నడచి) భగవతి = భూజ్యుకాలా !
గోదావరి = గోదావరీ, తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము.

వాసంతీ:- (నిరూప్య) దేవ ! దేవ ! మోదస్వ విజయినా
వధూద్వితీయేన దేవ్యాః పుత్రకేణ.

వాసంతి:- (నిరూపించి) దేవ + దేవ = స్వామీ ! ప్రభువా,
వధూ-ద్వితీయేన = భార్యాద్వితీయుఁడైనట్టియు, విజయినా = విజయము
గలట్టియు, దేవ్యాః = సీతాదేవియొక్క, పుత్రకేణ = ముద్దులబిడ్డనిచే
(పెంపుడుగున్నయేనుఁగుచే) మోదస్వ = ఆనందమొందుమా.

రామః:- విజయతా మాయుష్మాక్.

రాముడు:- ఆయుష్మాక్ = చిరంజీవి, విజయతాం = జయశీలుఁ
డగుఁగాక.

+ సీతా:- అహో ఈదృశ ఏష స సంవృత్తః.

సీత:- అహో = ఔరా ! సః + ఏషః = ఆయాదేనుఁగుబిడ్డ,
ఈదృశః = ఇంతది, సంవృత్తః = ఐనదో.

రామః:- దిప్త్యా వర్ధసే దేవి !

శ్లో॥ యేనోద్గచ్ఛద్భిసకిసలయస్నిగ్ధదంతాంకురేణ

వ్యాకృప్తస్తే సుతను ! లవలీపల్లవః కర్ణమూలాత్

సోఽయం పుత్రస్తవ మదముచాం వారణానాం విజేతా

య త్కల్యాణం వయసి తరుణే భాజనం తస్య జాతః ॥

రాముడు:- దేవి = దేవీ, దిప్త్యా = అద్భుతవశముచే, వర్ధసే = వృద్ధి
వొందుచున్నావు !

+ అమ్మహే ఏసిసో ఏస సో సంవృత్తో.

అర్థః— హేసుతను = ఓమృదువుగు దేహముకలదానా, యేన = ఎవ్వనిచే (ఏనీపుత్రకుచే) ఉద్ధచ్చత్ = మొలకెత్తుచున్న + బిస—కిసలయ = తామరచిగురువలెనే + స్నిగ్ధ = కోమలమైన + దంత—అంకురేణ = దంతపు మొలకచే, తే = నీయొక్క, కర్ణ—మూలాత్ = చెవిమొదటినుండి, లవణీ—పల్లవః = (సాముగాధరించిన) లవంగపుచిగురాకు, వ్యాకృష్టః = లాగఁబడి నదో, సః = ఆ, అయం = ఈ, తవ = నీయొక్క, పుత్రః = బిడ్డఁడు, మద—మచాం = మదమును—స్రవించెడి, (గొప్పవగు) వారణానాం = ఏనుఁగుల యొక్క, విజేతా (సన్) = జయించువాడగుచు, తరుణే + వయసి = యౌవనమందు, యత్ + కల్యాణం = ఏదిమంగళప్రదమో, తస్య = దానికి, భాజనం = స్థానము, జాతః = ఆయెను.

తా॥ ఓ కోమలాంగీ! మున్ను పసితనంబున బిడ్డగాఁ బెంచినయేనుఁగు గున్న మొలకలెత్తెడు తామరచిగుళ్ళవలె నందమైన తన దంతాంకురంబుల నీవు కర్ణభూషణంబుగాఁ దాల్చిన లవంగపుఁ జిగుళ్ళను లాగివేయుచుండె డిది. అట్టిది యిపుడు మత్తగజంబులనేని తృణప్రాయంబుగఁ బారదోలెడు శక్తిగలిగి, యౌవనదశామంగళంబుల నెల్ల నందుటకుఁ దగియున్నది.

♦ సీతాః— అవియుక్త ఇదానీ మయం దీర్ఘాయు రనయా సౌమ్యదర్శనయా సమం భవతు !

సీతః— ఇదానీం = ఇపుడు, అయం = ఈ, దీర్ఘ—ఆయుః = దీర్ఘాయుష్మం తుఁడు, సౌమ్య—దర్శనయా = మంచి—దర్శనముగల, అనయా + సమం = దీనితోఁగూడ, అవియుక్తః + భవతు = వియోగముపొందింపకుండనిమ్ము.

రామః— సఖి! వాసంతి! పశ్య పశ్య; కాంతానువృత్తి చాతుర్యమపి శిక్షితం వత్సేన.

♦ అవిఉత్తో దాణిం అఅం దీహాఉ ఇమా ఏ సోమ్యదరిసణా ఏ సమం హోదు.

రాః— సఖి = చెలీ, వాసన్తి = వాసంతి, పశ్య + పశ్య = చూడు
చూడు; కాంతా = ప్రయురాలికి + అనువృత్తి = కూడి మెలగిసంతోష పెట్టట
యందలి + చాతుర్యం + అపి = నేర్పుకూడ, వత్సేన = (మన) బిడ్డచే,
శక్తితం = నేర్పుకొనబడినది.

శ్లో॥ లీలాత్థాతమృణాలకాండకవలచ్ఛేదేషు సంపాదితాః
పుష్యత్ పుష్కరవాసితస్య పయసో గంధూషసంక్రాంత
సేకః శీకరిణా కరేణ విహితః కామం విరామే పునః [యః
యత్సేహ దనరాలనాలనలిసీపత్రాతపత్రం ధృతం ॥

అర్థః— యత్ = ఎందువలనననిన, స్నేహాత్ = ప్రేమవలన, లీల =
విలాసముచే + ఉత్థాత = పెల్లగింపబడిన + మృణాల = తామరల
యొక్క + కాండ = కాడలనెడి + కవల = గ్రాసములయొక్క + ఛేదేషు =
విరామములయందు, (మధ్య మధ్య) పుష్యత్ = వికసించుచున్న +
పుష్కర = పద్మములచే + వాసితస్య = పరిమళించెడి, పయసః = నీటి
యొక్క, గంధూష—సంక్రాంతయః = గంధూషదానంబులు (పుక్కిటఁ
బట్టిననీటికిగంధూషమనిపేరు) సంపాదితాః = సమకూర్పబడినవి; శీకరిణా =
నీటితుంపురులచే నిండిన, కరేణ = తొండముచే, కామం = ఇచ్ఛమువచ్చినట్లు,
సేకః = తడుపుట, విహితః = చేయఁబడినది. విరామే + పునః = (తడుపుటకు)
అనసానమందైతే, ఆనరాల = వంకరకాని + నాల = కాడకల + నలిసీ—
పత్ర = తామరాకురూపమగు + ఆతపత్రం = గొడుగు, ధృతం = పట్టుకొనఁ
బడినది.

తా॥ ఈ గజరాజంబు, నిజాంగనయందలి మక్కువచే, నొకతటి
నిజహస్తంబుచే లేతతామరతూండ్లఁ బెల్లగించి, తత్కబళంబులఁ జేయనీ
వదనంబున నిడుచు, నడుమ నడుమఁ బద్మనుగంధశాసితంబులగు నిజగం

దూష జలంబుల నామె కందిచ్చుచుండె; కొండొకమారు నిజతుండంబున జలంబుఁ బట్టి యథేష్టంబుగఁగాంతయొక్క శరీరంబువైఁ జల్లఁజొచ్చె; పిదప, పద్మాతపత్రంబును బట్టఁదొడంగె.

‡ సీతా:— భగవతి ! తమసే ! అయం తావ దీదృశో జాతః ; తౌ పున ర్న జానామి కుశలవా ఏతావతా కాలేన కీదృశా వివ భవతః.

సీత:— భగవతి = పూజ్యురాలా ! తమసే = తమసా; అయం = ఇది, తావత్ = ఇపుడు, ఈదృశః = ఇట్టిది, జాతః = వినది; తౌ + కుశలవా + పునః = ఆకుశలవులై తే, ఏతావతా + కాలేన = ఇంతకాలమునకు, కీదృశా + ఇవ + భవతః = ఎట్టివారై రొకో; న + జానామి = తెలియకున్నాను.

తమసా:— యాదృశోఽయం తాదృశౌ తావపి.

తమస:— అయం = వీడు, యాదృశః = ఎట్టిదో, (ఆయెనో) తౌ + అపి = వారిరువురును, తాదృశౌ = అట్టిరులే (అయియుందురు.)

† సీతా:— ఈదృ శ్యహం మందభాగినీ యస్యా న కేవలం నిరంతర మార్యపుత్రవిరహః పుత్రవిర హానాఽపి.

సీత:— యస్యాః = ఎవ్వతెకు (యేనాకు) నిరంతరం = ఎల్లపుడును, న + కేవలం + ఆర్యపుత్ర-విరహః = ప్రాణేశ్వరునివలని యెడబాటుమాత్రమే కాదు. (...కాక) పుత్రః = కొడుకులవలని + విరహః + అపి = ఎడబాటు గూడఁగలదో, అహం = నేను, ఈదృశీ = ఇట్టి, మందభాగినీ = దురదృష్ట వంతురాలను.

‡ భగవతి తమసే అయం దావ ఏరిసో జాదో దే ఉణ ణ అణామి, కుశలవా ఏత్తివణ కాలేన కీదిసా వివ హోంతి.

† ఏరిసో అహం మందభాగినీ జావీ ణ కేవలం నిరంతరం అజ్జఉత్త విరహో పుత్తవిరహోవి

తమసా:- భవితవ్య తేయ మీదృశీ.

తమసా:- ఇయం = ఈ, (నీసంబంధమగు) భవితవ్యతా=నియతి,
ఈదృశీ=ఇట్టిది (నీగతి యీవిధినున్నది.)

1 సీతా:- కిం వా మయా ప్రసూతయా యేన తాదృ
శయో ర్మమపుత్రకయో రీషద్విరలకోమలధవళదశనోజ్వల
కపోల మనుబద్ధముగ్ధకాకలీవిహసితం నిబద్ధకాకశిఖండక
మమలముఖపుండరీకయుగలం న పరిచుంబిత మార్యపుత్రేణ.

సీత:- కిం + వా + మయా + ప్రసూతయా = నేనుగన్నలాభమేమి ?
యేన = ఏకారణముచేత, తాదృశయోః = అట్టి, మను = నాయొక్క, పుత్రక
యోః = పసిపాపలయొక్క, ఈషత్ = కొంచెము + విరల = పలచగ
నున్నట్టియు + కోమల = సుకుమారములైనట్టియు + ధవళ = తెల్లనైనట్టియు
+ దశన = పండ్లచేత + ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న + కపోలం = గండ్ల
ములుగల్గినట్టియు, అనుబద్ధ = ఉత్పన్నమైన + కాకలీ = అవ్యక్తధ్వనితో,
గూడుకొనిన + విహసితం = నవ్వుగల్గినట్టియు, నిబద్ధ = కట్టబడిన + కాక -
శిఖండకం = జానుపాలుగలట్టియు, అమల = నిర్మలమగు + ముఖ-పుండరీక =
ముఖపద్మములయొక్క + యుగళం = జంట, ఆర్యపుత్రేణ = ఆర్యపుత్రునిచే,
న + పరిచుంబితం = ముద్దుపెట్టుకొనబడలేదో.

తమసా:- అస్తు దేవతాప్రసాదాత్ !

తమస:- దేవతా = దేవతలయొక్క + ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహము
వలన, అస్తు = (ఆముద్దుగొనుట) ఒనగూడుగాక.

1 కిం వా మమ ప్రసూతావ జేణ తారిసాణం మమ పుత్రతాతా
ఈసివిరలకోమలధవళదశనోజ్వలకపోలం అనుబద్ధముగ్ధకాకలీవిహసితం, నిబద్ధ
కాకశిఖండకం అమలముఖపుండరీకయుగలం న పరిచుంబితం అజ్ఞతేణ.

♦ సీతా:- భగవతి ! తమసే ! ఏతేన అపత్యసంస్మరణేన ఉచ్ఛ్వాసితప్రస్నుతస్తసీ తయోశ్చ పితుః సన్నిధానేన త్షణమాత్రం సంసారిణీ అస్మి సంవృతా.

సీత:- భగవతి=పూజ్యురాలా ! తమసే = తమసా, ఏతేన = ఈ, అపత్య = సంతానముయొక్క + సంస్మరణేన = తలచుటచే, ఉచ్ఛ్వాసిత = కంపించుచున్నట్టియు + ప్రస్నుత = చేపుచున్నట్టియు + స్తసీ = పాలిండ్లుగలదానను; తయోః = వారిర్వురియొక్క, పితుః = తండ్రియొక్క, సన్నిధానేన = సమీపమందుండుటచే, త్షణమాత్రం = ఈ ణకాలము, సంసారిణీ + చ = కాపురముచేయుచున్నదానను, సంవృతా + అస్మి = వితిని.

తమసా:- కిమ త్రోచ్యతే. ప్రసవః ఖలు ప్రకర్షపర్యంతః స్నేహస్య. పరమం చైత దన్యోన్యసంశ్లేషణం పితోః.

శ్లో॥ అంతఃకరణతత్వస్య దంపత్యోః స్నేహసంశ్రయాత్

ఆనందగ్రంథి రేకోఽయ మపత్య మితి పత్యతే ॥ ౧౭

తమసా:- అత్ర = ఈవిషయమున, కిం + ఉచ్యతే = ఏమిచెప్పఁబడును (చెప్పనదేమి; నీవు చెప్పినవిషయము లోకసహజమైనదే) ప్రసవః = అపత్యము, స్నేహస్య = ప్రేమయొక్క, ప్రకర్ష = ఆధిక్యము + పర్యంతః + ఖలు = అవధిగాఁగలదిగదా; ఏతత్ = ఈసంతానరూపమగువస్తువు, పితోః = తల్లిదండ్రులవిషయమున, పరమం = ఎక్కువగా, అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క + సంశ్లేషణం + చ = జతగూర్పునదియు (అగును)

♦ భావది తమసే ఏనిజా అవచ్ఛసంసుమరణేణ ఉస్నసిదప్రహ్నా దత్తజౌ తాణం చ పిదుణో సంణిహణేణ ఖణమేత్తం సంసారిణీంహి సంవృతా.

అర్థః— దంపత్యోః=భార్యాభర్తలయొక్క, అంతఃకరణ-తత్త్వస్య=హృదయరూపమగు నభేదవస్తువునకు, స్నేహ=ప్రేమయొక్క + సంశ్రియాత్=సమాశ్రియణమువలన, ఏకః= (అనిర్వచనీయమగు) ముఖ్యాతి ముఖ్యమగు, ఆయం=ఈ, ఆనంద - గ్రంథిః = ఆనందమయమగులంకె, అపత్యం + ఇతి=సంతాన—మని, పత్యతే=పరిభాషింపఁబడుచున్నది.

తా॥ దంపతులయొక్క మనస్తత్త్వమునకుఁ బ్రేమసమాశ్రియణము వలననేర్పడు సర్వప్రధానమును, ఆనందమయమునగు ముడియే సంతానమని పెద్దలు చెప్పుదురు గదా.

వాసంతీః— ఇతోఽపి దేవః పశ్యతు.

శ్లో॥ అనుదివస మవర్ధయ త్ప్రియా తే
య మచిరనిర్గతముగ్ధలోలబర్హం
మణిముకుట ఇవోచ్ఛిఖిగ కదంబే
నదతి స ఏష వధూసఖి శ్చిఖండి ॥

౧౮

వాః— దేవః = దేవరవారు, ఇతః + అపి = ఇటువై పునఁగూడ, పశ్యతు=కనుగొందురుగాత.

అర్థః— అచిర=కొద్దికాలముక్రిందటనే + నిర్గత=బయలు వెడలిన + ముగ్ధ = సుందరమైన + లోల = చంచలమైన + బర్హం = పింఛముగలట్టి, యం = ఏనెమిలిని, తే = నీయొక్క, ప్రియా = ప్రియురాలగునీతి, అనుదివసం=రోజురోజు, అవర్ధయత్ = పెంచెనో, సః + ఏషః + శ్చిఖండి= ఆయానెమిలి, వధూ—సఖిః = ప్రియురాలు తోడుగాఁగలదై, కదంబే = కడిమిచెట్టువై, మణి—ముకుటః + ఇవ=రత్నములు చెక్కఁబడిన కిరీటమువలె, ఉత్ శ్చిఖః=పింఛముపైకిఁగలదై, నదతి=కేకవేయుచున్నది.

తా॥ రామచంద్రా! అదిగో యటుకనుగొనుము. తొల్లి నీతి యేమరక ప్రతిదివసమును బెంచిన యీముద్దులనెమిలి, యౌవనముగలదగుటచేఁ

శెంఱితోఁగూడి యిప్పు డాకడిమిచెట్టపైఁజేరి రత్నకిరీటమువలె నొప్పుతన
పెద్దపించును విప్పి, పైకెత్తి విలాసముగఁ బాడుచున్నది.

‡ సీతాః— (సకౌతుకాసృం.) ఏష సః.

సీతః— (సకౌతుక—అసృం = కుతూహలము—బాష్పములతోఁగూడు
నట్లుగా) ఏషః = ఇది, (ఈనెమిలి) సః = అదియా (నేనలవాడుపెంచి
నదియా.)

రామః— మోదస్య వత్స ! మోదస్య.

రాముడు— వత్స = కుమారా, మోదస్య + మోదస్య = ఆనం
ది.పుము; ఆనందింపుము.

† సీతాః— ఏవం భవతు.

సీతః— ఏవం = ఇట్లు, భవతు = కానియు.

రామః— శ్లో॥ భ్రమిషు కృతపుటాంతర్మండలావృత్తిచక్షుః
ప్రచలితచతురభూతాండవై ర్మండయంత్యా
కరకిసలయతాలై ర్ముగ్ధయా నర్తమానం
సుతమివ మనసా త్వాం వత్సలేన స్మరామి ॥

రాముడు— అర్థః— భ్రమిషు = నాట్యభ్రమణములయందు,
(నీవు, మండలాకారంబునదిరుగువేళ) కృత = చేయబడిన + పుట—
అంతః = కన్నురెప్పలలోన + మండల—ఆవృత్తి = గుండ్రముగాఁ దిరుగుటలు
గల్గిన, చక్షుః = కన్నులుగల, ప్రచలిత = కదల్చబడినట్టియు + చతుర = నుందరము
లైనట్టియు + భూ = కనుబొమ్మలయొక్క + తాండవైః = విలాసగతివిశే
షములచేతన, కర—కిసలయ = చిగురుటాకులనుబోలుచేతులయొక్క +

తా॥ = తాళములచేతను, మండయంత్యా = శోభనుగూర్చుచున్న, ముగ్ధయా = అమాయకురాలగు ప్రియురాలిచే (నీతచే) నర్త్యమానం = ఆడింపజేయఁబడుచున్న, త్వాం = నిన్ను, వత్సలేన = సన్నేహమైన, మనసా = మనసుచేత, సుతం + ఇవ = కన్నకుమారునివలె, స్మరామి = తలపోయుచున్నాను.

తా॥ ఓ మయూరపోతమా ! ముగుదయగు నా ప్రియురాలు తనకనుపాపలను, గనుబొమలను జిత్రవిచిత్రముగఁ ద్రిప్పటలచే నీవు గుండ్రముగాఁ దిరుగుచుఁజేయు నాట్యవిలాసముల కొకనూత్న శోభను గూర్చుచుఁ గరపల్లవములచేఁ దాళమువేయుచు నిన్నాడించుచుండెడిది. అట్టి నిన్నిప్పు డిటుఁ జూడఁగల్గుటచే నెన్నడో పోయినకుమారుని నదృష్టవశమునఁ గాంచికట్లు నాకనురాగము గలుగుచున్నది.

రామః:- హస్త తిర్యంచోఽపి పరిచయ మనురుధ్యస్తే.
శ్లో॥ కతిపయకుసుమోద్గమః కదంబః

ప్రియతమయా పరివర్ధితో య ఆసీత్ -

రాముడు:- హస్త = ఏమిఆశ్చర్యము ! తిర్యంచః + అపి = తిర్యగ్గుంతువులుగూడ, పరిచయం = పరిచయమును, అనురుధ్యస్తే = అనుసరించుచున్నవి.

అర్థ:- యః = ఏకడిమిచెట్టు, ప్రియతమయా = నాప్రియురాలిచే, పరివర్ధితః + ఆసీత్ + పెంచబడెనో, (సః = ఆ) కదంబః = కడిమిచెట్టు, కతిపయ = కొలఁది + కుసుమ = పువ్వుములయొక్క + ఉద్గమః = మొగ్గులుకలదియైయున్నది.

తా॥ మున్ను నాప్రియసి నీశుభోసిపెంచిన కడిమిచెట్టిపుడు కొలఁదిగాఁ బువ్వుములుగల్గి కానవచ్చుచున్నది.

* సీతా:- (నిరూప్య, సాసృం) సుష్టు ప్రత్యభిజ్ఞాత మార్యపుత్రేణ.

* సుష్టు పచ్చహిరిదం అజ్ఞాతేణ.

నీతః— (నిరూప్య=నిరూపించి, సాసృం=కన్నీటితోఁగూడునట్లు)
ఆర్యపుత్రేణ=నాశునిచే, సుష్టు = బాగుగా, ప్రత్యభిజ్ఞాతం = ఆనవాలు
పట్టబడినది.

రాముః—శ్లో॥ స్మరతి గిరిమయూర ఏష దేవ్యాః

స్వజన ఇవాత్ర యతః ప్రమోద మేతి॥ ౨౦

రాముడు:— దేవ్యాః = సీతాదేవియొక్క, ఏషః = ఈ, గిరి-
మయూరః=పర్వతమయూరము, స్మరతి = గుర్తెఱుంగుచున్నది; యతః =
నందువలనననిన, స్వజనే + ఇవ = స్వజనమునందువలె (తనచుట్టముల
మీఁద నానంద మొందినటుల) అత్ర=ఈకదంబవృక్షమున, ప్రమోదం=
ఆనందమును, ఏతి=పొందుచున్నది.

తా॥ సీతాదేవి వెంచిన యీ నెమిలి పూర్వపరిచయంబున బాగుగ
గుర్తెఱింగి, ఈకడిమిచెట్టునఁజేరి, యిం దాత్మబంధువులఁ గూడిననాఁటి
నూనందానుభవంబు నొందుచున్నది.

వాసస్తీ:—అత్ర తావ దాసనపరిగ్రహం కరోతు దేవః

శ్లో॥ ఏత త్తదేవ కదలీవనమధ్యవర్తి

కాంతాసఖస్య శయనీయశిలాతలం తే

అత్ర స్థితా తృణ మదా ద్భహుశో య దేభ్యః

సీతా తతో హరిణకై ర్న విముచ్యతే స్మ॥ ౨౧

వాసంతి:—అత్ర, తావత్ = ఇందుల, దేవః = స్వామి, ఆసన=
సీతముయొక్క + పరిగ్రహం=ఆవలంబమును, కరోతు=చేయుఁగాక.

అర్థః— కాంతా — సఖస్య = భార్యద్వితీయుడవగు, తే = నీకు
కదలీ—వన = అరణిలోటయొక్క + మధ్య = అంతర్భాగమునందు + వర్తి-
ఉండెడి, ఏతత్ = ఈ, (ఈయెదుటఁగానఁబడెడు) శయనీయ=పరుండుటకు

దగియుండిన + శిలా-తలం = శిలాప్రదేశము, తత్ + ఏవ = అదియే; యత్ = ఎందువలన, సీతా = సీతాదేవి, బహుళః = పలుమారు, అత్ర = ఈస్థానమున, స్థితా = ఉన్నదై, ఏభ్యః = ఈ లేడికూసలకొఱకు, తృణం = గడ్డిని, ఆదాత్ = ఒసంగెనో, తతః = ఆకారణమువలన, హరిణకైః = లేడిపిల్లలచే, న + విముచ్యతే + స్మ = (ఈస్థానము) విడువఁబడుటలేదు సుమా.

తా॥ శ్రీరామా! తొల్లి నీప్రియురాలును నీవును ముఖముగాఁ బరుండుట కుపయోగించుకొనినది యీయరటితోట నడుమనున్న యా పెద్దబండయేగదా! మఱియు నాతాతిమీఁదగుర్చుండియే సీత లేడిపిల్లలకు లేత పచ్చిక నోటనిడుచుంటుచే మచ్చికపడి యవి యీనాఁటికిని నీప్రదేశంబును విడువఁజాలకున్నవి.

రామః—ఇదం తావ దశక్యమేవ ద్రష్టుం (ఇ త్యన్యతో రుద న్నుపవిశతి.

రాముడు—ఇదం + తావత్ = ఇదన్ననో, ద్రష్టుం = చూచుటకు, అశక్యం = పీలులేనిది (ఇతి = అని), అన్యతః = మఱొకవైపున, రుదన్ = వీడ్చుచు, ఉపవిశతి = కూర్చుండుచున్నాఁడు.

† సీతా—సఖి! వాసంతి! కిం త్వయా కృత మార్య పుత్రస్య మమ చ ఏతద్దర్శయంత్యా? హా ధిక్; హా ధిక్; స ఏవ ఆర్యపుత్రః; తదేవ పంచవటీవనం; సా ఏవ ప్రియ సఖి వాసంతి; తే ఏవ వివిధవిస్రంభసాక్షిణో గోదావరీకాననో ద్వేషాః; తే ఏవ జాతనిర్విశేషా మృగపక్షిపాదపాః; సా ఏవ చాహం; మమ పున ర్మందభాగిన్యాః దృశ్యమానమపి సర్వ మే వైత న్నాస్తీతి; ఈదృశో జీవలోకస్య పరివర్త స్సంవృత్తః.

† సహి జానంది కిం తువ కిదం అజ్ఞఉత్తస్స మహా అ ఏదం దంస త్తీవ? హద్ధి హద్ధి సా ఏబ్బ అజ్ఞఉత్తో తం ఏబ్బ పంచవటీవనం సా ఏబ్బ

నీతః—చెలీ ! వాసంతీ ! ఏతత్=దీనిని, దర్శయంత్యా=చూపెడి, త్వయా=నీచే, ఆర్యపుత్రస్య=ఆర్యపుత్రునకు, మమ+చ=నాకును, కిం+కృతం=ఏమిచేయఁబడినది? హ=అయ్యో ! ధిక్=ఛీ, ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుఁడు, సః+ఏవ=అతఁడే; పంచవటీ-వనం=పంచవటీకాననము, తత్+ఏవ=అదియే; ప్రియసఖీ=ప్రియసఖియగు, వాసంతీ=వాసంతి, సా+ఏవ=ఆమెయే; వివిధ=పలువిధములగు+విస్రింభ=నమ్మికలకు+సాక్షిణః=సాక్షిభూతములైన, గోదావరీ=గోదావరీప్రాంతమందలి+కానన=అడవులయొక్క+ఉద్దేశాః=ప్రదేశములు, తే+ఏవ=అవియే; జాత=సంతానముతో+నిర్విశేషాః=సమానములగు (స్వసంతానంబువలె సాకఁబడిన) మృగ-పక్షి-పాదపాః=లేళ్లు పక్షులు వృక్షములు; తే+ఏవ=అవియే; అహం+చ=నేనును, సా+ఏవ=ఆమెనే; మందభాగిన్యాః=దురదృష్టురాలనగు, మమ+పునః=నాకైతే, సర్వం=అంతయు, దృశ్యమానం+అపి=కనఁబడుచున్నను, తత్=అది, న+అస్తి+ఇతి+ఏవ=లేనట్టిదియే. జీవలోకస్య=ప్రాణిలోకముయొక్క, పరివర్తః=మార్పు, ఈదృశః=ఇట్టిదియై, సంవృత్తః=ఏర్పడినది.

వాసంతీః—సఖి ! సీతే ! కథం న పశ్యసి రామస్యావస్థాం ?

శ్లో॥ కువలయదలస్నిగ్ధై రంగై ర్దదా నయనోత్సవం

సతతమపి తే స్వేచ్ఛాదృశ్యో నవం నవ మేవ యః

వికలకరణః పాండుః సోఽయం శుచా పరిదుర్బలః

కథమపి న ఇత్యున్నేతవ్య స్తథాపి దృశాం ప్రియః॥

పితృసహీ వాసంతీ తే ఏవ్య వివిహవీస్సంభసాక్షిణో గోదావరీకాణణుద్దేశాః; తే ఏవ్య జాదనిబ్ధినేసా మఆపక్ష్విపాదపాః; సా ఏవ్య చాహం మమ ఉణ మందభాగిణీఏ దీసమాణం వి సర్వం ఏవ్య ఏదం నిర్దిత్తి తా ఏరిసో జీవలోక అస్య పరివృత్తో సంవృత్తో.

వాసన్తి:—సఖి=చెలీ, సీతే = సీతా, రామస్య = రామచంద్రుని యొక్క, అవస్థాం = అవస్థను, న + పశ్యసి+కథం=ఎట్లు చూడకున్నావు?

అగ్రః—సతతం=ఎల్లప్పుడు, స్వేచ్ఛా=స్వేచ్ఛగా + దృశ్యః + అపి = చూడఁదగినవాడైనను, యః=ఎరాముఁడు, కువలయ—దల=నల్లకలువరేకుల వలె + స్నిగ్ధః=కోమలములగు, అంగైః=అవయవములచే, నవం + నవం + ఏవ = క్రొత్తక్రొత్తగానే, తే=నీకు, నయన=నేత్రములకు + ఉత్సవం=ఆనందమును, దదౌ=(మున్ను) ఒసంగెనో, సః + అయం=అట్టియీతఁడు, శుచా=దుఃఖముచే, వికల—కరణః = నిశ్చేష్టములగు — ఆవయవములుగలవాఁడును, పాండుః=తెల్లబారినవాఁడును, పరిదుర్బలః=మిక్కిలిబలహీనుఁడునై, కథం + అపి=అతికష్టముమీఁద, సః + ఇతి=ఆరాముఁడేయని, ఉన్నేతవ్యః = ఆనవాలుపట్టఁదగియున్నాఁడు. తథా + అపి=అట్లయ్యును, దృశాం=నేత్రములకు, ప్రియః=ఇష్టమైనవాఁడుగ నేయున్నాఁడు.

తా॥ ఈ రామచంద్రుఁడు మున్ను నిరంతరము యథేష్టముగఁజూడఁబడుచుండియుఁ గువలయదళములవలె మిసిమిమీతిన తన యవయవములచే నెప్పటి కప్పుడే యొకనూత్న సౌందర్యము హెచ్చ మరలమరలఁజూడఁదగి యుండెడివాఁడు. అట్టివాఁ డిప్పు డీప్రియావియోగదుఃఖముచే నంగముల విగించెడి, మిక్కిలి చిక్కిపోయి, వెలవెలబోవుచుఁ దుదకు బహుకష్టము మీఁద ‘నాటిరాముఁ డీతఁడే’ యని గుర్తింపఁదగియున్నాఁడు; గాని యిట్లయ్యును దనసహజసౌందర్యముచే దర్శనీయుఁడుగనే యున్నాఁడుగదా!

* సీతా:- ప్రేక్షే సఖి ప్రేక్షే.

సీత:- సఖి = చెలీ! ప్రేక్షే, చూచుచున్నాను, ప్రేక్షే = చూచుచున్నాను.

* పేక్షామి సహి పేక్షామి.

తమసాః— పశ్యన్తీ ప్రియం భూయాః.

తమసః— ప్రియం = ప్రియుని, పశ్యన్తీ + భూయాః = చూచుచుండువు గాక.

1 సీతాః— హా దైవ ! ఏష మయా వినా అహ మేతేన వినేతి కేన సంభావిత మాసీత్. తన్ముహూర్తకమపి జన్మాంతరాదివ లబ్ధదర్శనం బాష్పసలిలాంతరేషు ప్రేక్ష్యే తావద్వత్సల మార్యపుత్రం (ఇతి సతృష్ణం పశ్యతి.)

సీతః— దైవ=ఓవిధి ! మయా + వినా—నేనులేకుండ, ఏషః = ఈతఁడును, ఏతేన + వినా = ఈతఁడులేక, అహం = నేనును (ఉండవలసినకాలమువచ్చునని) ఇతి=అని, కేన=ఎవనిచే, సంభావితం + ఆసీత్=ఊహింపఁబడినది ? తత్=అందువలన, జన్మ—అంతరాత్ + ఇవ=మఱొకజన్మమునెత్తినదానివలన నోయన్నట్లు, లబ్ధ=పొందఁబడిన + దర్శనం=దర్శనముగల, వత్సలం=ప్రేమాస్పదుడగు, ఆర్యపుత్రం=ఆర్యపుత్రుని, తావత్=ఇపుడు, బాష్ప—సలిల=కన్నీటియొక్క (కన్నీరుకార్చెడివేళ) + అంతరేషు=మధ్యలయందు (నడుమనడుమ) ముహూర్తకం + అపి=క్షణమెయైనను, ప్రేక్ష్యే=చూచెద(ఇతి=అని సతృష్ణం=దగఱోఁగూడునట్లు, పశ్యతి=చూచుచున్నది.

తమసాః—(సన్నేహసం) పరిష్వజ్య)

శ్లో॥ విలులిత మతిపూరై ర్బాష్ప మానందశోక

ప్రభవ మవస్మజన్తీ తృష్ణ యోతానదీర్ఘ

1 హా దేవ్య ఏసో మఏ విణా అహం ఏదేణ విణాత్తి కేణ సంభావితం ఆసీ. తా ముహూర్తకం వి జన్మాంతరాదో విఅ లబ్ధదరిసణం వాహ సలిలన్తరేషు వేక్ళామి దావచ్ఛలం అజ్ఞాతం.

స్నపయతి హృదయేశం స్నేహనివ్యన్దిసి తే

ధవలబహులముగ్ధా దుగ్ధకుల్యేవ దృష్టిః॥ ౨౩

తమస.—(సస్నేహ-అసృం = ప్రేమబాష్పయుక్తముగా, పరివ్యజ్య=కాగిలించి,)

అర్థః—అతిపూర్వైః=గొప్పప్రవాహములచే, (లుగా) విలులితం=జారిన, ఆనంద=(భర్తృసందర్శనమువలన) ఆనందమువలనను + శోక=దుఃఖమువలనను + ప్రభవం=పుటుకగల, బాష్పం=కన్నీరు, అవస్పృజంతీ = విడుచుచు, తృష్ణయా=ఆశచే, ఉత్తాన=విపులమును + దీర్ఘా=పొడవైనట్టియు, ధవల-బహుల=మిక్కిలిశుభ్రమును + ముగ్ధా=మనోహరమైనదియుగనుకనే, దుగ్ధ-కుల్యా+ ఇవ=పాలయొక్కకాల్వవలె, తే=నీయొక్క, దృష్టిః=చక్షువు, స్నేహ=ప్రేమను + నివ్యన్దిసి=కుతీయుచున్నదై, హృదయ-ఈశం=మనోనాథుని, స్నపయతి=స్నానముచేయుచుచున్నది.

తా॥ చెలీ! ఆనందముచేతను, శోకముచేతను బ్రవాహములుగఁబొంగి పొరలు నశువులఁ గార్చుచు, నేదోయాశచే నెత్తబడి దీర్ఘమై, తెల్లఁబారియు బహుమనోహరమై, ప్రేమను గ్రుమ్మరించు నీదృష్టి యమృత స్రవంతివలె నీహృదయేశుని ముంచివేయుచున్నది సుమా.

వాసంతీః—

శ్లో॥ దదతు తరవః పుష్పై ర్ఘ్నం ఫలైశ్చ మధుశ్చ్యుతః

స్ఫుటితకమలామోదప్రియాః ప్రవాన్తు వనానిలాః

కల మవిరలం రజ్యత్కంఠాః క్షణంతు శకుంతయః

పున రిద మయం దేవో రామః స్వయం పన మాగతః॥

వాసన్తిః—అయం=ఈ, రామః + దేవః=రామదేవుడు, స్వయం=తనకైతానె, ఇదం=ఈ, వనం=అడవిగూర్చి, పునః=మఱుడ, అగతః=

వచ్చియున్నాడు (కాన) మధు-శ్చ్యుతః = తేనె - కుటిపించు, తరవః = వృక్షములు, పుష్పైః = పువ్వులచేతను, ఫలైః + చ = పండ్లచేతను, అర్ఘ్యం = అర్ఘ్యమును, దదతు = ఇచ్చుఁగాక; స్ఫుటిత = వికసించిన + కమల = కమలములయొక్క + ఆమోద - పోయాః = సువాసనచేబూర్ణములైన, వన-అనిలాః = వనసంబంధములగు - వాయువులు, ప్రవాన్తు = వీచునుగాక; రజ్యత్ = రంజనగూర్చు + కంఠాః = కంఠములుగల, శకుంతయః = పక్షులు, అవిరళం = ఎడతెగక, కలం = మధురముగా, క్షణంతు = ధ్వనిచేయుఁగాక (పాడునుగాక;)

తా॥ రామచంద్రమూర్తి తనకై తానే యీవనంబునకు వచ్చియున్నవాఁడుగాన, ఓ తేనెలగుటిపించు తరురాజంబులారా ! మీరు ఫలపుష్పంబులచే నా మహానుభావున కర్ఘ్యంబొసంగుఁడు; ఓ వనవాతంబులారా ! మీరు కమలగంధసుశాసితంబులగు వాయువుల వీచుఁడు; ఓ శకుంతంబులారా ! మీరుగూడ నవిచ్చిన్నంబుగ మీయవ్యక్తమధురకంఠంబులగానంబొనర్పుఁడు.

రామః :- ఏహి సఖి ! వాసన్తి ! నన్వితః స్థీయతాం.

రాముడు :- సఖి = చెలి, వాసన్తి = వాసన్తి, ఏహి = రమ్ము; ఇతః = ఈవైపున, స్థీయతాం + నను = కూర్చుండుమా.

వాసన్తిః :- (ఉపవిశ్య సాస్రం) అపి కుశలం కుమారలక్ష్మణస్య ?

వాసన్తిః :- (ఉపవిశ్య = కూర్చుండి, స-అస్రం = కన్నీటితోఁగూడుట) కుమార-లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణకుమారునకు, అపి + కుశలం = నేమపీవా ?

రామః :- (ఆశ్చరిత మభినీయ)

శ్లో॥ కరకమలవితీర్ణై రంబునీవారశఙ్ఖైః

స్వరుశకునికురంగా మైథిలీ యా నపుష్యత్

భవతి మమ వికార స్తేషు దృష్టేషు కోఽపి

ద్రవ ఇవ హృదయస్య ప్రస్తరోద్భేదయోగ్యః॥

రాముడు:—(అశ్శ్రితిం=వినమిని, అభినీయ=నటించి)

అర్థ:—యాన్=ఏ, తరు-శకుని-కురంగాన్=చెట్లను - పక్షులను—
లేళ్ళను, మైథిలీ=నీత, కర-కమల=పద్మహస్తములచే + వితీర్ణైః=పంచియీ
యఁబడిన, అంబు-నీవార-శమ్మైః=నీటిచేతను-నివ్వరిధాన్యముచేతను—లేత
పచ్చికలచేతను, అపుష్యత్ = పోషించెనో, తేషు=అవి, దృష్టేషు=చూడఁ
బడఁగా, మమ = నాకు, ప్రస్తర = తాలయొక్క + ఉద్భేద = బద్దలు
చేయుటయందు + యోగ్యః = సమర్థమగు, ద్రవః+ఇవ = ద్రవమువలె
కః + అపి = ఏదోయొక (అనిర్వాచ్యమగు,) వికారః = మార్పు, మమ =
నాయొక్క, హృదయస్య = మనస్సునకు, భవతి=కలుగుచున్నది.

తా॥ నీత, ప్రేమాతిశయంబునఁ దన హస్తపద్మములచే నీళ్లుపోసి
పెంచిన యీవృక్షములును; నీళ్లు, నివ్వరిధాన్యములొసఁగి సాకిన యీశకుంతం
బులును; నీళ్లు, నివ్వరిధాన్యము, లేబచ్చికయునొసంగిపోషించినయీలేళ్ళును
నాకంటఁబడుటచే నేమోగాని గండఱిలలైన బద్దలుగావింపఁగల ద్రవము
వలె జెప్పరాని వికారమేదోయొకటి నాగుండెలఁబగులఁ గొట్టుచున్నది.

వాసన్తి:—మహారాజ ! నను పృచ్ఛామి—అపి కుశలం
కుమారలక్షణస్య ?

వాసన్తి:—మహారాజ=ఓమహారాజా, నను + పృచ్ఛామి=మంచిది—
అడుగుచున్నాను; కుమారలక్షణస్య=లక్షణకుమారునకు, అపి + కుశలం=
సేమమేనా ?

రామః:—(స్వగతం) అయే ! మహారాజేతి నిష్ప్రణయ
మామంత్రణపదం; సౌమిత్రిమాత్రే చ బాష్పస్థలితాక్షరః

కుశలప్రశ్నః, తథా మన్యే విదితసీతావృత్తాం తేయమితి (ప్రకాశం) ఆః-కుశలం కుమారస్య (ఇతి రోదితి).

రాముడు:—(స్వగతం=తనలో) అయే=హయేమి; మహా-రాజ + ఇతి='మహారాజ' అను(స్నేహభావబద్ధులఁ బిలిచెడిరీతి వదలి, రాజభావోద్ధతులఁ బిలుచురీతి) నిష్ప్రణయం=ప్రేమరహితమైన, ఆమంత్రణ-పదం=సంబోధనపదమున్ను, సామిత్రిమాత్రే=(సీతనువిడిచి)ఒక్కలత్ముణుని విషయముననే, బాష్ప=కన్నీటిచే + స్థలిత=తొట్రిలిన + అక్షరః=అక్షరములు గల, కుశల-ప్రశ్నః + చ=కుశలప్రశ్నమున్ను (కావింపఁబడినవి) ఇయం = ఈమె, విదిత=తెలియఁబడిన + సీతా=సీతయొక్క + వృత్తాంతా = వార్త కలది; ఇతి=అని, తథా=వైవిధ్యమున, మన్యే=తలంచుచున్నాఁడ. (ప్రకాశం=ప్రకాశముగా) ఆః=ఆ, కుమారస్య=కుమారలత్ముణునకు, కుశలం=సేమము (ఇతి=అని, రోదితి=ఏడ్చుచున్నాడు)

వాసంతి:—అయి దేవ ! కిమితి దారుణః ఖిల్వసి.

వాసంతి:—అయి = ఓయీ, దేవ = దేవా ! కిం+ఇతి = ఏమని, దారుణః = కఠినుడవు, అసి+ఖలు = అయితివోగదా.

* సీతా:—సఖి ! వాసంతి ! కిం త్వ మసి ఏవం వాదినీ? ప్రియార్థాః ఖలు సర్వస్య ఆర్థ్యపుత్రో; విశేషతో మమ ప్రీయసఖ్యాః

సీత:—సఖి=చెలీ! వాసంతి = వాసంతి, త్వం = నీవు, ఏవం + వాదినీ=ఇట్లుపల్కుదానవు, అసి+కిం=అగుచున్నా నేమి? ఆర్థ్యపుత్రః = ఆర్థ్యపుత్రుడు, సర్వస్య=అందఱకును, ప్రియ=ప్రియభావలచే + ఆర్థ్యః =

* సహి వాసంతి కిం తుమం ని ఎవ్వంవాదినీ? పితృహోక్త సర్వస్య అర్థ్యపుత్రో విశేషదో మమ పితృసహి ఏ.

పూజ్యుఁడు; విశేషతః=ఎక్కువగా, మమ=నాయొక్క, ప్రియ-సఖ్యః=ప్రియసఖికి; (నీకుఁబ్రయార్థుఁడు.)

వాసంతి:—

“ శ్లో॥ త్వం జీవితం త్వ మసి మే హృదయం ద్వితీయం
త్వం కౌముదీ నయనయో రమృతం త్వ మంగే ”
ఇత్యాదిభిః ప్రియశతై రనురుధ్య ముగ్ధాం
తా మేవ-శాంత మథవా కిమి హోత్తరేణ॥ ౨౩

(ఇతి మూర్ఛతి)

వాసంతి:—అథః-త్వం=నీవు, జీవితం=పొణము, అసి=ఆగు
చున్నావు; త్వం=నీవు, మే=నాకు, ద్వితీయం=రెండవ, హృదయం—అసి=
హృదయమగుచున్నావు; త్వం=నీవు, నయనయో=నేత్రములకు, కౌముదీ+
అసి=వెన్నెలవగుచున్నావు; త్వం=నీవు, అంగే=శరీరమున, అమృతం+
అసి=అమృతమగుచున్నావు; ఇతి+అదిభిః—ఈమొదలైన, ప్రియశతైః=
మూలకొలది యిచ్చకములచే, తాం=ఆ, ముగ్ధాం=అమాయకురాలగు సీతను,
అనురుధ్య=లాలనచేసి లోబఱచుకొని తెచ్చి, తాం+ఏవ=అట్టిచేలనే...
(వంచింబినాడవు); శాంతమ్=పాపము శాంతించునుగాక; అథవా=అట్లు
కాకున్నను, ఇవా=ఈవిషయమున, ఉత్తరేణ=జవాబుచే, కిం=ఏమిప్రయో
జనము (ఇతి=అని, మూర్ఛతి=మూర్ఛపోవుచున్నది)

తా॥ ఓయీ ! రామా ! నీవు, అమాయకురాలగుసీతతో “ఓప్రియ
రాలా! నీవే నాజీవితమవు; నీవే నామానసంబవు; నీవే మదియనయనచందిరి
కవు; నీవే నాయంగంబుల కమృతరసంబుమాడ్కిజీవనం బొసంగుదాశవు”
అని యిట్లేమేమో యిచ్చకంపుమాటల నమ్మఁబల్కి తుద కట్టిముద్దరాలినే
వంచింబితివే; కానిమ్ము. సరిలే;—ఒకవేళనీవుచేసినపనికి జవాబేమైనను

జెప్పుదమనియనుకొనినను, ఇందుజవాబు చెప్పుటకుమాత్ర మేముందును ?
దానబ్రయోజనముమాత్ర మేమిగల్గును ?

రాముఁడు:- స్థానే ఖలు, వాక్యనివృత్తి ర్మోహశ్చ.

తమస:- వాక్య = పట్కులయొక్క + నివృత్తి = అగిపోవుటయు,
మోహః + చ = మూర్ఛఁజెందుటయు, స్థానే + ఖలు = యుక్త మేగదా.

రామః:- సఖ ! సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి.

రాముఁడు:- సఖ = సఖి ! సమాశ్వసిహి (౨) = ఊటడిలుము (౨).

వాసంతీ:- (సమాశ్వస్య) తత్ కిమిద మకార్య మను
ష్ఠితం దేవేన.

వాసంతి:- (సమాశ్వస్య = ఊటడిల్లి) దేవేన = దేవరవారిచే, ఇదం =
ఈ, అకార్యం = చేయరానిపని, అనుష్ఠితం + తత్ + కిం = చేయబడినదదేమి?

♦ సీతా:- సఖ ! వాసంతి ! విరమ, విరమ.

సీత:- సఖ = చెలీ ! వాసంతి = వాసంతీ ! విరమ + విరమ = ఊరకుం
డుము, ఊరకుండుము.

రామ:- లోకో న మృష్యతీతి.

రాముఁడు:- లోకః = ప్రపంచము, న + మృష్యతి = (సీతనింటి
యందుంచుకొనుటను) సహింపజాలకున్నది, ఇతి = అని.

వాసంతీ:- తత్ కస్య హేతోః ?

వాసంతి:- తత్ = అది, కస్య = దేనియొక్క, హేతోః = కార
ణమువలన.

రామ:- స ఏవ జానాతి కిమపి.

రాముఁడు:- సః + ఏవ = అలోకమే, కిం + అపి = (కారణము)
ఏమైనది, జానాతి = ఎఱుఁగును.

తమసా:- ఉచిత స్తదుపాలంభః.

తమస:- తత్ = అందువలన, ఉపాలంభః = నిందావాక్యము, ఉచితః = తగినదె.

వాసంతి:- శ్లో॥ అయి కఠోర ! యశః కిల తే ప్రియం

కి మయశో నను ఘోర మతఃపరమ్

కి మభవ ద్విపినే హరిణీదృశః

కథయ నాథ! కథం బత మన్యసే॥ ౨౭

వాసంతి:- అర్థ:-అయి=ఓయీ, కఠోర=కఠినుడా ! తే = నీకు, యశః + కిల + ప్రియం = కీర్తియిస్తున్నదేదే ? నను = మంచిది, అతః + పరం = ఇంతకన్నను (పూర్ణగర్భయగుసీత నడపులపాలుసేయుటకన్నను) ఘోరం = ఘోరమగు, అయశః = అపకీర్తి, కిం = ఏమి? (ఉండును) నాథ = ప్రభూ! విపినే = అడవియందు, హరిణీదృశః = లేడిచూపులవంటిచూపులుగల సీతకు, కిం = ఏమి, అభవత్ = ఆయెనో, (తటస్థించెనో అనువిషయమున) బత = అయ్యో, కథం + మన్యసే = ఎట్లుతలంచెదో; కథయ = చెప్పుమా.

తా॥ ఓకఠినహృదయుడా ! నీకు బ్రియిస్తున్నదొకకీర్తియేనా? నిగ్దయుడవై సీతామతల్లిని గానలపాలుచేయుట నీకిదియొక కీర్తిహేతువా? ఇంతకన్నను ఘోరాపకీర్తి ప్రపంచమున మఱొండుండునే? కానలసినట్లు చేసితివిసరే; ఆమె కం దేమితటస్థించియుండునని నీవూహించెదనో యిం చుక తెలియపఱచుమా.

* సీతా:-—త్వమేవ సఖి వాసంతి! దారుణా కఠోరాచ; యా ఏవ మార్యపుత్రం ప్రదీప్తం ప్రదీపయసి.

* తుమం ఏవ్య సహీ వాసంతి దారుణా కఠోరా ఆ జా ఏవ్యం ఆజ్ఞ ఉత్తం పదీప్తం పదీపేసి॥

నీతః—సఖి=చెలీ ! వాసంతి=వాసంతి ! యా=ఏనీవు, ఏవం=ఇట్లు, ప్రదీప్తం=పరితప్తఁడైన, ఆర్యపుత్రం=ఆర్యపుత్రుని, ప్రదీపయసి=మిగులఁ బరితపింపఁజేసెదవో, సా=ఆట్టి, త్వం+ఏవ=నీవే, దారుణా = గడుసుదాన వును, కఠోరా + చ=కఠినురాలవును, అసి=అగుచున్నావు.

తమసాః—ప్రణయ ఏవం వ్యాహరతి శోకశ్చ. R

తమసః—ప్రణయః = అనురాగమును, శోకః + చ = దుఃఖమును, ఏవం=ఇట్లు, వ్యాహరతి=నుడివెడిని.

రామః—సఖి ! కిమత్ర మంతవ్యం ?

శ్లో॥ త్రస్తై కహాయనకురంగవిలోలదృష్టే

స్తస్యాః పరిస్ఫురితగర్భభరాలసాయాః

జ్యోత్స్నామయీవ మృదుబాలమృణాలకల్పా

క్రవ్యాద్భి రంగలతికా నియతం విలుస్తా॥ ౨౫

రాః—సఖి=చెలీ, అత్ర=ఈవిషయమున, కిం+మంతవ్యం=తలఁపఁ దగినదేమి ?

అన్తః—నియతం=నిశ్చయముగా, పరిస్ఫురిత=అదరుచున్న + గర్భ= చూలుయొక్క + భర=భారముచే + అలసాయాః = మందయైనట్టియు, త్రస్త=జంకిన + ఏక-హాయన=ఒక్కవత్సరమిడుగల + కురంగ = లేడి యొక్క(వలె) + విలోల=సంచలించెడి + దృష్టే=చూపుగలట్టియు, తస్యాః= ఆసీతయొక్క, మృదు=సుతిమెత్తనైన + బాల-మృణాలకల్పా=లేతతామర తూండ్లతోసమానమైనట్టియు, జ్యోత్స్నామయీ + ఇవ = చంద్రికాపూర్ణ మగు దానివలెనున్న, అంగ-లతికా = తీగెవంటిశరీరము, క్రవ్య-అద్భిః= మాంసముమెక్కిడిమృగములచే, (సింహశార్దూలాదులచే) విలుస్తా=నాశన మొందింపఁబడియె.

తా॥ వాసంతీ; కానలడింపఁబడిన సీతావిషయమున, నే నేమితలంచు
చున్నవాడననిచెప్పదు; — ‘ నే నెప్పు డామె నడవులపాలుచేయించితి
నోయపుడే యామె యేకాకిని యగుటచే, సింహాదివృగంబులవలన భీతిచెంది
యుండు; భయమువలన నిటునటుఁబౌరఁ బ్రయత్నించియుండు; నిండుచూ
లాలగుటచే గర్భభారంబున మందతమగమనయైయుండు; ఆయాసంబున
నడువలేక భయమొందుచు నొక్కవత్సరమిడుగల లేడిపిల్లవలె చిత్త
చూపులుచూచుచుండు; అట్టిచో ననాయాసంబునఁ జేఁజిక్కిఁగదాయని
ఘాతుకవృగంబులు లేతతామరతూండ్లవలె మిక్కిలితోమలములైన యవ
యవములుగల్గి చంద్రకిరణంబులచేఁ గూర్పఁబడినదా యేమనునట్లు గన్పట్టు
నామెదేహాలతికనుబట్టి యానందంబున భక్షించియుండు ’ నని యెంచె.

* సీతా:—ఆర్యపుత్ర ! ధ్రియే; ఏషా ధ్రియే,

సీత:—ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుఁడా, ధ్రియే — బ్రతికియున్నాను,
ఏషా=ఈ నేను, ధ్రియే=బ్రతికియున్నాను.

రా:—హాప్రియే; జానకి ! క్వాసి ?

రా:—హా=అయ్యో, ప్రియే=ప్రియురాలా, జానకి=జనకరాజపుత్రి,
క్వా+అసి=ఎందున్నావు ?

† సీతా:—హా ధిక్ హాధిక్; ఆర్యపుత్రోఽపి, ప్రముక్త
కంఠం రుదితః.

సీత:—హా+ధిక్=అయ్యోహే; ఆర్యపుత్రః+అపి=నాధుఁడుకూడ
ప్రముక్త-కంఠం=విడువఁబడిన కంఠముకల్గినట్లు (ఎలుగెత్తి) రుదితః=ఏడ్చెడి

తమసా:— వత్సే ! సాంప్రతికమే వైతత్. కర్తవ్యః
దుఃఖితై ర్దుఃఖనిర్వాపణాని యతః; —

* అజ్ఞఉత్త ధిరివ; ఏసా ధిరివ.

† హద్దీ, హద్దీ, అజ్ఞఉత్తోవి పముక్తకంఠం రుద్ధో.

శ్లో॥ పూరోత్పిడే తటాకస్య పరీవాహాః ప్రతిక్రియా

శోకక్షోభే చ హృదయం ప్రలాపై రేవ ధార్యతే ॥ ౨౯

తమసః—వ త్సే=బిడ్డా ! ఏతత్=ఇది, సాంప్రతికం+ఏవ=తగినదే;
దుఃఖితైః=దుఃఖించినవారిచే, దుఃఖ—నిర్వాపణాని=దుఃఖముయొక్కతొలఁ
గించుటలు, కర్తవ్యాని = చేయఁదగినవి. (కడుపులోని దుఃఖమును వెడలఁ
గొక్కవలయుఁగాదా) — యతః=ఏలయనిన.

అర్థః— తటాకస్య = చెరువునకు, పూర = ప్రవాహమువలని +
ఉత్పిడే = ఒరియికకల్లునెడ (చెరువులో నీరు మిక్కుటమగుచుండునెడ)
పరీవాహాః=తూమే, ప్రతిక్రియా = ప్రతీకారము (విమోచనోపాయము)
(తథా=అట్లే) శోక=దుఃఖమువలని + క్షోభే=బాధకల్లునెడ, హృదయం
+ చ=హృదయమున్ను, ప్రలాపైః + ఏవ = రోదనలచేతనే, ధార్యతే=
ధరింపఁబడును.

తా॥ చెరువునందలినీరు వైకెగఁబ్రాకి కట్ట వొరియునపుడు నానిని
గాపాడుటకుఁ దూముతెరిచుట యొక్కటియే గతి; లేనిచోఁగట్ట తెగి
ప్రమాదముగూర్చును; అవిధముగానే హృదయతటాకంబున దుఃఖజలంబు
మిక్కుటమౌనెడఁ దద్రీక్షణంబున కొక్కరోదనమే శరణ్యము; లేనిచోఁ
ప్రమాదము ఘటిల్లు.

తమసాః— విశేషతో బహుతరప్రకారకష్టో రామభద్రస్య
జీవలోకః.

శ్లో॥ ఇదం విశ్వం పాల్యం విధివ దభియుక్తేన మనసా

ప్రియాశోకో జీవం కుసుమమివ ఘర్మో గ్లపయతి •

స్వయం కృత్వా త్యాగం విలపనవినోదో ప్యసులభః •

స్త దద్యా పృచ్ఛ్యాసో భవతి నను లాభో హి రుదితం॥ •

తమసాః— విశేషతః=ఎక్కువగా, రామభద్రస్య=రామభద్రునకు, జీవ-లోకః=సంసారము, బహుతర=పలువిధములగు + ప్రకార=ధేనములు గల + కష్టః=కష్టములుకలది.

అర్థః— అభియుక్తేన = ఏమరపాటులేని, మనసా = మనస్సుచే, ఇదం=ఈ, విశ్వం=ప్రపంచము, విధివత్ = శాస్త్రప్రకారము, పాల్వం=పాలింపఁదగినది; ప్రియా-శోకః=ప్రియురాలివలని దుఃఖము, ఘర్మః=ఎండ, కుసుమం+ఇవ=పుష్పమునువలె, జీవం=ప్రాణమును, గ్లపయతి=ఎండించుచున్నది; స్వయం=స్వయముగానే, త్యాగం-విడుచుటకు, కృత్వా=చేసి, (తనకైతానే చేతులార నీతను గానల విడిపింపఁబుచ్చిన యీరామునకు) విలపన=విలాపరూపముగు + వినోదః + అపి=వినోదమైనను (విలపించినఁ గొంతకాంతిగలుగునన్నను, దనకై తాఁజేసిన యకార్యంబునకు వగచిన లోకము హసించు) అసులభః = సులభమైనదికాదు; తత్ = అందువలన, అద్య + అపి=ఇప్పటికిని, ఉచ్ఛ్వాసః=ప్రాణధారణము, భవతి=కలుచున్నది; నను = నిశ్చయమునకు, రుదితం=విలపించుట, లాఢః=లాభమైనదియేకదా.

తా॥ ఈప్రపంచమంతయు మనరామభద్రుడు చిత్తమున నేమర పాటించుకంతయేనిలేక పాలింపవలె; ఒకవైపున నాతని హృదయ కుసుమంబును, జానకీవియోగశోకాతపంబు నిర్జీవంబుగఁ జేయుచున్నది; పోనిము లోననుండి కుసులఁజేయువియోగదుఃఖ మొకమారు పెద్దపెట్టుననేడ్చిన యెడల కాంతించుననుకొనినచోఁ దననుజూచి పలువురు— “ఈరాముని దనభార్య నడవులపాలుచేయుమన్నవా రెవరు? అందులకు విలపించు మన్నవారెవరు? స్వయముగాఁ జేసినదాని కింతవంతయేల” యనుచు నిందింతురేమో? అని, బిగ్గరగనేడ్చుటకు నింకొకవైపున నభిమానముబాధించుచున్నది; పైయనుమితులు సత్యంబులని వాక్కుచ్చుట కిప్పటికిని గననగు నీతనియుచ్ఛ్వాసవైఖరులే సాత్త్వంబులు; తీనింబట్టి రాముఁడిట్లు విలపించుటయు లాభకారియే యనితోఁచెడిన్.

రామః:-కష్టం భోః కష్టం.

శ్లో॥ దలతి హృదయం గాఢోద్వేగం ద్విధా తు న భిద్యతే.
వహతి వికలః కాయో మోహం న ముంచతి చేతనాం
జ్వలయతి తనూ మంత్రాహః కరోతి న భస్మసాత్
ప్రహరతి విధి ర్మర్మచ్ఛేదీ న కృంతతి జీవితం॥ 30

రా:-భోః=హః, కష్టం+కష్టం=కష్టముకష్టము.

అర్థ:-గాఢ=ప్రబలమగు + ఉద్వేగం=ఎత్తిపోతగల, హృదయం =
మనస్సు, దలతి=పెట్టుచున్నది; తు=కాని, ద్విధా=రెండుగా, న+భిద్యతే=
వ్రక్కలై పోవుటలేదు; వికలః=సారహీనమైన, కాయః=శరీరము, మోహం=
మూర్ఛను, వహతి = పొందుచున్నది; (కాని) చేతనాం = చైతన్యమును,
న + ముంచతి = విడుచుటలేదు; అంతః = లోపలి + దాహః = తాపము,
తనూం=దేహమును, జ్వలయతి=కాల్చుచున్నది; (కాని) భస్మసాత్ =భస్మ
మైనదానినిగా, న+కరోతి=చేయుటలేదు; విధిః=దైవము, మర్మ=అయువు
పట్లను + శ్చేదీ=నఱకువాడగుచు, ప్రహరతి = కొట్టుచున్నాడు; (కాని)
జీవితం=ప్రాణమును, న+కృంతతి=ఛేదించుటలేదు.

తా॥ హృదయము పరితాపముచే బాడియగుచున్నది కాని రెండుగాఁ బగి
లిన ఖాగగునన్నఁ బగులుటలేదు; సారహీనమౌ నీకాయంబు పలుమారు
మూర్ఛఁజెందుచున్నది కాని, చైతన్యహీనమైనఁ దీరిపోయెడిది; అంతస్తాపము
దేహంబును గాల్చివేయుచున్నది కాని యొక్కమారుగా బూదిచేసినమేలగు
నన్న నట్లుపోనరవున్నది; దైవము తిన్న తిన్నగ నోర్వరానిబాధ నాయువు
పట్లఁగూర్చుచున్నాడు కాని, యొక్కమారుగ నసువుల దేహమునుండి లాగి
వైచిన శాంతి చేకూరునన్న నమ్మాడ్కి సలుపకున్నాడు.

‡ సీతా:- ఏవ మేతత్. (‡ ఏవ్యస్మేదం.)

సీత:- ఏతత్ = ఇది, ఏవం = ఇట్లే.

రామః:- హే భగవన్తః పారజానపదాః.

శ్లో॥ న కిల భవతాం స్థానం దేవ్యా గృహేభిమతం తత
స్తృణమివ వనే శూన్యే త్యక్తా న చాప్యనుశోచితా.
చిరపరిచితా స్తే తే భావాః పరిభ్రమయంతి మా
మిద మశరణై రద్యాస్మాభిః ప్రసీదత రుద్యతే ॥ 39

రామః:- హే=ఓ, భగవంతః = మహాత్ములారా ! పార-జాన
పదాః=పట్టణములయందును బల్లెలయందును నివసించుజనులారా !

అర్థః:- దేవ్యాః=సీతాదేవియొక్క, గృహే=ఇంటియందు, స్థానం=ఉనికి,
భవతాం=మీకు, అభిమతం + న + కిల=ఇష్టమైనదికాదు కదా, తతః=అందు
వలన, తృణం + ఇవ=గడ్డిపోచవలెనే, శూన్యే=జనవిహీనమగు, వనే=
అడవియందు, (ఆపె) త్యక్తా=విడువబడినది; న + చ + అనుశోచితా +
అపి=అనుశోచింపబడనైనలేదు; చిర=చాలకాలమునుండి + పరిచితాః=పరి
చితములైన, తే + తే + భావాః = ఆయా, పదార్థములు, మాం = నన్ను,
పరిభ్రమయన్తి = చలింపజేయుచున్నవి; ఇదం = దీనిసంతయు నుద్దేశించి
(ప్రియాశోకవికలచిత్తతవలన) అశరణైః=దిక్కుమాలియున్న, అస్మాభిః=
మాచే, (నాచే) రుద్యతే=దుఃఖింపబడుచున్నది; ప్రసీదత = (తాము)
అనుగ్రహింపుడు.

తా॥ పట్టమహిషియగు సీత యింటనుండి కాపురముచేయుట మీ
కష్టములేకున్నది; అందుచేతనే యామె గడ్డిపరకవలె నరణ్యమునఁ ద్రోయఁ
బడియును, జచ్చెనా బ్రతికెనా యనియైన విచారింపబడదయ్యె. కానిండు,
ఎట్లయ్యెను బాల్యప్రభృతి పరిచితములగు నాయా భావములు న న్నెం
తయో కలఁతపెట్టుచున్నవి. అన్నివిధముల దిక్కుమాలియున్న నాకు నోరు

దెఱచి భోరునదుఃఖించుటకన్న గతి యేమున్నది ? కాని తాము మాత్రము నానైగోపింపక యనుగ్రహించుడు.

తమసాః - అతిగంభీర మవగూరణం శోకసాగరస్య.

తమసః - శోక - సాగరస్య = శోకసముద్రమునకు, అతి - గంభీరం = మిక్కిలిలోతగు, అవగూరణం = సుడిగుండము.

వాసంతిః - దేవ! అతిక్రాంతే ధైర్యమవలంబ్యతాం దేవేన.

వాసంతిః - దేవ = స్వామీ ! అతిక్రాంతే = గడచిపోయినదానివిషయమున, దేవేన = దేవరవారిచే, ధైర్యం = ధైర్యము, అవలంబ్యతాం = పొనఁబడుఁగాక.

రామః - సఖి కి మ త్రోచ్యతే ధైర్యమితి ?

రాః - సఖి = చెలీ, అత్ర + కిం = ఈవిషయముననా ? ధైర్యం + ఇతి = ధైర్యమని, ఉచ్యతే = (నీచే) చెప్పబడుచున్నది ?

రామః - శ్లో॥ దేవ్యా శూన్యస్య జగతో ద్వాదశః పరివత్సరః

లుప్తం సీతేతి నామాపి న చ రామో న జీవతి॥

రాః - అర్థ - దేవ్యా = సీతాదేవిచే, శూన్యస్య = శూన్యమైన, జగతః = లోకమునకు, ద్వాదశః = పండ్రెండవ, పరివత్సరః = సంవత్సరము, (పండ్రెండు సంవత్సరములు గడచెడి); సీతా + ఇతి = సీతయను, నామ + అపి = పేరు కూడను, లుప్తం = లోపించి పోయినది; (కాని) రామః + న + చ + న + జీవతి = రాముఁడు జీవించియుండలే దనుమాటలేదు.

తా॥ జానకి యీలోకంబునుబాసి చని పండ్రెండువత్సరంబులు గడచినవి. ఈసరికి సీతయను పేరుగూడ మాసిపోయినది; కాని 'రాముఁడులేడను' మాటమాత్రము రాకున్నదిగదా !

1 సీతాః - మోహితాస్మి ఏతై రార్యపుత్రవచనైః.

1 మోహితాస్మి ఏదేహిం అజ్ఞుత్త వఅణేహిం.

సీతః—ఏతైః—ఈ, ఆర్యపుత్ర = నాథునియొక్క + వచనైః=పల్కులచే, మోహితా + అస్మి=మూర్ఛఁజెందుదాననగుచున్నాను.

తమసాః—ఏవం వత్సే !

శ్లో॥ ^{స. ఏవా} నైతాః ప్రియతమా వాచ స్నేహార్ద్రా శ్శోకదారుణాః
ఏతా స్తా మధునో ధారా శ్చోచ్యతంతి సవిషా స్త్వయి॥

తమసాః—వత్సే=బిడ్డా, ఏవం=ఇట్లు;—

అర్థః—స్నేహ—స్నేహముచే + అర్ద్రాః=తడిసినట్టియు, శోక = దుఃఖముచే + దారుణాః=కఠినములైనట్టియు; ఏతాః=ఈ, వాచః=పల్కులు, ప్రియతమాః=ఆనందదాయకంబులు, న=కావు; తాః-ఆ, ఏతాః=ఈపల్కులు, సవిషాః=విషముతోఁగూడిన, మధునః=తేనెయొక్క, ధారాః = ధారలు, త్వయి = నీయందు, శ్చోచ్యతంతి = కురియుచున్నవి.

తా॥ ప్రేమరసార్ద్రంబులును, దుఃఖావేగదారుణంబులునగు నీరామునిపల్కులు నీకానందదాయకంబులని యెంచుచుంటివేమో అట్లంతమాత్రము దలంపకుము; అవి పయోముఖవిషకుంభములట్లు విషమిశ్రితంబులుగా నీపైఁగురిపించు మధుప్రవాహములు సుమా !

రామః—అయి వాసన్తి ! మయా ఖలు,

శ్లో॥ యథా తిరశ్చీన మలాతశల్యం
ప్రత్యుప్త మంతః, సవిషశ్చ దంశః
తథైవ తీవ్రో హృది శోకశంకు
ర్హరాణి కృన్తన్సుపి కిం న సోధః ॥

39

రాముఁడు—అయి = ఓసి ! వాసన్తి=వాసనీ, మయా + ఖలు=వాచితవైతే:—

అర్థః— అస్తః=లోన, ప్రతిష్ఠా=గుచ్చబడినట్టియు, తిరస్కీసం= అడ్డముతిగినట్టి, అలాత-శల్యం = మండెడు నినుపమేకు, యథా=ఎట్లో; సవిషః = విషముతోఁగూడుకొనిన, దంశః+చ = (పాము) కాటున్ను, యథా=ఎట్లో; తథా+ఏవ=ఆవిధంబుగానే, మర్మాణి=ఆయువుపట్లను, కృంతౌ+అపి = భేదించుచున్నను, తీవ్రః = తీవ్రమగు, శోక-శంకుః = దుఃఖరూపమగుకీలము, సోఢః+న+కిం=సహింపబడినది కాదా ?

తా॥ అడ్డము తిరిగిపోవునట్లు గట్టిగా గుచ్చబడిన మండెడునినుప మేకు వలెను, విషముతోఁ గూడినపాముకాటువలెను మిగుల తీవ్రమై మర్మస్థానములను భేదించుచున్న యీ దుఃఖాత్మకమగు కొట్టు నావ్మ వయమును భిన్నభిన్నములు గావించుచున్నను సహించుచున్నానా, లేదా?

* సీతాః— ఏవ మస్మి మందభాగినీ పునరపి ఆయాస కారిణీ ఆర్యపుత్రస్య.

సీతః— ఏవం = ఈతీరున, పునః+అపి = మరల, మందభాగినీ = దురదృష్టవంతురాలనగు నేను, ఆర్యపుత్రస్య=ఆర్యపుత్రునకు, ఆయాస-కారిణీ=ఆయాసము-కూర్చుదానను, అస్మి=అగుచున్నాను.

రామః— ఏవ మతినిష్కంప స్తంభితాంతఃకరణస్యాపి మమ సంస్తుతతత్త్వీయవస్తుదర్శనాత్ ఉద్దామోఽయ మావేగః. తథాహి

శ్లో॥ లోలోల్లోలక్షుభితకరుణోజ్జృంభణ స్తంభనార్థం

యో యో యత్నః కథమపి మయాధీయ తే తం త మ స్తః

* ఏవ్య స్మి మందభాగినీ పునో వి ఆయాసకారిణీ అజ్ఞాతస్య.

భిత్వా భిత్వా ప్రసరతి బలాత్ కోఽపి చేతోవికార
స్తోయస్యే వాప్రితిహతరయ సైకతం సేషు మోఘః ||

రాముడు:- అతి-నిష్కంప = ఎంతమాత్రమును గదలకుండఁగా +
స్తంభిత = స్థిరముగానుంచఁబడిన + అంతః-కరణస్య + అపి = మనస్సుకల
వాడనైనను, మమ = నాకు, సంస్తుత = మిక్కిలిపరిచయముగల + తత్-
తత్ = ఆయా + ప్రియ = ప్రియమగు + వస్తు = వస్తువులయొక్క + దగ్ధ
నాత్ = మాచుటవలన, అయం = ఈ, ఆపేగః = కలవరము, ఉద్దామః =
ఎక్కువయైయున్నది; తథా + హి = అట్లేగదా;

అగ్ధః:- లోల = సంచలించెడి + ఉల్లోల = గొప్పతరంగమువలె +
త్తుభిత = సంక్షోభముకల + కరుణ = శోకముయొక్క + ఉజ్జ్వంభణ =
బొంగుటయొక్క + స్తంభన + అగ్ధం = ఆపుటకొఱకు, మయా = నాచే,
యః + యః + యత్నః = ఏయే, ప్రయత్నము, కథం + అపి = అతికష్టమువై,
అధీయతే = అవలంబింపఁబడుచున్నదో, తం + తం (+ యత్నం) =
ఆయా (ప్రయత్నమును,) అప్రితిహత = అడ్డుపాటులేని + రయః =
వేగముగల, తోయస్య = నీటియొక్క, ఓఘః = ప్రవాహము, సైకతం =
ఇసుక పట్టయేయగు, సేతుం + ఇవ = కట్టనువలెనే, కః + అపి = అని
ర్వాచ్యమగు నొకానొక, చేతన్-వికారః = మనోవికారము, అంతః = మన
స్సును, బలాత్ = బలవంతముగా, భిత్వా + భిత్వా = ఛేదించి ఛేదించి, ప్రస
రతి = ప్రవర్తించుచున్నది.

తా॥ నా హృదయాంతరంబున శోకతరంగంబు లనుక్షణంబునను
బొంగుచుఁ బైకిఁగూడఁ బొరలనుంకించుచుండెడిని; అట్టియెడ నధికప్రియా
సంబున నాపీచీవిక్షోభము నెదుర్కొనుచున్నాడను; ఎంతయత్నంబొనర్చి
నను-వేగవంతమగు జలప్రవాహ మిసుకకట్టను బలవంతముగఁ గోసివేసెడు
చందమున-అనిర్వాచ్యమగు నొక మనోవికారప్రవాహము నాయం దుద్భ

నించి, దుఃఖనిరోధయత్న సేతుస్థానంబును దేగనటకుచు నన్ను విఫలీకృత ప్రయత్నునిగాఁ జేయుచున్నది.

* సీతా:- ఏతేన ఆర్యపుత్రస్య దుర్వారదారుణారంభేణ దుఃఖసంక్షోభేణ ప్రస్ఫురితనిజదుఃఖ మివ ఆకంపితం మే హృదయం.

సీత:- ఏతేన=ఈ, ఆర్యపుత్రస్య=ఆర్యపుత్రునియొక్క, దుర్వార=ఆపుటకు వీలుకానట్టియు + దారుణ = ఘోరమైనట్టియు + ఆరంభేణ = ఆరంభముకల, దుఃఖ=దుఃఖముయొక్క + సంక్షోభేణ=సంక్షోభముచే, ప్రస్ఫురిత = ఆవిర్భవించిన + నిజ=స్వీయమగు + దుఃఖం + ఇవ = దుఃఖముకల్గినటుల, మే=నామొక్క, హృదయం=మనస్సు, ఆకంపితం = కదల్చుబడినది.

వాసంతి:- (స్వగతం) కిష్ట మభ్యాపన్నో దేవః, తదన్యతః క్షీపామి తావత్ (ప్రకాశం) చిరపరిచితానా మిదానీం జనస్థానభాగానా మవలోకనే నాత్మాన మానందయతు దేవః

వాసంతి:- (స్వగతం=తనలో) దేవః=ప్రభువగురాముడు, కిష్టం=కిష్టమును, అభ్యాపన్నః = పొందియున్నాడు; తత్ = అందువలన, తావత్=ఇపుడు, అన్యతః=మఱొకవైపునకు, క్షీపామి = కొనిపోయెదః (మఱొకవిషయంబునకు మరలించెద) (ప్రకాశం=ప్రకాశముగా) దేవః=ప్రభువులవారు, ఇదానీం = ఇపుడు, చిరపరిచితానాం = చాలకాలము నుండియు—పరిచితములైన, జనస్థాన = జనస్థానసంబంధములగు + భాగానాం=ప్రదేశములయొక్క, అవలోకనేన=చూచుటచే, ఆత్మానం=ఆత్మను, ఆనందయతు = సంతోష పెట్టుగాక.

* ఏదిగా అజ్ఞాతస్స దుర్వారదారుణారంభేణ దుష్టసంక్షోభేణ పష్పరిదణితదుష్టం వి అ ఆకంపితం మే హి ఆ అం.

రామః-ఏవ మస్తు (ఇత్యుత్థాయ పరిక్రామతి)

రాః-ఏవం + అస్తు = ఇటులగుఁగాక (ఇతి = అని, ఉత్థాయ = లేచి, పరిక్రామతి = ఇటునటు దిరుగుచున్నాఁడు)

† సీతాః-ఏతాని సందీపనాన్యేవ దుఃఖస్య ప్రియసఖి
వినోదనోపాయ ఇతి మన్యతే.

సీతః-దుఃఖస్య = (ఆర్యపుత్రుని) శోకమునకు, సందీపనాని = ప్రజ్వ
లింపఁ జేయునట్టి, ఏతాని + ఏవ = (జనస్థానప్రదేశావలోకనరూపమగు)
పీనిసే, ప్రియ-సఖి = ప్రియసఖియగువాసంతి, వినోదన = (నాఁడుని) వినోద
పఱచుటకు + ఉపాయః + ఇతి = ఉపాయమని, మన్యతే = తలఁచుచున్నది.

వాసంతిః-దేవ దేవ !

శ్లో॥ అస్మిన్నేవ లతాగృహే త్వ మభవ స్తస్మాద్గదతేక్షణః
సా హంసైః కృతకౌతుకా చిర మభూ ద్గోదావరీసైకతే
ఆయాన్త్యా పరిదుర్మనాయిత విన త్వాం పీక్ష్య బద్ధ స్తయా
కాతర్యా దరవిందకుట్మలనిభో ముగ్ధః ప్రణామాంజలిః॥

వాసంతిః-దేవ = స్వామి (౨),

అగ్ధః-అస్మిక్ = ఈ, లతా-గృహే + ఏవ = పొదరింటియందే, త్వం =
నీవు, తత్ = ఆసీతాదేవియొక్క + మార్గ = మార్గమున + దత్త-ఉంచఁ
బడిన + ఈక్షణః = కన్నులుగలవాడవు, అభవః = వితివి; సా = ఆసీత,
హంసైః = హంసలతో, కృత = ఒనర్పబడిన + కౌతుకా = (ఆటలవలని)
కుతూహలముకలదై, గోదావరీ = గోదావరీనదియొక్క + సైకతే = ఇసుక

† ఏదాఇం సందీపణాఇం ఎవ్వ దుష్టస్మ పితృసహి వినోదనోపా
యోత్తి మంతేది.

తీన్నైయందు, చిరం=చాలకాలము, అభూత్ = ఉండెను; ఆయాశ్వా= (అటునైమరలి) వచ్చుచున్న, తయా=ఆసీతచే, త్వాం=నిన్ను, పరిదుర్మ నాయితం + ఇవ = ప్రసన్నహృదయములేనివానివలె; వీత్యు = చూచి కాతర్యాత్ = భయమువలన, అరవింద-కుట్మల-నిభః=పద్మకోశంబుతో సమానమగునట్టియు, ముగ్ధః=మనోహరమైనట్టియు, ప్రణామ-అంజలిః=నమ స్కారనూచకమగువోసిలి, బద్ధః=కట్టబడెను.

తా॥ రామా ! మున్ను నీ వీలతాగృహంబుననుండునెడ సీత యొక మారు గోదావరికి నీరు కొనివచ్చుటకు వెళ్లియుండుట తటస్థించె; సీత మరలి వచ్చుట కించుక జాగౌటచే నీవామెవచ్చుమార్గంబునందుననే దృష్టినిగిడ్చి చూచుచుంటివి; సీతయు గోదావరీపులినంబుల విహరించు హంసరాజం బులతోఁ గొంతతడవు క్రీడించి మగిడివచ్చువేళ నీముఖవైఖరినిబట్టి నీ వప్ర సన్నహృదయుండవైయున్నటులఁ గనుగొని దుఃఖభయంబులు మనంబునఁ బెనంగొన నీ కోపముదీర్చుటకు, దూరమునుండియే మనోహరముగఁ బద్మ కోశరమణీయమగు నంజలి ఘటించెఁగదా !

1. సీతాః.-దారుణాసి సఖి ! వాసంతి ! దారుణాసి; యా ఏతైః హృదయమర్మగూఢశల్యఘట్టనైః పునః పున ర్మాం మందభాగినీం ఆర్యపుత్రం చ సంతాపయసి.

సీతః.-దారుణా + అసి = కఠినురాలవగుచున్నావు; సఖి = చెలీ, వాసంతి = వాసంతీ, దారుణా + అసి = భయంకరురాలవగుచున్నావు; యా = ఏనీవు, ఏతైః = ఈ, హృదయ=హృదయమందలి+మర్మ = ఆయువుపట్ల యందు + గూఢ = దాగియున్న + శల్య = శల్యముయొక్క +

1. దారుణాసి సహి వాసంతి దారుణాసి జావీదేహిం హిఅమస్మ గూఢసల్లఘట్టణే హిం పుణో పుణో మందభాగిణిం అజ్ఞాతం అ సందహేసి.

ఘట్టినైః=అటునిటు గదలించుటలచేత, పునః + పునః = మరలమరల,
మందభాగినీం=దురదృష్టవంతురాలనగు, మాం = నన్నును, ఆర్యపుత్రం +
చ=ఆర్యపుత్రుని, సంతాపయసి=తోభ పెట్టుచున్నావో.

రామః.-చండి ! ఇతస్తతో దృశ్యసే ఇవ; న చానుకంపసే
శ్లో॥ హా హా దేవి ! స్ఫుటతి హృదయం ధ్వంసతే దేహబంధః
శూన్యం మన్యే జగ దవిరతజ్వాల మంత ర్జ్వలామి
సీద న్నంధే తమసి విధురో మజ్జతి పాంతరాత్మా
విష్వక్సోహః స్థగయతి కథం మందభాగ్యః కరోమి॥
(ఇతి మూర్ఛతి)

రాముడు:-చండి=కఠినురాలా, జానకి = జనకతనయా, ఇతః +
తతః = ఇటువైపునను, అటువైపునను, దృశ్యసే + ఇవ=కానబడుచున్న
ట్లున్నావు; చ=కాని, న + అనుకంపసే=దయజూపవు.

అగ్రః:- హా + హా = అకటకటా ! దేవి = జానకి, హృదయం =
హృదయము, స్ఫుటతి = (దుఃఖముచే) బద్ధిలగుచున్నది; దేహ = శరీర
సంబంధమగు + బంధః=కూర్పు, ధ్వంసతే=శిథిలమగుచున్నది; జగత్ =
ప్రపంచమును, శూన్యం=శూన్యమగుదానిగా, మన్యే=తలంచుచున్నాడ;
అంతః=లోన, అవిరత=ఎడతెగని + జ్వాలం=మంటకల్లునట్లుగా, జ్వలామి=
మండిపోవుచున్నాను; సీదన్ = నలిగిపోవుచున్నట్టియు, విధురః=జ్ఞానాది
శూన్యమైనట్టి, అంతర్-ఆత్మా = అంతరాత్మయు, అంధే + తమసి=కటిక
చీకటి యందు, మజ్జతి = కుంకుచున్నది. మోహః = మూర్ఛ, విష్వక్ =
అన్నివైపులను, స్థగయతి = క్రమ్ముచున్నది. మంద-భాగ్యః= దురదృష్ట
వంతుడనగు నేను, కథం = ఎట్లు, కరోమి = చేయగలను ?

తా॥ పేయసీ ! జానకీ ! ఎన్నరానిదుఃఖావేగంబున నా హృద
యము బ్రద్దలగుచున్నది; దేహంబున సంధిబంధంబులు సడలుచున్నవి;
ప్రపంచమంతయు శూన్యంబై కన్నులకుఁ గానవచ్చుచున్నది; లోనఁదీవ్రా
గ్నిహోత్రంబునఁ గుమిలిపోవుచున్నాను; అధికసంక్షోభముచే నాయంత
రాత్మయుఁ గటికచీకటిలో మునిగి పరంబేమియుఁ గానకున్నది; మూర్ఛ
న న్నన్నిజైపులఁ గ్రమ్మివేయుచున్నది; దురదృష్టవంతుడనగు నేనేమి
ప్రతీకారము చేయఁగలను ?

(ఇతి . ఇట్లని, మూర్ఛతి=మూర్ఛఁజెందుచున్నాఁడు.)

† సీతా:-హా ధిక్ హా ధిక్ పునరపి ప్రమూఢ ఆర్యపుత్రః.

సీత:- హా + ధిక్ = అయ్యో చీ, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుఁడు,
పునః + అపి=మగుడ, ప్రమూఢః=మూర్ఛఁజెందినాఁడు.

వాసంతి:-దేవ ! సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి.

వాసంతి:-దేవ=స్వామీ, సమాశ్వసిహి=సమాశ్వసిహి=ఊరిఁబడిల్లుము
ఊరిఁబడిల్లుము.

♦ సీతా:-హా ఆర్యపుత్ర ! మాం మందభాగినీ ముద్దిశ్య
సకలజీవలోక మంగళాధారస్య తే వారం వారం సంశయిత
జీవితదారుణో దశాపరిణామః హా హతాస్మి [ఇతి మూర్ఛతి]

సీత:-హా=అయ్యో, ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుఁడా, మంద-భాగినీ=
దురదృష్టవంతురాలనగు, మాం + ఉద్దిశ్య=నన్ను దేశించి, సకల = సమస్త
మగు + జీవ-లోక=ప్రాణికోటియొక్క + మంగళ= శుభమునకు + ఆధారస్య=
ఆధారుడవగు, తే=నీకు, వారం + వారం=మాటిమాటికి, సంశయిత = అను

† హద్దీ హద్దీ పుణో వి ప్రమూఢో అజ్ఞఉత్తో.

♦ హా అజ్ఞఉత్త మం మందభాగినీం ఉద్దిశితి సిఆలజీత లోఅ
మంగళాధారస్య దే వారం వారం సంసయితజీవితదారుణో దశాపరిణామో
హా హదంహి.

మానింపఁబడిన + జీవిత = ప్రాణములుగలదిగనుక నే + దారుణః = భయంకర
మగు, దశా-పరిణామః = అవస్థయొక్క-మార్పు; హా = అక్కటా ! హతా +
ఆస్మి = చచ్చిపోతిగదా (ఇతి = అని, మార్చతి = మార్చఁజేందుచున్నది)
తమసాః - వత్సే సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి పున స్త్వ
త్పాణిస్పర్శ ఏవ జీవనోపాయః రామభద్రస్య.

తమసః - వత్సే = బిడ్డా, సమాశ్వసిహి = ఊఁజుడిలుము. పునః = మరల,
త్వత్ = నీ + పాణి = హస్తముయొక్క + స్పర్శః + ఏవ = తాకుడే, రామ
భద్రస్య = రామభద్రునకు, జీవన = బ్రతుకునకు + ఉపాయః = ఉపాయము.

వాసంతిః - కథమద్యాపి నోచ్ఛ్వాసితి హా ప్రియసఖి సీతే
క్వాసి ? సంభావయ ఆత్మనో జీవితేశ్వరం.

వాసంతిః - కథం = ఎట్లు ! అద్య + అపి = ఇప్పటికి, న + ఉచ్ఛ్వాసితి =
ఊర్చుటలేదు; హా = అయ్యో, ప్రియ-సఖి = ప్రియసఖీ, సీతే = సీతా,
క్వ + ఆసి = ఎచ్చటనున్నావు. ఆత్మనః = నీయొక్క, జీవిత-ఈశ్వరం =
ప్రాణేశుని, సంభావయ = సమ్మానింపుము.

సీతాః - (ససంభ్రమ ముపసృత్య హృది లలాటే చ
స్మృశతి.)

సీతః - (ససంభ్రమం = తొందరపాటుతోఁగూడునటుల, ఉపసృత్య =
సమీపించి, హృది = హృదయమునను, లలాటే + చ = నొసటును, స్మృశతి =
తాకుచున్నది.

వాసంతిః - దిష్ట్యా ప్రత్యయాపన్న చేతనో రామభద్రః.

వాసంతిః - దిష్ట్యా = అదృష్టవశమున, రామభద్రః = రామభద్రుఁడు,
ప్రత్యయాపన్న = మగుడవచ్చిన + చేతనః = చైతన్యముకలవాఁడు;

రామః:-శ్లో॥ ఆలింప స్నమృతమయై రివ ప్రలేపై
 రంతర్వా బహిరపి వా శరీరధాతుః
 సంస్పర్శః పునరపి జీవయ స్నకస్మా
 దానందా దపరమి వాదధాతి మోహం ॥

రామః:-అర్థః:-అకస్మాత్=అకస్మాత్తుగా, పునః+ఆపి=మరల
 (పూర్వపరిచితమగు) సంస్పర్శః=(నీతాహస్తము యొక్క) తాకుడు, అంతః
 +వా=లోపలను, బహిః+ఆపి+వా=బయటను, శరీర=దేహసంబంధమగు +
 ధాతుః = మాంసాదిధాతువులను, అచ్యుతమయైః= సుధామయములగు,
 ప్రలేపైః=పూతలచే, ఆలింపః + ఇవ=మర్దించుచుండు పగిది, జీవయః=
 బ్రతికించుచు, ఆనందాత్ = ఆనందమునకన్నను (మున్ననుభవించిన
 మోహమునకన్నను) అరపః + ఇవ=నూతనమైనదానివలెనున్న, మోహం =
 మోహమును, ఆదధాతి = కల్పించుచున్నది.

తా॥ బాహ్యమున శరీరమున, లోపల నాశ్మను సుధారస చర్మల
 ముంచి తేల్చుచున్నట్లున్న యీ హతాత్సంస్పర్శ మెచటిదోగాని పోయిన
 ప్రాణములను మరల సజ్జీవింపజేయుచు న న్నానందమునకంటె విలక్షణ
 మగు సమ్మోహమునఁ బడఁద్రోయుచున్నది.

రామః:- (ఆనందనిమిలితాక్ష ఏవ) సఖి వాసంతి!
 దిష్ట్యా వర్ధసే.

రామః:- (ఆనంద = ఆనందముచే + నిమిలిత = మూసుకొనఁ
 బడిన + అక్షః + ఏవ = కన్నులుకలవాడగుచునే) సఖి = చెలీ!
 వాసంతి=వాసంతి! దిష్ట్యా=దైవవశమున, వర్ధసే=మేలొందుచున్నావు.

వాసంతీ:- దేవ! కథమివ?

వాసంతి:- దేవ = ప్రభూ, కథం + ఇవ = ఎటువలె?

రామః:- సఖి ! కిమన్యత్ ? పునః ప్రాప్తా జానకీ.

రా:- సఖి=చెలీ, అన్యత్ + కిం = వేరేమున్నది; పునః=మరల, జానకీ = నీత, ప్రాప్తా = పొందబడినది.

వాసంతి:- అయి దేవ ! క్వ సా ?

వాసంతి:- అయి = ఓయీ ! దేవ- స్వామీ; సా=ఆమె, క్వ= ఎక్కడ.

రామః:- (స్వర్ణసుఖమభినీయ) పశ్య నన్వియం పురత ఏవ.

రా:- (స్వర్ణ=స్వర్ణమువలని + సుఖం=సౌఖ్యమును, అభినీయ= అభినయించి) నను + పశ్య = ఇదిగోచూడు, ఇయం = ఈమె, పురతః + ఏవ = ఎదుటనే (ఉన్నది)

వాసంతి:- అయి కిమితి మర్మచ్ఛేదదారుణై రేభిః ప్రలాపైః ప్రియసఖీదుఃఖదగ్ధామపి పునర్మందభాగినీం మాం దహిసి?

వాసంతి:- అయి=ఓయీ, మర్మ = ఆయువుపట్లయొక్క + శ్చేద= తుతివలె + దారుణైః = భయంకరములగు, ఏభిః = ఈ, ప్రలాపైః = అసంబంధవాక్యములచే, కిం + ఇతి = ఏమిప్రయోజనమని ? ప్రియ-సఖీ = ప్రియసఖివలని + దుఃఖ=శోకముచే + దగ్ధాం=కాల్పబడిన, మందభాగినీం= దురదృష్టవంతురాలనగు, మాం=నన్ను, పునః = మరల, అపి + దహసి = కాల్చుచున్నావా ?

‡ సీతా:- అపసర్తుమిచ్ఛామి; ఏవ పునశ్చిరసద్భావసోమ్య శీతలేన ఆర్మపుత్రస్పర్శేన దీర్ఘదారుణమపి సంతాపం రుటితి

‡ ఓసరిదుం ఇచ్ఛామి ఏసో ఉణ చిరసద్భావసోమ్యశీతలేన అజ్ఞ ఉత్తప్పంసేనదీహదారుణం వి సందావం భత్తి హరంతేణ వజ్రలేవోవణద్ధో విఅ సిజ్జం జిస్సహ విపర్యత్తో వేవది అవసో విఅ మే హత్తో.

హారతా వజ్రలేపోషనద్ధ ఇవ స్విద్యన్నిస్సహవిపర్యస్తో వేపతే
అవశః ఇవ మే మాసః.

సీతః— అపసర్తుం=తోలగిపోవుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను;
ఏషః=ఈ, మే=నాయొక్క, హస్తః + పునః=చెయ్యెనే, చిర-సద్భావ=
చాలకాలమునుండి గలసహృదయముచే + సౌమ్య-శీతలేన = మృదువగు
నదియుఁ జల్లనగునదియునై వర్తిలునట్టియు, -దీర్ఘ = దీర్ఘమైనదియు +
దారుణం + అపి=భయప్రదమగునదియునైనను, సంతాపం = (నా) దుఃఖ
మును, - ఝటితి=శీఘ్రకాలముననే, హారతా=పోగొట్టునట్టియు, ఆర్యపుత్ర=
ఆర్యపుత్రునియొక్క + స్పర్శేన=తాకుడుచే, వజ్ర-లేప = వజ్రబంధన
ముచే + ఉపనద్ధః + ఇవ=అంటింపఁబడినదివలె, స్విద్యక్ష = చెమర్చుచు,
నిస్సహ = వికలమైనదియు + విపర్యస్తః = వెలికిలఁబడియున్నదియునై,
అవశః + ఇవ=స్వాధీనమున లేనిదానివలె, వేపతే=వణకుచున్నది.

రామః - సఖి! కుతః ప్రలాపః ?

శ్లో॥ గృహీతో యః పూర్వం పరిణయవిధౌ కంకణధర

శ్చిరం స్వేచ్ఛాస్పర్శై రమృతశిశిరై ర్గః పరిచితః—

రాః—సఖి=చెలీ! ప్రలాపః=అసంబంధవాక్యము, కుతః=ఎందుచేత.

అర్థః—పూర్వం=మునుపు, పరిణయ=పెండిలియొక్క + విధౌ=అను
ష్ఠానమందు, కంకణ = వివాహనూత్రిమును + ధరః = ధరించియుండిన,
యః=ఏహస్తము, గృహీతః = పట్టుకొనఁబడినదియో; (మఱియునాపై)
అమృత = అమృతమువలె + శిశిరైః = చల్లనైనట్టి, స్వేచ్ఛా = స్వచ్ఛంద
ములగు + స్పర్శైః = స్పర్శలచే, యః=ఏహస్తము, చిరం=చాలకాలము,
పరిచితః=అలవాటుపడినదియో;

శ్రీ సీతాః - ఆర్యపుత్ర స్స ఏవాసి త్వం.

సీతః - త్వం = నీవు, సః + ఏవ + ఆర్యపుత్రః = (పూర్వార్థోక్తాథ వాచ్యుడవగు) ఆ యార్యపుత్రుడవే, అసి = అగుచున్నావు.

రామః - స ఏవాయం తస్యా స్తుహినసక జౌపమ్యసుభగో

మయా లబ్ధః పాణే ర్లలితలవలీకండలనిభః ॥ ౮౦

(ఇతి గృహ్లాతి)

రాః - అర్థః - తుహిన = మంచుయొక్క + నికర = సమూహముయొక్క + జౌపమ్య = సామ్యముచే + సుభగః = ఆనందమొసగునదియూ, లలిత = సుతి మెత్తనగు + లవలీ = లవలీలతయొక్క + కండల - నిభః = అంకురముతో సాటి యగు, తస్యాః = ఆమెయొక్క, సః + ఏవ + ఆయం + పాణిః = ఆయా హస్తమే, మయా = నాచే, లబ్ధః = పొందఁబడినది.

(ఇతి = అని, గృహ్లాతి = పట్టుకొనుచున్నాడు.)

తా॥ పూర్వము వివాహసమయమునఁ గంకణముతోఁగూడిన యే హస్తమును నేను నాచేతఁబట్టుకొంటినో, అమృతమువలె చల్లనైన యథేచ్ఛా దీగ్ధస్పర్శలకు నేచేయి యలవాటుపడియుండెనో, తుహినరాశివలె మనో జ్ఞమై, మృదువగు లవలీ లతాంకురమువలెనున్న యానాప్రియురాలిహస్తమే యిపుడు నాచేఁ జిక్కినది.

* సీతాః - హః ధిక్ ! హః ధిక్ ! ఆర్యపుత్రస్పర్శమోహి

తాయాః ప్రమాదః ఖలు మే సంవృత్తః.

సీతః - హః + ధిక్ = అయ్యోచీ, ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రునియొక్క + స్పర్శ = తాకుడుచే + మోహితాయాః = మోహమొందిన, మే = నాకు, ప్రమాదః = ప్రమాదము, సంవృత్తః + ఖలు = తటస్థించినదిగదా.

శ్రీ అజ్ఞాతస్సో ఏవ్వ అసి తుమం.

* వాద్మీ వాద్మీ.

అజ్ఞాతస్సో సమోహిదావ పమాదోఽన్య మే సంవృత్తో.

రామః:- సఖి వాసంతి ! ఆనందనిమిలితేంద్రియః సాధ్వ
సేన పరవానస్మి తత్ త్వమపి తావ దేనాం ధారయ.

రాముడు:- సఖి=చెలీ, వాసంతి = వాసంతీ ! ఆనంద=ఆనంద
ముచే + నిమిలిత=కొఱడుపొటిన + ఇంద్రియః = ఇంద్రియములుగలవాడ
నై, సాధ్వసేన=భయముచే, పరవాన్=పరతంతుడను, అస్మి = అగు
చున్నాను, తత్=ఆందువలన, త్వం+అపి=నీవుకూడ, ఏనాం = ఈమెను,
ధారయ + తావత్=కొంచెము పట్టుకొనుము.

వాసంతి.- కష్టం - ఉన్నాద ఏవ.

వా:- కష్టం = అయ్యోకష్టము, ఉన్నాదః + ఏవ=ఒకడెటుగమియే.

సీతా:- (ససంభ్రమం హస్తం ఆక్షిప్య అపసర్పతి)

సీత:- (ససంభ్రమం = తొట్రుపోటుతోఁ గూడునట్లు, హస్తం=
చేతిని, ఆక్షిప్య=లాగికొని, అపసర్పతి=తొలఁగిపోవుచున్నది)

రామః:- హా ధిక్ ప్రమాదః.

రాముడు:- హా + ధిక్ = అయ్యో చీఛీ, ప్రమాదః=ప్రమాదము
గల్గినది.

రా:- శ్లో|| కరపల్లవ స్స తస్యా స్సహనై వజడా జ్ఞః పరిభ్రష్టః
పరికంపినః ప్రకంపీ కరా న్మమ స్విద్యతః స్విద్యన్ ||

రాముడు:- అగః:- స్విద్యన్ = చెమర్చుచున్నట్టియు, ప్రకంపీ =
వణకుచున్నట్టియు, జడా=చై తన్యముదక్కినట్టియు, సః = ఆ (నేను బట్టు
కొనిన) తస్యా=ఆమెయొక్క, కర-పల్లవః = చిగురుటాకువంటి చెయ్యి,
స్విద్యతః=చెమర్చుచున్నట్టియు, పరికంపినః=వణకుచున్నట్టియు, జడాత్ =

అవశమైనట్టియు, మమ=నాయొక్క, కరాత్=నాస్తమునుండి, సహసా =
వేగముగా, పరిభ్రష్టః+ఏవ=జారిపోనే పోయినదే?

తా॥ చెమర్చుచున్నట్టియు, వణకుచున్నట్టియు, అవశమైనట్టియు,
నేను బట్టుకొనిన యీ సుదతియొక్క పల్లవహస్తము తాదృశసర్వలక్షణ
ములతోఁగూడిన నాచేతినుండి, యిట్టే జారిపోనే పోయినది.

శ్రీ సీతాః— హః ధిక్ హః ధిక్ అద్యాపి అనవస్థితస్తిమిత
మూఢఘూర్ణన్నయనో న పర్యవస్థాపయ త్యాత్మానం.

సీతః— హః+ధిక్ = అయ్యో! ఛీ, అద్య+అపి = ఇప్పటికిని, అనవ
స్థిత = (ఒకపుడు) అస్థిరములైనట్టియు+(వేటొకతటి) స్తిమిత=నిశ్చలము
లైనట్టియు + (ఒకమారు) మూఢ = మొద్దువారినట్టియు + (వేటొకతటి)
ఘూర్ణత్=గుండ్రముగఁ దిరుగునట్టియు నగు + నయనః=కన్నలుకలవాడై,
ఆత్మానం = తనను, న + పర్యవస్థాపయతి = యథాస్థితియందుంచుకొనఁ
జాలకున్నాడు.

తమసాః— (సస్నేహహాసకౌతుకం నిర్వర్ణ్య)

శ్లో॥ సస్వేదరోమాంచితకంపితాంగీ

జాతా ప్రియస్పర్శసుఖేన వత్సా

మరున్న వాంభఃప్రవిధూతసిక్తా

కదంబయష్టిః స్ఫుటకోరకేవ ॥

౪౨

! తమసః— (సస్నేహ-హాస-కౌతుకం = ప్రేమ-నవ్వు-కూతూహల
ములతోఁగూడునటుల, నిర్వర్ణ్య=తిలకించి)

శ్రీ హద్దీ హద్దీ అజ్ఞ వి అణవత్థితత్తిమిదమూఢఘూర్ణస్తణఅణో ణ పజ్జ
వతావేది అత్తాణ అం.

అర్థః:- ప్రియ=పెనిమిటియొక్క + స్పృశ్య=తాకుటవలని + సుఖేన= సుఖముచే, వత్సా=వత్సయగునీత, మరుత్=గాలిచేతను + సవ-అంభః= క్రొత్త (వాన) నీటిచేతను + ప్రవిధూత=కదల్చబడినట్టియు + సిక్తా= తడుపబడినట్టియు, స్ఫుట=స్పష్టములగు + కోరకా=మొగ్గులుగలట్టి, కదంబ-యష్టిః + ఇవ=కడిమిచెట్టుయొక్క కాఖవలెనే, సస్వేద=చెమటతోఁ గూడినట్టియు + రోమ-అంచిత=గగుర్పాటుతోఁగూడినట్టియు + కంపిత=వణకునట్టియు + అంగీ=శరీరముగలదై, జాతా=అయినది.

తా॥ భర్తయొక్క హస్తస్పృశ్యచేఁగల్గిన సుఖమువలన నీమె తనూలత చెమర్చునదై, గగుర్పాటు, వణకు వీనితోఁగూడి గాలిచేఁ గదలుచుఁ దొలకరి వానచేఁ దడిసి మొగ్గుదొడిగిన కదంబకాఖవలెఁ గమలముఁ గానవచ్చుచున్నది.

♦ సీతా:- (స్వగతం) అహో! అవశేన ఏతేన ఆత్మనా లజ్జాపితాస్మి భగవత్యా స్తమసాయాః కిమితి కిల ఏషా మం స్యతే ఏష పరిత్యాగః ఏష చ హృదయాసంగ ఇతి.

సీత:- (స్వగతం=తనలో) అహో = అకటా, అవశేన = వశము తప్పిన, ఏతేన = ఈ, ఆత్మనా = ఆత్మచే, అహం = నేను, భగవత్యాః = పూజ్యురాలగు, తమసాయాః=తమసయెదుట, లజ్జాపితా + అస్మి = సిగ్గు గూర్చబడినదాననైతి. ఏషః=ఇదే, పరిత్యాగః=విడిచివేయుట, ఏషః= ఇదే, హృదయ=మనస్సుయొక్క + ఆసంగః=ఆసక్తి; ఇతి= అను విషయ మున, ఏషా = ఈమె, కిం+ఇతి + మంస్యతే + కిల = ఏమని తలపోయ నున్నదో కదా -

♦ అమ్మహే అవనేణ ఏదేణ ఆత్మనా లజ్జావిదంహి భావదీప తమసా ఏ కిం త్తి కిల ఏనా మణిస్స్ఫుది ఏసోపరిచ్ఛాఙ్మి ఏసో ఆ హి అసంగో.

రామః:- (సర్వతోఽవలోక్య) హా కథం నా స్త్యేవ. న
న్వకరుణే ! వై దేహీ !

రాముడు:- (సర్వతః=అంతట, అవలోక్య=చూచి) హా=అయ్యో,
కథం=ఎట్లు ! న+అస్తి+ఏవ=లేనే లేదు. నను=ఓసీ, అకరుణే=నిర్దయు
రాలా ! వై దేహీ=జానకి !

‡ సీతా:- సత్య మకరుణాస్మి యా ఏవంవిధం త్వాం
ప్రేక్షమాణా నను ధరామ్యేవ జీవితం.

సీత:-యా=ఏనేను, ఏవం+విధం=ఈవిధముననున్న, త్వాం=నిన్ను,
ప్రేక్షమాణా=చూచుచున్నదాననై, జీవితం = ప్రాణమును, ధరామి+
ఏవ=ధరించుచునే యున్నదాననో, (సా=అట్టి, అహం=నేను) సత్యం=
నిశ్చయముగా, అకరుణా+అస్మి=దయలేనిదాన నగుచున్నాను.

రామః:- క్వాసి దేవి ! ప్రసీద. న మా మేవంవిధం పరి
త్యక్తు మర్హసి.

రాముడు:- దేవి=దేవీ, క్వ+అసి = ఎందున్నావు ? ప్రసీద =
అనుగ్రహింపుము; ఏవంవిధం=ఇట్టి, మాం=నన్ను, పరిత్యక్తుం=విడుచుటకు,
న+అర్హసి=తగవు.

‡ సీతా:- అయి ! ఆర్యపుత్ర ! విపరీతమి వై తత్.

సీత:- అయి=ఓయి ! ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రుడా ! ఏతత్ = ఇది,
విపరీతం+ఇవ-విపరీతమైనదివలె (నున్నది)

‡ సచ్చ. అకరుణం హి జా ఏవంవిధం తుమం పేక్షన్తీ ణం ధరామి
ఏవ్యం జీవితం. ‡ అయి ! అజ్ఞాత్త విపరీదం విఅవదం.

వాసంతీ:- దేవ ప్రసీద ప్రసీద; స్వేనైవ లోకోత్తరేణ
దైర్యేణ సంస్తంభయ అతిభూమింగతవిప్రలంభం ఆత్మానం;
కుతోఽత్ర మే ప్రియసఖీ.

వాసంతీ:- దేవ=స్వామి, ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము (౨); స్వే=
స్వీయమగు, లోక-ఉత్తరేణ=ప్రపంచాతిశయమైన, దైర్యేణ=దైర్యముచే,
అతి-భూమి-ంగత = హద్దుమీఁతిన + విప్రలంభం = విమోగదుఃఖముగల,
ఆత్మానం=నిన్ను, సంస్తంభయ=నిల్కడపఱచుకొనుము; మే=నాయొక్క,
ప్రియ-సఖీ=ప్రియసఖి, అత్ర=ఇక్కడ, కుత్ర=ఎచ్చట (ఉన్నది)

రాముః :- వ్యక్తం నాస్త్యేవ. కథ మన్యథా వాసన్త్యపి
తాం న పశ్యేత్ ! అపి ఖలు స్వప్న ఏషః? న చాస్మి సుప్తః;
కుతో వా రామస్య నిద్రా? సర్వథా న ఏవ భగవాన్
అనేకవారపరికల్పనానిర్మితో విప్రలంభః పునః పున రను
బధ్నాతి మాం.

రాముడు:- వ్యక్తం స్పష్టము; న+అస్తి + ఏవ = (సీత ఇచట)
లేనేలేదు ; అన్యథా=అట్లుకానిచో, వాసంతీ + అపి = వాసంతీకూడ,
తాం=ఆమెను, కథం+న+పశ్యేత్=ఎట్లుచూడలేకుండును ? ఏషః = ఇది;
స్వప్నః + అపి + ఖలు = కలయేమోగదా? సుప్తః + న + చ + అస్మి =
నిద్రఁజెందినవాడనుగూడఁగాను ? రామభద్రస్య=రామభద్రునకు, నిద్రా=
నిద్ర, కుతః=ఎందుండివచ్చును? సర్వథా=అన్ని విధముల, భగవాన్=
అవిలంఘనీయ ప్రభావముగల, అనేక-వార=పలుమారులు + పరికల్పనా=
సంకల్పించుటచే + నిర్మితః=నిర్మింపఁబడిన, విప్రలంభః = భ్రమ; పునః +
పునః=మరల మరల, మాం=నన్ను, అనుబధ్నాతి=కూడివచ్చుచున్నది.

* సీతా:—మయా ఏవ దారుణయా విప్రలబ్ధః ఆర్యపుత్రః

సీత:— దారుణయా=దుర్మార్గురాలనగు, మయా + ఏవ = నా చేతనే, ఆర్యపుత్రః=ఆర్యపుత్రుడు, విప్రలబ్ధః=వంచింపబడినాడు.

వాసంతీ:— దేవ ! పశ్య పశ్య.

శ్లో॥ పౌలస్త్యస్యజటాయుషావిఘటితః కార్ణ్వాయసోఽయంరథః

పశ్యేతే పురతః పిశాచవదనాః కంకాలశేషాః ఖరాః .

ఖడ్గచ్ఛిన్నజటాయుషక్షతి రితః సీతాం జ్వలంతీం వహన్

— అంతర్వాక్యకులవిద్యుదంబుద ఇవ ద్యా మభ్యుదస్థా దరిః॥

వాసంతీ:— దేవ=స్వామీ, పశ్య + పశ్య=చూడుము చూడుము.

అర్థ:— అయం=ఇదిగో, జటాయుషా = జటాయువుచే, విఘటితః =

విఘటించబడిన, పౌలస్త్యస్య=రావణునియొక్క, కార్ణ్వాయసః=ఉక్తు

తోఁ జేయబడిన, రథః=రథము; పురతః=ఎదుట, ఏతే=ఇవిగో, కంకాల =

ఎముకలగూడే + శేషాః=మిగులుటగల (ఎముకలగూడుమాత్రమే మిగిలిన)

పిశాచ—వదనాః = రాక్షసులుములుగల, ఖరాః = (రథమునకుగట్టిన)

కంచరగాడిదలు ; ఇతః = ఈవైపునుండియే, ఖడ్గ=కత్తిచే + ఛిన్న = నఱక

బడిన + జటాయు = జటాయువుయొక్క + పక్షతిః = పక్షమూలములుగల

వాఁడై, అరిః=విరోధియగు రావణుడు, జ్వలంతీం=మండిపడుచున్న, సీతాం

= సీతను, వహన్=మోయుచు, అంతః=లోపల + వ్యాకుల=చంచలమగు +

విద్యుత్ = మెఱపుగల, అంబుదః + ఇవ=మేఘమువలెనే, ద్యాం=ఆకాశ

మునుగూర్చి, అభి=నూటిగా, ఉదస్థాత్=ఎగిరెను.

* మఏ ఏవ దారుణా ఏ విప్రలబ్ధో అజ్ఞఉత్తో.

తా॥ రామా ! రావణుడు నీతను దొంగిలికొనిపోవువేళ, వాని నడ్డగించిన జటాయువు విటుగఁగొట్టిన రావణుని యుక్కురథ మిడిగో యీ వైపున నున్నది చూడుము; అవిగో యీవైపున రావణుని రథంబునకుఁ గట్టఁబడి నాటి యుద్ధమునఁ జచ్చిన కంచరగాడిదెల యస్థిపంజరములు కానవచ్చుచున్నవి చూడు; ఇదిగో యిచటినుండియే జటాయువు రెక్కలను విటుగఁగొట్టి, యడలుచున్న జానకినిగొని, మెఱసెడి మెఱపుతోఁగూడిన మేఘమువలె నొప్పెడి యారావణుడు నూటిగా నాకాశముపై కెగిరిపోయెను.

♦ సీతా:— (సభయం) ఆర్యపుత్ర ! తాతో వ్యాపాద్యతే అహం చ అపహ్రియే, పరిత్రాయస్వ పరిత్రాయస్వ.

సీతా:— (సభయం=భయముతోఁగూడునట్లు) ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రుడా ! తాతః=తండ్రి, (జటాయువు) వ్యాపాద్యతే = చంపఁబడుచున్నాడు, అహం+చ=నేనును, అపహ్రియే = కొనిపోఁబడుచున్నాను, పరిత్రాయస్వ + పరిత్రాయస్వ = రక్షింపుము రక్షింపుము.

రామః :— (సవేగ ముత్థాయ) ఆః పాప ! తాతప్రాణ సీతాపహారిక ! క్వ యాసి.

రామః:— (సవేగం=వేగముతోఁగూడునట్లు, ఉత్థాయ=లేచి) ఆః=అరే, పాప = పాపీ, తాత = తండ్రియగు జటాయువుయొక్క + ప్రాణ=ప్రాణములను + సీతా=జానకిని + అపహారిక=దొంగిలించువాఁడా, క్వ + యాసి=ఎచటికిఁ బోవుచున్నావు.

వాసంతీ :— అయి ! దేవ ! రాక్షసకులప్రలయధూమ కేహో ! అద్యాపి తే మన్యువిషయః ?

♦ అజ్ఞఉత్త తాదో వావాదీఅది అహం అ అపహారికమి పరిత్రాహి పరిత్రాహి.

వాసంతిః- అయి=ఓయి, దేవ=స్వామి, రాక్షస = రాక్షసుల
యొక్క + కుల = కులముయొక్క + ప్రలయ = గొప్ప నాశనమునకు +
ధూమకేతో=తోకచుక్కయైనవాడా? అద్య+అపి = ఇప్పటికిని, తే =
నీయొక్క, మన్యుః- కోపమునకు + విషయః=విషయమా (కలదా ?)

* సీతా:- అహో ఉన్మత్తికాస్మి సంవృతా.

సీత:- అహో=అయ్యో, ఉన్మత్తికా + సంవృతా + అస్మి = పిచ్చియై
త్తిన దాన నాచున్నాను.

రామః- అన్య ఏ వాయ మధునా విపర్యయో వర్తతే.

శ్లో॥ ఉపాయానాం భావా దవిరతః పినోదవ్యతికరై

ద్విమరై ర్వీరాణాం జగతి జనితాత్యద్భుతరసః

వియోగో ముగ్ధాత్యై స్స ఖలు రిపుఘాతావధి రభూత్

కథం తూష్ణీం సహ్యా సరవధి రఽపం శ్వప్రతివిధిః॥

రామః- అధునా=ఇప్పుడు, అన్యః = వేరైనట్టి, విపర్యయః +
ఏవ=విపర్యయమే, వర్తతే=దాపరించుచున్నది.

అర్థః- ఉపాయానాం=ఉపాయములయొక్క, భావాత్ = ఉనికివల్ల
నున్న, అవిరత=ఎడతెగని + వినోద= వినోదములయొక్క, వ్యతికరై=సంబం
ధములుగల, వీరాణాం = (ఆంజనేయుడు మొదలగు) వీరులయొక్క,
విమరై=ఎదురుతాకిళ్ళచే, జగతి=లోకమునందు, జనిత=యేర్పడిన + అతి-
అద్భుత=మిక్కిలియద్భుతమగు + రసః=రసముగల, ముగ్ధ-అత్యై= సుందర
ములగు కన్నులు గల సీతయొక్క, సః=ఆ, వియోగః=ఎడబాటు, రిపు=
శత్రువుగు రావణునియొక్క + ఘాత=కూలిపోవుటయే + అవధిః=వాద్యుగా

* అహో ఉన్మత్తి అమ్మి సంవృతా.

గలది; తు = (ఇపుడు) ఐతే, అప్రతివిధిః = ప్రతిక్రియచేయుటకు వీలులేనిది గనుక నే, నిరవధిః = అంతములేనట్టి, ఆయం = ఈ ప్రస్తుతవిరహము, తూష్ణీం = ఊరకయ, కథం + సహ్యః = ఎట్లు సహింపదగియుండును ?

తా॥ పూర్వము ప్రియురాలిని రావణుడు దొంగిలిననాటి విరహ దుఃఖము వేటు; ఇప్పటివిరహదుఃఖము వేటు; ఆనాటిదుఃఖము, - బహువిధోపాయంబులఁబన్ని, కపిరాక్షసవీరులు నిజాద్భుతచర్యల లోకంబుల కక్కజంబుగూర్చుచు నాకుఁదోడై చనుదేర - సమరంబున దశకంఠు నేనాఁడు కూల్చితిని, యానాఁడే - సమసిపోయినది; ప్రస్తుతవియోగదుఃఖంబునకుఁ బ్రతిక్రియనొనర్చి తన్నివృత్తి గాంచుదమన్న నెందును బ్రతిక్రియయే లేకున్నది; అందుచేతనే యనంతమై యనుక్షణంబునను నన్నీదుఃఖము బాధించుచున్నది; ఇట్టి దురంతదుఃఖ మూరక యెట్లు సహింపవీలగు ?

రాముః - హా ! కష్టం !

శ్లో॥ వ్యర్థం యత్ర కపీంద్రసఖ్యమపి మే వీర్యం హరీణాం వృధా ప్రజ్ఞా జాంబవతోఽపి యత్ర న గతిః పుత్రస్య వాయోరపి మార్గం యత్ర న విశ్వకర్మతనయః కర్తుం నలోఽపి తుమ స్సామిత్రేరపి పత్రిణా మవిషయే తత్ర ప్రియే క్వాసి మే ॥

రాముడు:- హా = అయ్యో ! కష్టం = కష్టము.

అర్థ:- ప్రియే = ప్రియురాలా ! యత్ర = ఏప్రదేశమున, మే = నాకు, కపి-ఇంద్ర = సుగ్రీవుని యొక్క + సఖ్యం + అపి = స్నేహమున్ను, వ్యర్థం = వ్యర్థమో; హరీణాం = కోతులయొక్క, వీర్యం = పరాక్రమమున్ను, జాంబవతః = జాంబవంతునియొక్క, ప్రజ్ఞా + అపి = నేర్పరితనమున్ను, వృధా = వ్యర్థమో; యత్ర = ఎచట, వాయో + పుత్రస్య + అపి = వాయుసుతునకుఁగూడ, గతిః = గమనము, న = లేదో, యత్ర =

ఎచట, విశ్వకర్మ-తనయః = విశ్వకర్మయొక్క పుత్రుడైన, నలః + అపి = నలుడుగూడ, మార్గం = మార్గమును, కర్తుం = చేయుటకు, న + తుమః = సమర్థుడుకాడో, సౌమిత్రేః = లక్ష్మణునియొక్క, పత్రిణాం + అపి = బాణములకుగూడ, అవిషయే = విషయము కానట్టి, తత్ర = ఆప్రదేశమున, క్వ + అసి = ఎచ్చట నున్నావు.

తా॥ అయ్యా! ప్రేయసీ! జానకీ! నలసుగ్రీవజాంబవదాంజనేయాది కపీశ్వరుల సర్వశక్తిసామర్థ్యములవలనగాని, తుదకు జిరంజీవియగు సౌమిత్రయొక్క తూణీరములవలనగాని పాండరాని యేకాననకంతల బడిపోతివో గదా! నిన్నింక నే నెందుగాంతును.

♦ బహు మానితాస్మి పూర్వవిరహం.

నీతః— పూర్వ=మునుపటి + విరహం = ఎడబాటుగూర్చి, బహు = ఎక్కువగా, మానితా + అస్మి = తలపింపబడినదాననైతి.

రామః— సఖి! వాసంతి! దుఃఖాయై వేదానీం రామస్య దర్శనం సుహృదాం. కియచ్చిరం త్వం రోదయిష్యామి? తదనుజానీహి మాం గమనాయ.

రాముడు— సఖి=చెలీ, వాసంతి=వాసంతీ! రామస్య = రాముని యొక్క, దర్శనం=కాంచుట, ఇదానీం=ఇపుడు, సుహృదాం = స్నేహితులకు, దుఃఖాయ + ఏవ = దుఃఖముకొఱకే (భవతి) కియత్ + చిరం = ఎంత యెక్కువకాలము, త్వం=నిన్ను, రోదయిష్యామి = ఏడిపింతును, తత్ = అందువలన, మాం=నన్ను, గమనాయ = వెళ్ళుటకొఱకు, అనుజానీహి = అనుమతించుము.

‡ నీతాః— (సోద్యేగమోహం తమసా మవలంబ్య) కథం? భగవతి తమసే! ఆర్యపుత్రో గచ్ఛత్యేవ.

♦ బహు మాణిదంహి పువ్వవిరహం.

‡ కథం? భగవతి తమసే అజ్ఞుడై గచ్ఛది ఏవ్వ.

సీతః— (స—ఉ ద్వేగ—మోహం=భయమోహంబులతోఁ గూడునట్లు, తమసాం=తమసను, అవలంబ్య=పట్టుకొని) కథం=ఎట్లు, భగవతి=పూజ్యారాలా, తమసే=తమసా, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుఁడు, గచ్ఛతి + ఏవ = పోవుచు నే యున్నాఁడు.

తమసాః— వత్సే ! సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి. నను ఆవామపి ఆయుష్మతోః కుశలవయో ర్వర్షగ్రింథిమంగళం సంపాదయితుం భాగీరథీపాదాంతికమేవ గచ్ఛావః.

తమసః— వత్సే = బిడ్డా ! సమాశ్వసిహి + సమాశ్వసిహి = ఊరడిల్లుము (౨), ఆవాం + అపి = మన మిద్వరముకూడ, ఆయుష్మతోః = చిరంజీవులగు, కుశ—లవయోః = కుశలవులకు, వర్ష = (నూతన) సంవత్సర (ఆరంభ) మయొక్క (పుట్టినరోజు పండుగకు సంబంధించిన), గ్రింథి = బంధనముయొక్క, మంగళం = శుభకర్మమును, సంపాదయితుం = పొనర్చుటకు, భాగీరథీ = భాగీరథియొక్క + పాద = పాదములయొక్క + అంతికం + ఏవ = సమీపమును గూర్చియే, గచ్ఛావః + నను = పోవుదము లెమ్ము.

సీతాః — భగవతి ప్రసీద; క్షణమాత్రమపి తావత్ దుర్లభం జనం ప్రేక్ష్యే.

సీతః— భగవతి=పూజ్యారాలా, ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము; తావత్=ఇపుడు, దుర్లభం = పొందవీలుకాని, జనం = జనమును (రాముని) క్షణమాత్రం + అపి = ఒక నిమిషమైనను, ప్రేక్ష్యే=చూచెద.

రామః— అస్తి చేదానీ మశ్వమేధాయ సహధర్మచారిణీ మే;

రాముఁడు— చ = మరియు, ఇదానీం=ఇపుడు, అశ్వమేధాయ=అశ్వమేధముకొఱకు, మే = నాకు, సహ—ధర్మ—చారిణీ = (భార్య) కూడి ధర్మమొనర్చునావె, అస్తి = కలదు.

సీతా భగవతి ప్రసీద; క్షణమేత్రం వి దావ దుర్లభం జనం ప్రేక్షామి.

గ్రీ సీతః— (సోత్కంపం) ఆర్యపుత్ర ! కా సా ?

సీతః— (స-ఉత్కంపం) = అదురుతోఁగూడునట్లు) సా = ఆమె, కా=ఎవరై.

వాసంతీః— హా పరిణీతమపి ?

వాసంతిః— హా = అయ్యో, అపి + పరిణీతం = (నీచే) వివాహము చేసికొనఁబడినదా ?

రామః— నహి నహి హిరణ్మయీ సీతాప్రతికృతిః.

రాముడు— న + హి + న + హి = లేదు లేదు సుమా, హిరణ్మయీ=బంగారు వికారమగు, సీతా=సీతయొక్క + ప్రతికృతిః=ప్రతిమ.

* సీతాః— (సోచచ్ఛ్వాసం సాస్రం) ఆర్యపుత్ర ఇదానీమసి త్వం. అహూ! ఉత్థాతం మే ఇదానీం పరిత్యాగ లజ్జాశల్య మార్యపుత్రేణ.

సీతః— (సోచచ్ఛ్వాసం=నిట్టూర్పుతోఁగూడునట్లు; సాస్రం = కన్నీటితోఁగూడునట్లు) త్వం=నీవు, ఇదానీం=ఇపుడు, ఆర్యపుత్రః = ఆర్యపుత్రుడవు, అసి=అగుచున్నావు. అహో = ఔరా ! ఇదానీం = ఇపుడు, మే = నాయొక్క, పరిత్యాగ = విడిచిపుచ్చుటవలని + లజ్జా=సిగ్గునెడి + శల్యం=శూలము, ఆర్యపుత్రేణ = ఆర్యపుత్రునిచే, ఉత్థాతం = వెకలించి వేయఁబడినది.

రామః— తత్రాపి తావ ద్బాష్పదిగ్ధం చక్షు ర్వినోదయామి.

గ్రీ అజ్జఉత్త కా సా. * అజ్జఉత్తో దాణిం సి తుమం. అమ్మహే ఉత్థాణిదం మే దాణిం పరిచ్ఛాఅలజ్జాసల్లం అజ్జఉత్తేణ.

రాముడు:- తత్ర+అపి=అచటనైన (ఆ సీతాప్రతిమను జూచి యైన) బాష్పం = కన్నీటిచే+ద్ధిం = నింపబడిన, చక్షుః = నేత్రమును, వినోదయామి + తావత్=ఆనందింపజేసెదను.

♦ సీతా:- ధన్యా సా యా ఆర్యపుత్రేణ బహు మన్యతే; యా చ ఆర్యపుత్రం వినోదయన్తి ఆశానిబంధనం జాతా జీవ లోకస్య.

సీత:-యా=ఏయాకృతి, ఆర్యపుత్రేణ=ఆర్యపుత్రునిచే, బహు=ఎక్కువగా, మన్యతే=తలఁపబడుచున్నదో, యా=ఏయాకృతి, ఆర్యపుత్రం=ఆర్యపుత్రుని, వినోదయన్తి = సంతోషపెట్టుచు, జీవలోకస్య = ప్రాణికోటికి, ఆశా=ఆశకు+నిబంధనం+చ=పట్టున్న, జాతా = అగుచున్నదో; సా = ఆ సువర్ణాకృతి, ధన్యా=ధన్యురాలు.

తమసా:- (సస్మితస్నేహసం) పరిష్వజ్యః! అయి! వత్సే! ఏవ మాత్మా స్తూయతే.

తమస:- (సస్మిత-స్నేహ-అసం) = మందహాసస్నేహబాష్పములతోఁ గూడునట్లుగా, పరిష్వజ్య=కొఁగిలించి) అయి=ఓసి, వత్సే = బిడ్డా, ఆత్మా = (నీవు) ఆత్మ, ఏవం=ఇట్లు, స్తూయతే = కొనియాడబడు (చున్నావు) చున్నది. (నిన్ను నీవే కొనియాడుకొనుచున్నావు)

† సీతా:- (సలజ్ఞ మభోముఖీ స్వగతం) పరిహసి తాస్మి భగవత్యా.

♦ ధన్యా సా జా అజ్ఞాతేణ బహు మన్యతే అది. జా అ అజ్ఞాతం వినోదయన్తి ఆసానిబంధనం జాదా జీవలోకస్య.

† పరిహసిదంహి భరివదీ.

సీతః— (సలజ్జం=సిగ్గుతోఁ గూడునట్లు) అధః = క్రిందికి + ముఖీ = ముఖముకలదై, స్వగతం = తనలో) భగవత్యా = భూజ్యురాలగు నీచే, పరిహసితా + అస్మి=ఎగతాళిచేయఁబడితి.

వాసంతీః— మహా నయం వ్యతికరోఽస్తాకం ప్రసాదః. గమనం ప్రతి పున ర్యథా కార్యహాని ర్న భవతి తథాస్తాం.

వాసంతీః— ఆయం = ఈ, వ్యతికరః = సమాగమము, అస్మాకం = మాకు, మహా = గొప్ప, ప్రసాదః = అనుగ్రహము, గమనం + ప్రతి + పునః=ప్రయాణమును గూర్చియైతే, యథా = ఎట్లు, కార్యహానిః = కార్యహాని, న + భవతి=కాదో, తథా=అట్లు, ఆస్తాం=అగుఁ గాక.

‡ సీతాః— ప్రతికూ లేదానీం వాసంతీ సంవృత్తా.

సీతః— (ఇదానీం=ఇపుడు, వాసంతీ=వాసంతి, ప్రతికూలా = అను కూలురాలు కానిది, సంవృత్తా = ఐనది.

తమసాః— ఏహి వత్సే ! గచ్ఛావః.

తమసః— వత్సే=బిడ్డా, గచ్ఛావః=పోవుదము, ఏహి=రా.

§ సీతాః— (సకష్టం) ఏవం కుర్వః.

సీతః— (సకష్టం = కష్టముతోఁగూడి) ఏవం = ఇట్లు, కుర్వః = చేయుదము.

తమసాః— కథం వా గమ్యతే; యస్యా స్తవ,—

శ్లో॥ ప్రత్యుప్తస్యేవ దయయే తృష్ణాదీర్ఘస్య చక్షుషః

మర్మచ్ఛేదోపమై ర్యతైః సున్నికర్షో నిరుధ్యతే.

తమసః— కథం + వా + గమ్యతే = ఎట్లుపోవుదానవు యస్యాః + తవ=ఏనీకు, —

‡ పడిడోలా దానిం మే వాసంతీ సంఉత్తా. § ఏవం కరేనా.

అర్థః— తృష్ణా=అవలొకనస్పృహచేత + దీర్ఘస్య=విశాలమైనట్టియు,
 దయితే=ప్రియుడగు రామునియందు, ప్రత్యుత్తస్య + ఇవ (+ స్థితస్య) =
 నాటుకొనినట్లున్న, (యస్యాః + తవ=ఏనీయొక్క) చక్షుషః = నేత్రము
 యొక్క, సన్నికష్టః = (ప్రియునియందలి) సంబంధము, మర్మ=హృదయాది
 రహస్యప్రదేశములయొక్క + ఛేద - ఉపమైః = కోతలతో సమానములైన,
 యత్నేః=యత్నములచేత, నిరుభ్యతే=నివర్తింపబడుచున్నదో (తథా
 విధయా త్వయా కథం వా గమ్యతే)

తా॥ హృదయాదిమర్మప్రదేశవిచ్ఛేదము చేయఁజాలినట్లున్న ప్రయత్నములచే నిన్ను నీప్రియుని సమక్షమునుండి తొలగింపఁ జూచుచున్నాము గాని నీచూపు తృష్ణాదీర్ఘమై, రామునియందు లగ్నమైపోయినట్లున్నయది; అట్టివో నీ వెట్లు కదలిరానేర్తువు?

♦ సీతాః— నమో నమః అపూర్వపుణ్యజనితదర్శనానామార్యపుత్రచరణకమలానాం. (ఇతి మూర్ఛతి)

సీతః— అపూర్వ=నూతనమగు + పుణ్య = పున్నెముచే + జనిత = కూర్చబడిన + దర్శనానాం = దర్శనముగల, ఆర్యపుత్ర = ఆర్యపుత్రుని యొక్క + చరణ—కమలానాం=పాదపద్మములకు, నమః = నమస్కారము. నమః=నమస్కారము (ఇతి=అని, మూర్ఛతి=మూర్ఛఁజెందుచున్నది.)

తమసాః— వత్సే ! సమాశ్వసిహి సమాశ్వసిహి.

తమసః— వత్సే=బిడ్డా, సమాశ్వసిహి=ఊఱుడిగ్లము (౨)

‡ సీతాః— (సమాశ్వస్య) కియచ్చిరం వా మేఘాంతరేణ పూర్ణిమాచంద్రస్య దర్శనం.

♦ నమో నమో అపూర్వపుణ్యజనితదరిసణాణం అజ్ఞఉత్త చరణ కమలాణం.

‡ కియచ్చిరం వా మేఘాంతరేణ పుర్ణిమాచందస్స దరిసణం.

నీతః— (సమాశ్వస్య=ఊడిలి) మేఘ = మేఘములయొక్క + అంత
రేణ=మధ్యగుండ, పూర్ణిమా—చంద్రస్య = పున్నమనాటిచందురునియొక్క,
దర్శనం=చూపు, చిరం + కియత్ + వా ? = ఎంతపెద్దకాలమువఱకుఁగల్గును ?

తమనాః— అహో సంవిధానకం !

శ్లో॥ ఏకో రసః కరుణావీచ నిమిత్తభేదా

ద్భిన్నః పృథక్పృథగి వాశ్రియతే వివర్తాన్

ఆనర్తబుద్ధుదతరంగమయాన్ వికారా

నంభో యథా సలిలమేవ తు తత్ సమగ్రిం ॥ ర ౭

తమనః— అహో=అహా ! సంవిధానకం=రచన !

అర్థః— యథా=ఎట్లు, అంభః=నీరు, ఆనర్త (మయ) = సుడిరూప
ములైనట్టియు + బుద్బుద (మయ) = బుడగరూపములైనట్టియు + తరంగ
మయాన్ = తరంగరూపములైనట్టియు, వికారాన్ = మార్పులను, సంశ్రి
యతే=ఆశ్రియించుచున్నదో, తథా=అట్లే, ఏకః + కరుణః + రసః + వీచ =
ఒక్క కరుణరసమే, నిమిత్త = కారణములయందలి + భేదాత్ = భేదము
వలన, భిన్నః=భిన్నమై, పృథక్ + పృథక్ + ఇవ = వేరువేరుగా నున్నట్లు,
వివర్తాన్=పరిణామములను, ఆశ్రియతే=ఆశ్రియించుచున్నది; సమగ్రిం +
తు = వాస్తవమున నైతే, తత్ = పూర్వమందుఁ జెప్పఁబడిన ఆవర్తాదికము,
సలిలం + ఏవ=జలమే.

తా॥ ఒక్కజలమే, నుళ్ళుగాను, దరంగములుగాను బుడగలుగాను
మారునట్లు, కరుణరసమొక్కటియే, వేరువేరుకారణంబులచే వేరువేరు
విధంబులుగాఁ బరిణామమొందుచుండును గదా !

రామః— విమానరాజ ! ఇత ఇతః (ఇతి సర్వే ఉత్తి

ష్ఠంతి.)

రాముడు:— విమాన—రాజ=విమానశ్రేష్ఠునా, ఇతః + ఇతః=ఇటు
వైపునకు, ఇటువైపునకు (ఇతి = అని, సర్వే = అందఱు, ఉత్తిః =
లేచుచున్నారు.)

తమసా—వాసంత్యై:— (సీతారామా ప్రతి.)

తమసా—వాసంత్యై=తమసయు వాసంతియ: : — (సీత—రామా +
ప్రతి=సీతారాములఁ గూర్చి)

శ్లో॥ అవని రమరసింధు స్సార్థ మస్మద్విధాభి

స్సచ కులపతి రాద్య శ్చందసాం యః ప్రయోక్తా

స చ ముని రనుయాతారుంధతీకో వశిష్ఠ

స్త్వయి వితరతు భద్రం భూయసే మంగళాయ ॥ ౪౮

(ఇతి నిష్కాంతాః సర్వే)

అశ్శ:— అవనిః = భూదేవియు, అస్మత్—విధాభిః = మాబోంట్లతో,
సార్థం=కూడ, అమర—సింధుః = దేవతలయగు సంగయు, యః = ఎవడైతే,
శ్చందసాం=శ్చందస్సులకు (అనుష్టుప్, ఉపజాతి వెండలగు పద్యలక్షణము
లకు) ఆద్యః=మొదటి, ప్రయోక్తా=ప్రయోగించువాఁడును, కులపతిః +
చ = కులపతియో, సః = ఆ వాక్మీకియు, అనుయాత = వెంటనంటెడు +
అరుంధతీకః = అరుంధతి కల్గినట్టి, సః = ఆ ప్రసిద్ధుఁడగు, మునిః = ముని
యగు, వశిష్ఠః + చ = వశిష్ఠుఁడున్ను, భూయసే = నొప్పదియగు, మంగ
ళాయ=శుభముకొఱకు, త్వయి = నీయందు, భద్రం = శ్రేయస్సును, విత
రతు = పొనగూర్చు గాక. (కూర్చేదను గాక)

తా॥ ఓ నీతారాములారా ! పూజ్యురాలగు విశ్వంధరాదేవియు,
 మాబోంట్లతోడఁగూడి పరమపావనియగు సురవాహినియు, ఛందోమయముగ
 రామాయణప్రబంధంబు నిర్మించి, ఆదికవియను ప్రతిష్ఠగడించి, కోట్లకోలఁది
 శిష్యులకు విద్యాదానమొసంగి కులపతియైచెన్నార వాఙ్మక్తియు, అరుంధతీ
 సహితుఁడైన మీ కులగురువగు వశిష్ఠచూహమునియు, మీకు సర్వవిషయం
 బుల మంగళంబు లొసఁగి రక్షింతురుగాక !

(ఇతి = అని, సర్వే = అందఱు, నిష్కాంతాః = పోవుదురు.)

